

24 | 2022 | 1

Lidé města Urban People

Jiří Pešek
Nina Lohmann

**Ukrajina: Co ukázaly první čtyři týdny
Putinovy třídní války**

Kristína Jamrichová
Jakub Mácha
Pavel Doboš

**Budme pragmatici, požadujeme nezamýšlené!
Designování intervencí v etnografickém
výzkumu sociálního vyloučení**

Pavel Kolář

**Od mateřského jazyka k českému obřadu.
K utváření bohoslužebné praxe Církve
československé v letech 1920–1971**

Zora Procházková
Jan David

**Povstání z pokleku. Pražské bohoslužby
v šedesátých letech 20. století II.**

LIDÉ MĚSTA | URBAN PEOPLE

jsou předním českým recenzovaným časopisem v oblasti sociální a kulturní antropologie. Zaměřují se především na oblast střední a východní Evropy a témata spojená s urbánní antropologií. Cílem časopisu je podpořit vysoce kvalitní a eticky odpovědný akademický výzkum, šíření jeho výsledků a poznání v nejširším slova smyslu, a národní i mezinárodní akademické diskuse. Vychází třikrát ročně, dvakrát v českém jazyce a jednou v angličtině.

URBAN PEOPLE | LIDÉ MĚSTA

is a leading peer-reviewed Czech journal in social and cultural anthropology, with a specific focus on Central and Eastern Europe and on topics related to urban anthropology. The journal's goal is to foster high-standard and ethically responsible academic research, the dissemination of findings and knowledge, and academic discussions in both national and international communities. It is issued three times per year; twice in the Czech language and once in English.

VYDÁVÁ | PUBLISHED by Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy

Adresa redakce | Address: Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8 – Libeň

Internetové stránky: <http://www.lidemesta.cuni.cz>

ČESKÉ VYDÁNÍ

Šéfredaktor: **Zdeněk R. Nešpor** (FHS UK a SOU AV ČR Praha)

zdenek.nespor@soc.cas.cz

Redakční rada:

Lenka J. Budilová (FF UK Praha)

Milan Hanyš (FHS UK Praha)

Petr Janeček (FF UK Praha)

Jaroslav Miller (FF UP Olomouc)

Mirjam Moravcová (FHS UK Praha)

Olga Nešporová (VÚPSV Praha)

Marie Pětová (FHS UK Praha)

Jana Pospíšilová (EÚ AV ČR Brno)

Dan Ryšavý (FF UP Olomouc)

Franz Schindler (Justus-Liebig Universität Gießen)

ENGLISH EDITION

Editor-in-chief: **David Verbuč** (Faculty of Humanities, Charles University, Czech Republic)

david.verbuc@fhs.cuni.cz

Editorial board:

Alexandra Bitušíková (European University Association, Belgium)

Julian Brash (Montclair State University, USA)

Martin Fotta (Czech Academy of Sciences, Institute of Ethnology, Czech Republic)

Alena Heitlinger (Trent University Peterborough, Canada)

Zuzana Jurková (Charles University, Czech Republic)

Grażyna Ewa Karpińska (University of Lodz, Poland)

Miha Kozorog (University of Ljubljana, Slovenia)

Daniel Luther (Slovak Academy of Sciences, Slovakia)

Izabella Main (Adam Mickiewicz University in Poznan, Poland)

Francisco Martinez (Tallinn University, Estonia)

Jeremy Morris (Aarhus University, Denmark)

Hedvika Novotná (Charles University, Czech Republic)

Maruška Svašek (Queen's University Belfast, Northern Ireland, UK)

Tatjana Thelen (University of Vienna, Austria)

OBSAH

ESEJ

- 3** Ukrajina: Co ukázaly první čtyři týdny Putinovy třídní války
Jiří Pešek – Nina Lohmann

STATI

- 29** Budme pragmatici, požadujme nezamýšlené!
Designování intervencí v etnografickém výzkumu
sociálního vyloučení
Kristína Jamrichová – Jakub Mácha – Pavel Doboš
- 59** Od mateřského jazyka k českému obřadu.
K utváření bohoslužebné praxe Církve československé
v letech 1920–1971
Pavel Kolář

MATERIÁLY

- 89** Povstání z pokleku. Pražské bohoslužby v šedesátých letech
20. století II.
Zora Procházková – Jan David

RECENZE

- 155** Kestrina Peza: Řád bektášíja a další mystické řády u albánského obyvatelstva na Balkáně (*Anna Jagošová*)
- 156** Martin Demant Frederiksen – Ida Harboe Knudsen (eds.): Modern Folk Devils. Contemporary Constructions of Evil (*Michal Kubelka*)

ZPRÁVY

- 158** Profesor Thomas Hylland Eriksen obdržel čestný doktorát Univerzity Karlovy (*Marek Jakoubek*)

UKRAJINA: CO UKÁZALY PRVNÍ ČTYŘI TÝDNY PUTINOVY TŘÍDENNÍ VÁLKY

Jiří Pešek & Nina Lohmann

Fakulta humanitních studií UK

Ukraine: What the First Four Weeks of Putin's Three-day War Have Shown

Abstract: Russia's invasion of Ukraine in 2022 confronts a peaceful Europe with a shocking war that respects neither the established order nor international law and conventions. Ukraine has surprised the world with its heroic and effective defence. Russian President Putin's plan to quickly and easily conquer a smaller neighbouring country has effectively failed, and his army has suffered huge losses. This essay analyses the major features of the first month of the war, the painful "awakening" of the Western democratic community of states, the preconditions for a successful Ukrainian defence, and the reasons for Russia's failure. The second part of the text examines the looming, unexpectedly large and complex global implications of Russia's "special operation" in Ukraine. The negative consequences of Russia's brutal aggression for Ukraine, Europe, Africa, and the Middle East are enormous. The ways to address them have not yet even begun to be seriously discussed.

Keywords: *Ukraine; Russian war against Ukraine; Russian imperialism; Putin, Vladimir*

Svět po ruském přepadení Ukrajiny už nikdy nebude stejný jako před 24. únorem 2022. Komentátoři tento den přirovnávají k 11. září 2001. Válka, o níž se v Rusku nesmí mluvit jako o válce, přináší celou řadu šokujících překvapení a rychlých změn evropské i světové politiky, ekonomiky, sociální situace i náhledu na další rozsáhlá pole soudobé reality. V průběhu několika dní až

týdnů se semkli i Evropané (snad s výjimkou některých, ve vzorcích minulosti nadále setrvávajících, evropských vlád). Hluboké proměny ještě doznají mnohé technické, finanční, organizační i politické struktury a mechanismy, na které byla Evropa, ale v mnohém i celý svět, po desetiletí zvyklá.

Předkládaný – v principu esejistický – text si vzal za cíl upozornit na vybrané aspekty této problematiky. Oporu autorům může jen v omezené míře tvořit odborná literatura, protože se jedná především o dramatické změny posledních týdnů a dní. Pramenným východiskem se proto stala aktuální mezinárodní žurnalistika, poskytující velmi bohatou, dílem ovšem zatím málo reflektovanou faktografii, ale i pokusy o interpretaci jevů a dějů. Naším záměrem je načrtnout obraz komplexnosti a hloubky změn i problémů: problémů samých i problémů s politickou či společenskou recepcí skutečností, které se dnes dramaticky proměňují. Nejprve se pokusíme načrtnout obraz situace po prvním měsíci války a poté zauvažovat nad jejími důsledky pro Evropu a celý svět.

Opět horká válka v Evropě

V časných hodinách 24. února 2022 začala ruská armáda bombardováním ukrajinských měst a vojenských základen agresivní válku, resp. v dikci ruského prezidenta „zvláštní vojenskou operaci“ proti Ukrajině. Šok to byl hrozný – ovšem daleko více pro vlády i občany evropských států (Freedland 2022), případně pro vládu USA, než pro Ukrajince. Ti totiž za prvé mají s nevyhlášenou válkou Ruska proti Ukrajině již osmiletou zkušenost (i když do té doby regionálně omezenou pouze na Krym a části ukrajinských provincií Luhansk a Doněck) a na radikální rozšíření ruských vojenských operací se zřejmě velmi důkladně připravili. A za druhé: toto přepadení nebylo nijak překvapivé.¹

Ruský prezident Vladimir Putin, podobně jako kdysi Adolf Hitler, své expanzivní záměry dokonce předem veřejně avizoval a zdůvodňoval. Činil tak v řadě veřejných vystoupení a od roku 2020 v pseudohistorických statích (Putin 2020; srov. Lavrov 2016), které (ať už je koncipoval on sám, nebo mu byly připraveny) byly zveřejněny pod jeho jménem. Naposledy před válkou pak shrnul

¹ Již v říjnu roku 2014, tedy půl roku po ruském napadení Krymu a počátku bojů v Luhansku a Doněcku napsala tehdejší ředitelka Herder-Institut für Historische Ostmitteleuropaforschung v Marburgu důkladnou analytickou studii o krizi na Ukrajině a ruské intervenci: „Uprostřed Evropy vede jaderná mocnost válku proti sousední zemi, která je po občanské revoluci nestabilní a zranitelná. Jsme diváky toho, jak umírají tisíce lidí a jak se jeden z nejdůležitějších průmyslových regionů oné země mění v trosky. Víme, kdo tuto válku začal a proč“ (Wendland 2014: 13).

svůj „originální“ pohled na tuto problematiku v hodinovém televizním projevu 21. února 2022, kdy proklamoval uznání suverenity dvou východoukrajinských separatistických republik (Putin 2022).

Je symptomatické, že v těchto textech Putin, a tím více „multiplikátoři“ jeho idejí, vystupují vůči Ukrajině a Ukrajincům z pozic jednak obnovujícího se ruského impéria, které bez Ukrajiny nemůže autenticky fungovat,² jednak jako svého druhu koloniální velmoc vůči (rasově méněcenné) kolonii. Putin ve svých promluvách k ruskému národu sice hystericky nadává ukrajinským elitám, v principu je však vidí jako pouhé korupční loutky v rukou USA. Jeho protivníkem tak není reprezentace menšího západního souseda, nýbrž NATO, a zejména Washington coby původce všeho zla, a to již od konce II. světové války. V tom kontextu je třeba připomenout, že komunistické Rusko se vlastně již od dvacátých let nejráději srovnávalo se Spojenými státy americkými a nechávalo se jimi inspirovat (především k nejrůznějším megaprojektům), zatímco na Evropu (k níž se někdy, zejména kulturně, počítalo, jindy se stavělo proti ní coby euroasijská mocnost) kremelští vládcí velmi často pohlíželi jako na méněcenného, historicky již odpočítaného partnera i protivníka. Německý historik Martin Schulze-Wessel (2022) charakterizuje aktuální Rusko jako „nacionalizující se impérium“ usilující o rekolonializaci východní Evropy.

Problémem bylo, že nejen ukrajinská, ale i západní, experty na východoevropskou problematiku vyslovená varování před pravděpodobnou expanzí moskevské diktatury na území menšího západního souseda nechtěl ze státníků nikdo slyšet. Ostatně i sami experti a mnozí na tuto oblast zaměřeni žurnalisté se ještě v době, kdy se už na ukrajinských hranicích (před zraky západních satelitů) formovala ruská útočná seskupení o velikosti bezmála 200 000 mužů, podpořených dalšími 30 000 vojáky tak zvaných lidových republik Doněcka a Luhanska, plus příslušné vojenské techniky, předháněli v argumentech, proč tu rozhodně k ničemu nedojde. O to větší bylo zděšení, „když k tomu došlo“.³

² Německý historik, do nedávna *Russlandversteher* (= člověk s porozuměním pro ruské zájmy) Jörg Baberowski, charakterizoval Putinovu pozici v jeho řeči z 24. února 2022 slovy: „Putin, chladně kalkulující technik moci, byl poprvé bez sebe. Jeho televizní projev, v němž se snažil útok legitimizovat, hovořil o vášni, nenávisti a zraněné cti, o hněvu nad ztrátou impéria a Ukrajiny, místa, s nímž se většina Rusů cítí úzce spjata a které je pevně zakotveno v zakladatelském mýtu ruského impéria“ (Baberowski 2022). K významu Ukrajiny pro znovuetablování ruského impéria srovnej i příspěvek profesora Ukrajinské katolické univerzity ve Lvově Hrytsak 2022.

³ Pro přehled událostí od 24. února do 20. března 2022 viz Institut für Sicherheitspolitik 2022.

David versus Goliáš

V té první chvíli nikdo nedával Ukrajině šanci na to, že by se snad mohla ubránit náporu jedné z největších a – přinejmenším v jejich početných prezentacích – nejmodernějších armád dnešního světa. A mluvčí ruského diktátora také hned hlásili oslnivé vojenské úspěchy, zničení většiny ukrajinského letectva, radarů, skladišť munice a vojenského materiálu, jakož i postup ruských tanků do hloubi ukrajinského území.

Ruská prezentace invaze, provázená nadto agresivní rétorikou, směřující zejména proti prezidentu republiky a její vládě (Stanley 2022), byla tak impresivní, že prezident USA veřejně nabídl ukrajinskému prezidentu Volodymyru Zelenskému a jeho rodině okamžitý odvoz do exilového bezpečí. Odpověď drobného ukrajinského prezidenta, vzhledem k jeho minulosti „komika“ politicky podceňovaného a co do realizace jeho volebních projektů zatím vlastně dosud ne příliš úspěšného, ukrajinskou veřejností stále méně oceňovaného muže z Kyjeva, však Joe Bidena a poté zřejmě celý svět zcela zaskočila: „Bojuje se zde. Nepotřebuji odvoz, potřebuji střelivo!“⁴

Tato ikonická věta západní svět zaskočila (a ikonických vět, které se rázem staly součástí euroatlantického *common sense*, zaznělo v prvních dnech války z Ukrajiny více. Připomeňme alespoň slavnou odpověď obránců Hadího ostrova na výzvu ruského křižníku ke kapitulaci: „*Русский военный корабль иди на хуй!*“). Ukázalo se, že „Západ“ – ale obdobně i Moskva – ví neskonalé málo o mentalitě, odolnosti a bojovém odhodlání Ukrajinců. Že všichni žili s představou, která neodpovídá skutečnosti. Svět zjistil, že o čtyřicetimilionovém národě, vzdáleném jen dvě hodiny letu z Berlína nebo Prahy, prostě nemá jasné vědomosti. S pocitem „rasové nadřazenosti“ unijních Evropanů se velmi mnozí, včetně stratégů, zatím dívali na Ukrajince a Ukrajinky jen jako na zdroj levné a údajně nepříliš kvalifikované pracovní síly. Měli rychle poznat, že realita je odlišná.

Armáda, kterou prezident Putin ve svém ranním projevu z 24. února vyzval ke kapitulaci,⁵ přežila první nápor Rusů sice se ztrátami, ale v bojeschopném

⁴ „*The fight is here. I need ammunition, not a ride*“ (Braithwaite 22. 3. 2022).

⁵ Putin se ve svém projevu z 24. února obrátil na důstojníky ukrajinské armády s následujícím apelem: „Soudruzi důstojníci, vaši otcové, dědové a pradědové nebojovali proti nacistickým okupantům a nebránili naší společnou vlast, aby umožnili dnešním neonacistům uchopit moc na Ukrajině. Přísahali jste věrnost ukrajinskému lidu, a ne juntě, protivníkovi lidu, který Ukrajinu drancuje a ukrajinský lid ponižuje. Vyzývám vás, abyste odmítli plnit jejich zločinné příkazy. Vyzývám vás, abyste okamžitě

stavu (Institut für Sicherheitspolitik 2022: 2). Bylo to dáno nejen tím, že její vedení po řadě jednoznačných signálů o blížící se agresi decentralizovaně rozmístilo většinu jednotek i techniky z kasáren a letišť do bojových prostorů, ale i skutečností, že velká většina armádních formací, pravidelně se střídajících na doněcko-luhanské frontě, získala za léta 2014–22 přímé bojové zkušenosti. Ruská ofenziva tak pro ně byla jen zesíleným pokračováním osm let trvající války, a nikoliv nenadálým šokem. Významná byla i zkušenost od roku 2014 probíhající koordinace, strukturální modernizace a společných cvičení s jednotkami NATO.

Prezident, který nechtěl kapitulovat, ale důrazně žádal Západ o vojenskou podporu proti agresorovi, vzbudil respekt či dokonce nadšení nejen na Západě, ale i mezi občany a vojáky svého státu. Najednou se ukázalo, že i v „postheroické době“ (Rotte – Schwarz 2010: 64–67) hrají za krizi velké a silné osobnosti stejně významnou roli jako ve starších epochách. A obdobně se prokázalo, že v naší době extrémně vzrostla role komunikace: jak prezidenta a vedení země s vlastními občany, tak politická a diplomatická komunikace vedení přepadené země se zahraničními politickými elitami a – to je (po heroické době revolucí roku 1989 a bezprostředně následujících let) (srov. Havel 1990) vlastně novum – se zákonodárnými sbory v Evropě i USA.

Zelenský svými každodenními, rozhodnými, ale neagresivními a živě komponovanými promluvami udržuje morálku občanstva i armády a zároveň je vlastně všudypřítomný po celém světě od US kongresu, přes britský parlament, německý Bundestag až po izraelský Kneset. Přitom se prezident, hovořící k občanům, státníkům i zahraničním zastupitelským sborům z protiletectvého krytu, z ulic či od svého stolu snad (?) v prezidentském paláci prezentuje neformálně, ve vojenské bundě nebo tričku jako cíleně „neúřední“ osoba, jeden z obránců Kyjeva a země (Becker 2022). Zelenský si tak prakticky od prvního dne získal sympatie a podporu celého světa. Vlastně jen silou komunikace dotlačil například vládu USA k podstatnému zvýšení vojenských dodávek na Ukrajinu (Zelenskyj 2022).

Zkušený herec, režisér a producent tu v ohromné míře využil svůj komunikační a symbolický potenciál. Ten – například při opakovaných výzvách Putinovi k přímému jednání – podstatně vyvažuje vojenskou slabost ukrajinské pozice. Překvapivě ale je, že ohromný komunikační výkon suverénně a elegantně,

složili zbraně a vrátili se domů. Vysvětlím, co to znamená: vojenský personál ukrajinské armády, který tak učiní, bude moci volně opustit zónu bojů a vrátit se ke svým rodinám“ (Putin 2022).

a přitom velmi často otevřeně bez vší „diplomatické zdvořilosti“,⁶ opakovaně podává také řada ministrů ukrajinské vlády a jejich vyslanců v zahraničí, ba dokonce i mnoho regionálních či lokálních představitelů.

Obdobně inspirující a jak v Rusku, tak i na Západě nečekané jsou postoje běžného ukrajinského obyvatelstva. V evropské žurnalistice a zřejmě i v kremelském uvažování dosud panovala představa o rozdělené a podél jazykových linií rozhádané mnohonárodnostní zemi, jejíž ruskojazyčná východní polovina zcela přirozeně tenduje ke spojení s „velkým ruským národem“.⁷ O tuto představu se zřejmě opírala i strategie Putina nátlaku a posléze útoku na Ukrajinu. Zde se však ruské jednotky setkaly s jednotným občanským národem, zaťatě bránícím svoji zemi proti vraždícím nájezdníkům. Je dokonce možno říci, že to byl právě Putin, resp. od roku 2014 trvajících ruská agrese na východní ukrajinské hranici, kdo stmelil Ukrajince do jednotného národa.

V rozhovoru s německým novinářem Michaellem Martensem k tomu říká černigovský guvernér, původní kvalifikační historik, dr. Sergij Osatčuk: „To, co nám v této válce dává absolutní převahu, je silná vůle zachovat náš stát, bránit naši svobodu a zachovat naši suverenitu. Nemáme kam uhnout. Putin vede proti Ukrajině vyhlazovací válku. Buď se budeme bránit do posledního výstřelu a přežijeme, nebo jako národ zanikneme“ (Martens 2022). Na Martensovu poznámku, že bojová morálka mnoha Rusů je naopak považována za špatnou a nechtějí jít do takzvané „bratrovražedné války“, Osatčuk odpovídá: „Mohu jen doporučit, aby předpoklady a formulace, jako je ta o ‚bratrovražedné válce‘, byly užívány velmi opatrně. Tento termín už prostě není relevantní. Tito takzvaní bratři nás napadli. Ukázali, že nejsou ani křesťané, ani pravoslavní, a už vůbec ne bratři.“

A k jazykové stránce ukrajinské jednoty Osatčuk dodává: „Všude na Ukrajině bude moci ruština zůstat hrdým jazykem ukrajinských vlastenců, protože ruský mluvící Ukrajinci na jihu, východě a severu naší země se projeví jako

⁶ „To, že Melnyk není všude oblíbený, pravděpodobně souvisí i s tím, že Němce konfrontuje s jejich životními lžemi. K těm patří přesvědčení, že bezpečnost je dosažitelná pouze po dohodě s ruským despotou a že Putin vlastně není tak špatný. Že geopolitické nároky Ruska musí být uspokojeny, aby bylo možné žít v Evropě v míru. Nebo že závislost na ruském plynu a ropě nepředstavuje pro Německo problém“ (Wegner 2022).

⁷ Téma otevřel, resp. svoji imperiální pozici definoval v létě 2021 Vladimir Putin jednou ze svých historických „studií“ – Putin 2021. Pikantní je, že tu Putin používá pro Ukrajinu historický název „Malé Rusko“. Tento název totiž záměrně používaly carské úřady v 19. století, aby bylo jasné, že žádná ukrajinská kultura neexistuje. Ve druhé polovině 19. století bylo cenzurou zakázáno dokonce i používání slova „ukrajinský“, srov. Schmidt – Veser 2021, kde autoři komentují Putinův spis s oporou v pracích dějepiseho klasika této problematiky; Kappeler 1994, 2003, 2017.

ti největší vlastenci. Postavili se ruským tankům holýma rukama, bránili svou vlast se zbraní v ruce i jako civilisté. Ukázali, že chtějí zachovat Ukrajinu jako svůj stát a jsou připraveni za to zemřít. Proto je dnes zvuk ruského jazyka z úst ukrajinských vlastenců synonymem západoukrajinského dialektu ukrajinského jazyka z Haliče nebo Bukoviny.“

Náboženská dimenze války: ortodoxní církev proti ortodoxní církvi

Ve sporu o moskevské a ukrajinské pojetí nezávislosti však nejde pouze o jazyk. Putinova válka je zároveň válkou náboženskou, resp. pokusem o přinejmenším symbolické znovunastolení moci moskevského patriarchy nad Ukrajinou. Ta je většinou pravoslavnou zemí, žádná konfese však nemá postavení státní církve. 59 % obyvatel patří k jedné ze dvou pravoslavných církví, dalších 35 % je rozděleno mezi pestré spektrum církví od řeckokatolické na západě Ukrajiny až po budhisty, muslimy a samozřejmě ve dvě rozštěpený zbytek kdysi ohromné židovské komunity. Už na Euromajdanu 2014 se ukázalo, že církve jsou schopny a ochotny dalekosáhle spolupracovat. A platí to dodnes.⁸ Jen necelých 6 % Ukrajinců se deklaruje jako „bez vyznání“.

Ortodoxní církev dlouho spadala pod svrchovanost moskevského patriarchy (dnes Kyrill I., blízký přítel a podporovatel Vladimira Putina). V roce 2018 byl však dovršen proces konsolidace a osamostatnění Pravoslavné církve Ukrajiny, autokefální církve kyjevského patriarchátu, působící zejména v západní polovině země. Ta se s 45,7 % všech obyvatel Ukrajiny stala největší, na Moskvě nadále nezávislou církví země (Gnauck – Schmidt 2018; Bucholz 2018; Bremer 2018; Brüning 2018; Krawchuk – Bremer 2016). Moskevskému patriarchátu zůstala až do počátku války věrná menší Ukrajinská pravoslavná církev (13,6 %). Ani její vztah k Moskvě však není stabilní: Patriarcha Kyrill I. požehnal válce proti Ukrajině,⁹ respektive ji 5. března prohlásil za oprávněnou obranu proti hříchům

⁸ Zkušený varšavský korespondent Frankfurter Allgemeine Zeitung Gerhard Gnauck k tomu napsal: „Válka na Ukrajině vedla v řadě ohledů ke sblížení a spolupráci mezi vyznáními a náboženstvími. Po vypuknutí války vyzval rabín Bleich ke společné modlitbě křesťanů a židů. Několik hodin před vypuknutím války zaslala mezináboženská rada WRZIRO, do níž patří téměř všechny křesťanské, židovské a islámské komunity, dopis ruskému prezidentovi Vladimíru Putinovi. „Žádáme Vás ve jménu Nejvyššího, abyste zastavil válečný požár, neboť je to ve Vaší moci.““ (Gnauck 2022a).

⁹ Holm, Kerstin, *Russisch-orthodoxe Kirche: Brudermord aus Neid*, Frankfurter Allgemeine Zeitung 26. 2. 2022 a *táž*, *Russlands Patriarch im Krieg: Feldzug gegen die Sünde*, Frankfurter Allgemeine Zeitung 26. 2. 2022.

Západu (hlavně proto, že na Ukrajině jsou homosexuálové považováni za plno-právné občany a pořádají se tam Gay-Pride-Parade). Obratem mu oponoval jemu formálně podřízený kyjevský metropolita Onufrij a varoval před hrůzami bratrovražedné války. Nemalá část věřících se poté postavila proti Kyrillovi a odmítla tradiční modlitby za jeho zdraví. Nyní se skupina kněží ze střední Ukrajiny dožaduje synody a odpoutání i této „zbytkové“ církve od Moskvy. Očekávají se masové přestupy k Pravoslavné církvi Ukrajiny (Gnauck 2022a).

Moskva reaguje na tento vývoj neuroticky: Ruská komanda se kyjevského nemoskevského metropolitu Epifanije opakovaně (neúspěšně) pokusila zlikvidovat. Ten se veřejně modlí „za oběti ruského státního terorismu“ a hrozí původcům války „hněvem Božím“ (Gnauck 2022a). Ukrajinští obyvatelé i představitelé se z těchto důvodů nejednou vyjadřují o této válce jako o boji Ukrajiny proti nevěřícím, tedy proti nepříteli, který nerespektuje církev, církevní azyl, ničí kostely a opakovaně ostřeloval např. věřící vycházející z kostela. Do boje proti Rusům jako nepřátelům vlasti volali ale též představitelé židovské i muslimské komunity. Nesmírně emotivně a důrazně odsoudil válku ve vystoupení na youtube například kyjevský rabín Moše Ruben Asman – přitom nebyl agresivní vůči Rusům, ba ani ruským vojákům, nýbrž nejhůře proklínal zejména ty občany Ruska, jimž je brutální útok na Ukrajinu lhostejný (Asman 2022).

Ruská armáda v rozkladu

Při sledování ruského útoku je třeba říci, že byl a je šokující nejen svou brutalitou, ale také pozoruhodnou profesionální nefunkčností ruské armády. Je třeba si položit kritickou otázku: „Tak toho se NATO po léta bálo?“ (NATO se ovšem samozřejmě obávalo a obává především ruských atomových zbraní.) Generální útok na Ukrajinu byl podle mínění odborníků (mj. aktuálních nejvyšších představitelů polské nebo německé armády)¹⁰ ruskou generalitou špatně naplánován, opíral se o hluboce nekvalitní zpravodajskou přípravu, apriorně počítal s proruským nadšením části obyvatelstva a s rezignací velkých segmentů armády na odpor. Navíc byla ohromná ofenzivní akce v nezanedbatelné míře realizována jednotkami „základáků“, tedy místo zkušených a dobře vycvičených profesionálů byli do mezinárodním právem zakázaného napadení jiného státu

¹⁰ Srovnej interview se šéfem generálního štábu polské armády, generálem Mieczysławem Goculem (Wysocka-Schnepf 2022). V podstatě identicky se v německých médiích vyjádřil generální inspektor Bundeswehru, generál Eberhard Zorn.

(ruské zákony nasazení branců v zahraničí zakazují) nasazení mladičtí vojáci, jimž nebylo řečeno, že půjdou do války nebo kteří byli až krátce před začátkem bojů pod nátlakem nebo zcela podvodně donuceni podepsat revers o několikaleté službě v armádě – tedy i v zahraničí.¹¹

Neméně překvapivá byla špatná kvalita ruské vojenské techniky – zbraní i logistiky. Mnohé vypovídá již skutečnost, že ruskému letectvu, které údajně hned první den zničilo vzdušné síly protivníka, se ještě měsíc po začátku války nepodařilo ovládnout ukrajinský vzdušný prostor, a tedy zajistit pozemním jednotkám potřebné krytí. Je to dáno jednak tím, že ruské letectvo nedisponuje řadou závažných moderních systémů pro vedení radiové války, jednak skutečností, že včas decentralizované ukrajinské letectvo zasahuje od prvních dnů války namnoze až dodnes – samozřejmě ve velmi omezené míře. Ještě zajímavější jsou dnes údaje o velmi špatném technickém stavu Ruskem nasazených protizemních raket. Podle agenturou Reuters zprostředkovaných informací z Pentagonu selhalo z více než 1100 na ukrajinské cíle vypálených ruských střel s plochou drahou letu Kh-555 a Kh-1 celkem 20 až 60 %.¹²

Zároveň dobře vycvičení Ukrajinci (díky bohatým předválečným i aktuálním dodávkám moderních protiletadlových raket, zejména lehkým, z ramene odpalovaným americkým Stingerům, které decimovaly ruské letectvo již v Afghánistánu) do té míry nutí ruské letce udržovat odstup, že ruské letectvo nemůže ani přímo podporovat bitevní i transportní vrtulníky. Ty se následně stávají v pozoruhodné míře obětí zásahů pozemních raket. Již vůbec pak Rusové nemohou (po ztrátě velkých dopravních letadel s jednotkami výsadkářů v prvních dnech války) nad ukrajinským územím užívat dopravní letectvo. Rozsáhlé ruské bombardovací akce proti ukrajinským městům jsou proto vedeny buď

¹¹ Viz rozhovor s Alexem Lissitou, ředitelem IMC Agro v Černigovské oblasti: „Na našich polích občas ležely stovky mrtvol. Válka probíhala v několika fázích. V první fázi přijely kolony 40 až 50 vozidel z Ruska a také z Běloruska, z nichž některé byly následně poškozeny nebo zničeny ukrajinskou armádou. V této první vlně bojovaly v podstatě děti! Byli to osmnáctiletí nebo dvacetiletí vojáci z autonomních ruských republik, ze Sibiře. Neměli tušení, co tu vlastně dělají. Během prvního týdne byli nemilosrdně postříleni a zabiti. Ti, kteří přežili, rychle zmizeli, takže na polích stále leží mnoho mrtvol. Podle našich pracovníků bylo z našeho regionu do Běloruska odvezeno více než 2000 těl. To ovšem nemohu říci s jistotou. Možná mezi nimi byli i zranění“ (Gnauck 2022b).

¹² EURACTIV.com with Reuters, *Up to 60% failure rate for some Russian missiles in Ukraine, US officials say*, EURACTIV.com 25. 3. 2022, dostupné z <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/up-to-60-failure-rate-for-some-russian-missiles-in-ukraine-us-officials-say> [cit. 2022-03-25], resp. s odkazem na týž zdroj: *Neúspěšnost ruských střel se pohybuje až okolo 60 procent, uvádí americké zdroje*, ČTK 25. 03. 2022, dostupné z <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/neuspesnost-ruskych-strel-se-pohybuje-az-okolo-60-procent-uvadi-americke-zdroje/2182992> [cit. 2022-03-25].

pozemními raketami, odpalovanými z ruského a běloruského území, nebo raketami vypouštěnými z letadel, letících opět nad ruským územím. Přesnost zásahů pak dostačuje k plošnému ničení měst, nikoliv však malých vojenských cílů.¹³

Ukrajinská armáda pak má řadu systémů „inteligentního malého letectva“, tedy především různých typů dronů (nejvýznamnější jsou turecké, ukrajinskými motory koprodukcčně poháněné drony Bayraktar, používána je ale i americká a další technika včetně „sebevražedných“ protitankových dronů). Těmi je ukrajinská armáda schopna účinně blokovat nebo dokonce dlouhodobě zastavovat pohyb ruských tankových kolon a ničit ruské raketometry. Předpokladem ukrajinského úspěchu je opět vysoká kvalifikovanost obslužného personálu těchto systémů.

Oproti tomu ruská armáda poslala např. do pozemních operací nejen moderní tanky a raketometry, ale i bojovou techniku zcela antikvární, nadto evidentně špatně udržovanou. A občas i ty nejmodernější a nejdražší systémy naložila na stará a neudržovaná nákladní auta, která pak zkolabovala v polích a stala se kořistí ukrajinských jednotek či domobranců, „vyzbrojených“ odtahovými traktory, jedním ze symbolů této války. V invazních jednotkách především fatálně selhalo zásobování pohonnými hmotami i potravinami.¹⁴

Ještě závažnější je, že se (přínejmenším v některých segmentech bojiště) úplně zhroutila armádní šifrovaná komunikační struktura, nepřipravená na provoz v situaci, kdy tatáž armáda zničila přenosovou soustavu 3G/4G na území napadeného státu. Jednotky ztratily možnost utajené komunikace a nejdnou nouzově přešly na otevřené telefonování mobily, zabavenými civilnímu obyvatelstvu (vlastním vojákům byly telefony odebrány, aby nemohli referovat rodinám o poměrech a ztrátách, a ukrajinská strana nadto na svém území zablokovala ruská čísla). Ukrajinci tak mohou odposlouchávat otevřenou komunikaci ruských důstojníků a pružně reagovat (Kasík 2022). Navíc přísná ruská armádní hierarchie rozhodování omezuje flexibilitu reagování jednotek na proměny taktické situace. Komplikace a neočekávané situace musí na místě řešit vysocí důstojníci. Důsledkem jsou zcela neočekávané ztráty celé řady nejvyšších ruských

¹³ K přesnému zásahu samozřejmě může dojít, nikoliv však raketou. Viz patrně cílenou likvidaci exilové ruské novinářky Oxany Baulinové v Kyjevě 25. března 2022. Ta byla, podle Wim Zwijnenburga z organizace Bellingcat, zabita spolu s několika dalšími lidmi ruskou dronou KUB-BLA, řízenou z dálky zhruba deseti kilometrů. Srovnej: *Zabití ruské novinářky v Kyjevě byla cílená vražda, tvrdí expert na drony*, Seznam zprávy 25. 3. 2022, dostupné z <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/zahranicni-zabiti-ruske-novinarky-v-kyjeve-byla-cilena-vrazda-tvrdi-expert-na-drony-195485> [cit. 2022-03-25].

¹⁴ Monopol na zásobování armády má Putinův přítel Prigožin, majitel žoldnéřské Wagnerovy armády (Neumann – Dobbert 2021).

důstojníků. K 25. březnu zahynulo podle ukrajinských údajů sedm z odhadnutých cca dvaceti do akce nasazených generálů (plus jeden admirál) (Wikipedia 2022). Něco podobného moderní historie válek snad nezná (Detsch 2022).

Neočekávaně vysoké jsou i souhrnné ruské ztráty. Ukrajinské vedení hovoří po měsíci bojů o bezmála 15 000 mrtvých ruských vojáků. Spojené státy uvádějí interval 7–15 000 padlých ruských vojáků plus 30–40 000 zraněných, nezvěstných a zajatých. To znamená, že jen během prvních tří týdnů bojů byla vyražena pětina až čtvrtina nasazených ruských vojáků.¹⁵ Pro srovnání: Sovětská armáda ztratila za deset let války v Afghánistánu oficiálně 14 765 mrtvých (neoficiálně přes 70 000), převážně nikoliv Rusů, nýbrž vojáků pocházejících z tehdejších svazových středoasijských republik (Krivosheev 1997). Dnešní ztráty jsou zdrcující, pro armádu zahanbující a mezinárodně dehonestující. Především však nic podobného nebylo při přípravě „speciální operace“ předem zakalkulováno. S přiznáním a zejména vysvětlením těchto ztrát má Moskva i přes svoji tradici „nešetřit vlastní vojáky“ ohromné problémy.¹⁶

Jak tuto skutečnost vysvětlit? Nejde jen o ruské strategické i taktické chyby a špatnou přípravu „speciální akce“. Po rozpadu SSSR dlouho dezolátní ukrajinská armáda prodělala v době vlády prezidenta Petra Porošenka ohromný kvalitativní skok – mimo jiné díky soustavné spolupráci s NATO. A její náskok nad mocným sousedem se ještě zvýšil v posledních dvou letech. Je to ve srovnání s ruským protivníkem armáda výrazně kvalifikovanější, vycvičenější, bojově zkušená a nadto v aktuální situaci posílená masu záložníků, dílem vysoce technicky a inforaticky kvalifikovaných. Nelze též zapomenout na rozsáhlou, do vojenských struktur integrovanou domobranu, přejímající od armády řadu méně kvalifikovaných funkcí. A samozřejmě jde o ozbrojené síly, které jsou – z pohledu skeptických a zpozdilých Středoevropanů – až nepochopitelně silně motivované.

¹⁵ Srovnej interview s generálem mimo službu Benem Hodgesem, bývalým velitelem US-Army v Evropě –Badenhop 2022. Podle Hodgese přesahují ruské ztráty za první tři týdny souhrnné ztráty armády USA v Iráku a Afghánistánu za léta 2003–22. Mezi důvody generál uvádí: „Problémy, do kterých se nyní dostala ruská armáda, jsou projevem desetiletí trvajících korupce v ruském vojenském aparátu, na ministerstvu obrany, v průmyslu i ve vládě. Mluvíme o desetiletích falešných zpráv, nepravd a přehánění, pokud jde o sílu, kapacitu a připravenost vojsk v tomto komplexu. Ani vynaložení velkého množství peněz na vybavení a zbraně, jak to udělali Rusové, nezaručuje silnou a efektivní armádu. Tato korupční tradice v jistém smyslu armádu vyčerpala. Ruská vláda oficiálně hovoří o 900 000 vojáků ve zbraní. Byl bych však velmi překvapen, kdyby toto číslo bylo skutečně vyšší než 600 000 – a to ani nemluvíme o skutečné bojové připravenosti ve vojenském smyslu.“

¹⁶ Je nicméně skutečností, že na jisté ztráty se ruská armáda předem připravila, srov. Švamberg 2022. Konkrétně jde o mobilní krematorium IN-50.1.

Nová Sýrie?

Morální porážka Rusů, jejichž nejvyšší velitel a diktátor nemá prostor pro couvnutí, ovšem záhy a nutně vedla k proměně modu války: Z plánované „policejní akce“ nebo ozbrojeného výletu ve stylu „anšlusu“ Rakouska roku 1938 se stala problematická, dnes již de facto prohraná válka. Prohlášení nejvyššího velení ruské armády z 25. března 2022 o dosažení předem určených cílů a počátku stahování vojsk do Luhanské a Doněcké oblasti nelze interpretovat jinak než jako příznání debaklu, i když to nutně neznamená, že Rusové rezignují na původní cíle (Adams 2022). Ruské velení proto velmi záhy přešlo na „syrský modus“, tedy ruským letectvem při podpoře Assadových vojsk vyzkoušenou proměnu vojenského střetnutí v pokus o zlomení nepřítele cestou plošné likvidace sídel a ohromných masakrů civilního obyvatelstva (Danda 2022). To znamenalo omezení ofenzivních pozemních akcí, při nichž ruské tankové klíny bezúspěšně narážely na ukrajinskou, západními raketami vyztuženou obranu nebo dokonce končily v bahně jarních polí (v důsledku „*jarní rasputicy*“) nebo v cílených záplavách u Kyjeva (Morcinek 2022).¹⁷

Namísto frontového boje, či přinejmenším vedle něj, tak i na Ukrajině již dávno nastoupilo systematické a intenzivní plošné raketové a letecké, místy i dělostřelecké ničení měst a vesnic s prioritním útočením na občanskou infrastrukturu, zejména na školy a nemocnice (Pergler 2022). WHO dne 22. března oznámila, že podle jejích údajů ruská vojska zničila na Ukrajině 10 nemocnic a přes 250 menších zdravotnických objektů.¹⁸ Ztráty na životech ukrajinských civilistů, včetně dětí, tak rychle rostou. Válku však ani toto excesivní barbarství, které otrásá evropskou veřejností (samozřejmě vyjma části nadále lhotejných politiků) nedokáže ukončit, tedy donutit Ukrajinu ke kapitulaci, „aby ukončila hromadné masakrování civilistů“.

Od poloviny března tak z USA a návazně z Moskvy opakovaně zaznívá varování před přechodem ruské armády k užití zbraní hromadného ničení nebo přinejmenším k terorizování částí Ukrajiny a s ní i Evropy (ale samozřejmě také Ruska) cíleným zničením a zapálením atomových elektráren. Podle mínění vojenských expertů sice není pravděpodobná atomová varianta eskalace války

¹⁷ Toto strategické zaplavení umožnilo Ukrajincům zastavení ruské ofenzivy na Kyjev, a naopak zahájení protiútoku, viz Metzger 2022.

¹⁸ Problémem tohoto druhu opakovaně s odlišnými údaji publikovaných zpráv je neurčitá definice „nemocnice“, která nedovolí jasně poznat, kdy došlo ke zničení nemocniční budovy nebo areálu a kdy pouze o zásah do menšího zařízení, např. do městské kliniky nebo do porodnice.

(Badenhop 2022), a to jak vzhledem k poměrně komplikovanému formálnímu mechanismu povolení nasazení těchto zbraní, tak k obavám z jejich problematického technického stavu a tedy spolehlivosti. Nadto by je museli uvést do skutečné bojové pohotovosti a odpálit odborníci, kteří na rozdíl od Putina nemají sebezníčující motivaci. Oproti tomu nasazení chemických zbraní – vzhledem k tomu, že je ruské letectvo použilo již v Sýrii – je relativně pravděpodobnější. Oba tyto smrtící nástroje však především působí paralyzujícím způsobem na představitele NATO a některé vlády EU (Wiegel – Schuller 2022).¹⁹

Globální důsledky války o Ukrajinu

Putinova (nevyhlášená) brutální válka proti Ukrajině s cílem (nejen) kulturně definitivně eliminovat ukrajinský národ, zablokovat, resp. vrátit zpět jeho úspěšnou „západoeuropeizaci“ a vazalsky připojit ukrajinský prostor k Rusku trvá v jednom ze svých rozměrů již od února 2014, v plné šíři a hrůze pak od února letošního roku. Až nyní, tedy po osmi letech, válka přestala být tématem politiky bagatelizovaných expertů a vešla do vědomí evropské a světové veřejnosti. Najednou se hovoří o tom, že jde o nejzávažnější zásah do Evropy od roku 1945, resp. do globálního řádu od roku 2001. Proč?

Nejde „pouze“ o nepředstavitelnou ruskou brutalitu a pohrdání jak normami mezinárodního práva a nejrůznějšími, dosud vysoce hodnocenými a jak vidno nevymahatelnými, konvencemi na ochranu civilního obyvatelstva, tak vládami a organizacemi tak zvaného demokratického světa, a to v míře, kterou si nikdo již – v Evropě – nedokázal představit. Podstatnější je, že tato „regionální“ nebo dokonce „lokální“ válka svými důsledky citelně zasáhla celý svět, a to v celé řadě rovin.

Překvapivé bylo již 2. března odhlasování rezoluce Valného shromáždění OSN „Agrese vůči Ukrajině“, v níž zazněl požadavek, „aby Ruská federace okamžitě přestala používat sílu na Ukrajině a zdržela se jakýchkoliv dalších ilegálních výhrůžek nebo používání síly proti jakémukoliv členskému státu (OSN)“.²⁰

¹⁹ Zde je s odkazem na politické i vojenské autority probrán problematický odstrašující efekt ruského atomového arzenálu, ale i stávající koncepty německého „podílnictví“ na nasazení amerických atomových střel, skladovaných ve Spolkové republice, resp. podobně aktuální „předběžné nabídky“ zemím východního křídla NATO ze strany Francie.

²⁰ *Valné shromáždění OSN odsoudilo ruskou invazi poměrem 141 ku pěti hlasům. Čína se zdržela*, Česká televize / ČT24 24. 3. 2022. Dostupné z <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3449820-valne-shromazdeni-osn-prijalo-rezoluci-odsuzujici-ruskou-invazi-na-ukrajinu> [cit. 2022-03-22].

Rezoluce odsoudila i rozkaz ruského prezidenta Vladimira Putina z 27. února, jímž uvedl jaderné síly své země do vyššího stupně pohotovosti. V hlasování se 141 zemí postavilo za rezoluci, Rusko a pouhé čtyři země (Bělorusko, Sýrie, Eritrea a Severní Korea) hlasovaly proti rezoluci a 35 zemí (v principu většinou dosavadní spojenci Ruska plus velmoci Čína a Indie) se hlasování zdrželo.

Tak jednoznačný výsledek diplomaté ani žurnalisté předem nepředpokládali. Ještě v den hlasování bylo za pěkný výsledek označováno získání více než stovky kladných hlasů... Konečné skóre bylo vyjádřením šoku z ruského přepadu sousední země i obav jinak „proruských“ zemí z důsledků případného kroku mezi Putinovy „poslední věrné“. Byla to i předzvěst přeskupení globálních mocenských aliancí, kdy některé země usoudily, že ruskou pomoc a ochranný vliv bude v budoucnosti zřejmě třeba vystřídat přimknutím se k jiným „velkým hráčům“ (zřejmě hlavně k Číně).

Svět po Putinově válce (dnes je již zřejmé, že rozhodně neskončí ruským vítězstvím, nýbrž buď se Ukrajina uhájí, nebo dojde k patu, který bude řešen diplomaticky) bude méně globální, ve smyslu přesunu akcentu z ekonomické optimalizace outsourcovaných výrob k dominanci ekonomické, energetické i vši ostatní (tedy i vojenské) bezpečnosti. To znamená vyšší investice do vyzbrojení armád a jejich výcviku, respektive kooperace v rámci NATO i dalších paktů. Vidíme ale také přinejmenším dílčí rozhodnutí a úsilí o navrácení strategicky významných výrob z „třetího světa“ zpět do metropolitních oblastí, a to nejen pro státy, velké korporace, ale pravděpodobně pro celé segmenty průmyslu. V mnoha ohledech tu bude navázáno na tendence započaté již za (dodnes doufejme jen doznívající) covidové pandemie, sektorová deglobalizace však postoupí podstatně dále.

Význam ukrajinského průmyslu a IT sektoru pro Evropu a svět

Nejde však „jen“ o výroby. Právě z bezpečnostních důvodů se to bude týkat například také rozsáhlé oblasti softwarových a internetových služeb, respektive vývojových prací. Ty byly totiž v dosud minimálně reflektovaném, zřejmě ovšem ohromném rozsahu zadávány firmám v Rusku, na Ukrajině a v Bělorusku (Rosenbaum 2022). Vysoká kvalita invence softwarových vývojářů i provozních programátorů, spojená s relativně nízkými náklady a platy, vedla nejen Evropu k tomu, aby začala více využívat produkty i (např. servisní) služby firem z této oblasti (Rybak 2022). Velká část těchto firem a produktů ale již nikdy (nebo

nadlouho) nebude dostupná v důsledku ekonomických sankcí a protisankcí, resp. přerušeni spolupráce s ohledem na bezpečnostní situaci (exemplárně budiž uvedena již od roku 2014 „proskribovaná“ firma Kaspersky).²¹

Softwarový svět se ale mění také proto, že ohromné množství IT odborníků (podle některých odhadů pracovalo v Rusku, Bělorusku a na Ukrajině přímo pro Západ 155 000 „ajtáků“, samostatné firmy, nabízející do zahraničí hotové produkty, v to samozřejmě nepočítaje) z těchto zemí právě emigrovalo a není zcela jasné kam, dílem proto, že jen pro Ukrajinu se udává, že většina z 200 000 zdejších, převážně mužských, pracovníků IT nastoupila do armády a bojuje.²² Jaký bude jejich osud a kdy, respektive kolik z nich se vrátí k dosavadní práci, nelze ani odhadnout.

Podobně platí, že nepředstavitelná vlna nucených migrací trvající již od roku 1945, v souvislosti s níž se očekává, že do střední a západní Evropy dorazí 8–10 milionů zejména ukrajinských žen a dětí, bude mít dlouhodobé důsledky pro populační situaci a (dosud hladový) pracovní trh řady zemí unie. I když absolutní většina utečenců doufá a sní o tom, že se co nejdříve vrátí domů, realita bude dlouhodobější. Ukrajina, zničená Putinovým vojskem, ekonomicky a sociálně oslabená, místy střednědobě neobyvatelná bude moci přijímat své občany ze zahraničí jen pozvolna. To znamená, že celá řada válečných migrantů již v EU zůstane trvale nebo dokonce za nim i po válce dorazí další členové jejich rodin. Přinejmenším část zemí EU (exemplárně ČR) přitom dosud nepředstavitelně zjednodušila azylové řízení, otevírá Ukrajincům pracovní trh a má zájem o jejich jazykovou a vzdělanostní integraci (srov. Miler 2022). Zda bude tato skutečnost v delší perspektivě pro poválečnou Ukrajinu příznivá, nebo zatěžující, nelze dnes ještě odhadnout.

Jako limitující faktor v tomto směru se jeví skutečnost, jak málo je „Evropa“ o Ukrajině informována. Teprve Putinova válka odhalila světu Ukrajinu, ten dosud podceňovaný, korupcí a vnitřními konflikty prý zmítaný, a tedy i pro EU neperspektivní stát „na východě“, jako nejen semknutou, kultivovanou, kulturní a demokratickou zemi, ale jako pro Evropu a svět v řadě ohledů nepostradatelnou bázi průmyslové, a hlavně zemědělské výroby. V principu odmítavý postoj většiny Evropské rady (především Německa, Nizozemí a Francie) k ukrajinskému přání urychleně se stát členem EU tu kontrastuje jak se vstřícností

²¹ *Usnesení Evropského parlamentu ze dne 13. června 2018 o kybernetické obraně (2018/2004(INI))*, Evropský parlament, dostupné z https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0258_CS.html [cit. 2022-03-24].

²² Nemálo z nich ovšem dokáže spojit domobranu s prací, viz Turak 2022.

Evropského parlamentu, tak s míněním vlád i zákonodárných sborů, a ovšem podstatné části veřejnosti středo- a východoevropských členů EU (Kapern 2022; mak/ack 2022; Guthscker 2022).

Přitom právě válka a výpadky, které způsobila, ukazují, jak silně je ukrajinská ekonomika s tou „evropskou“ provázána: Najednou tak kupříkladu zjišťujeme, že ukrajinské továrny Ingas a Cryoin vyráběly celou polovinu světové produkce inertního plynu neonu, bez něž nepracují lasery na tisk mikroprocesorů.²³ Počátkem března byla světová zásoba neonu v klíčových mikroprocesorových firmách odhadována na dva měsíce a podstatné zvýšení produkce neonu v ostatních částech světa bylo označeno za nepřiliš pravděpodobné, respektive krátkodobě neproveditelné.

Z ukrajinských továren ale přicházela do středoevropských automobilek také prakticky veškerá palubní kabeláž. Již to přibrzdilo až zastavilo celou řadu nejen německých továren. Výpadek produkce automobilů letos podle odhadů dosáhne asi 15 %. Začíná se však kupříkladu nedostávat také do EU dovážené ukrajinské oceli... Ruské letectvo a dělostřelectvo cíleně do základů zničilo největší evropskou ocelárnu v Mariupolu (Jégl 2022).

Problémy s obilnicí poloviny světa

Nejtragičtější důsledky však bude mít Putinova válka pro zásobovací situaci ve světě. Na Ukrajině se v důsledku ruské invaze nepodařilo zasít jařiny (to je důležité pro kukuřici a olejninu, pšenice je ozimá) a celé velké oblasti byly válkou zničeny. Jako bolestivá otázka se objevuje sklizeň obilí. Bude už klid, nebo bude polní práce nadále rušit válka? A bude dost mužů, kteří budou sklízet? Černozemní pás Ukrajiny a Ruska je přitom zhruba od roku 2000 opět obilnicí Evropy, respektive vlastně celého světa. Dosud obě země podle WTO dohromady exportovaly asi 24 % světové produkce obilí (v tom rámci 30 % světové produkce pšenice) a Ukrajina nadto 70 % světové produkce slunečnicových semínek, resp. slunečnicového oleje. Jen z Ukrajiny se v minulých letech exportovalo 200 000 tun obilí denně! Velmi rychle to pomohlo stabilizovat světové ceny zejména pšenice a oleje. To vše je nyní do základů ohroženo. Zemi aktuálně hrozí hlad (již nyní je zásobovací situace země stabilizována jen

²³ *S válkou na Ukrajině se zastavila půlka světové produkce neonu potřebného k výrobě čipů*, Česká televize 12. 3. 2022, dostupné z <https://ct24.ceskatelevize.cz/ekonomika/3454210-s-vaalkou-na-ukrajine-se-zastavila-pulka-svetove-produkce-neonu-potrebného-k-vyrobe-čipů> [cit. 2022-03-12].

dodávkami evropských humanitárních organizací). Nejde však jen o důsledky omezené výsadby jařin a o problémy se sklizní. Potravinová krize s fatálními důsledky pro Ukrajinu i svět se začala vyhrocovat již od samého počátku války, a to v důsledku ruských akcí, cíleně zasahujících ukrajinský vývoz obilí a jeho zázemí (Radačičová 2022).

Ruská černomořská flotila totiž zablokovala, dílem zničila ukrajinské přístavy s terminály pro nakládání obilí (mj. největší ukrajinský terminál v Mariupoli). Je přitom opravdu nepochopitelné, že situace v černomořských přístavech a v nákladní dopravě a ruské akce v tomto prostoru převážně unikají pozornosti nespécializované žurnalistiky. Ruská armáda a námořnictvo přitom na širém moři, tedy jak v mezinárodních, tak v ukrajinských výsoštných vodách, napadá a zcela pirátsky konfiskuje nejen ukrajinské lodi s obilím, ale útočí i na lodi v konfliktu nezúčastněných států. Rusové tak potopili japonskou nákladní loď Helt, plující pod panamskou vlajkou (v Panamě je z daňových důvodů registrováno asi 4 500 lodí světové flotily) a dvě další panamské nákladní lodi byly útoky ruského námořnictva poškozeny.²⁴

V Černomoří je aktuálně ruskou flotilou zablokováno na 300 zahraničních nákladních plavidel s nákladem obilí. Zablokovány nebo zničeny jsou i klíčové ukrajinské exportní obilní terminály. Do jisté míry blokováno však bude válečnou situací i vývoz ruského obilí, protože Černé moře je uzavřeno (i na ruské straně zůstal v provozu jen přístav v Soči) a ruské námořní zaminování ukrajinského pobřeží (s cílem znehybnění ukrajinské vojenské flotily v přístavech) nebylo stabilní: námořní miny byly odneseny větrem a proudy na širé moře. Rusko nadto cíleně zaminovalo i standardní trasy obchodních lodí. Mezinárodní organizace pro námořní plavbu OSN (IMO) proto žádá zřízení „modrých koridorů, aby zahraniční lodi mohly alespoň opustit Černé moře (Lehmann 2022).

Důsledky války pocítí nejen řada firem v Evropě, opírajících se o kvalitní ukrajinskou pšenici, ale především mnoho zemí Afriky a blízkého i středního východu (exemplárně Jemen a Libanon), kde se stravování obyvatelstva opíralo převážně o humanitární dodávky obilí a oleje prostřednictvím Světového potravinového programu (WFP) OSN. Tomu se již dnes obojího nedostává a ceny pšenice, respektive obecněji potravin dramaticky (o stovky procent) stoupají. Ruská invaze na Ukrajinu bude tak mít letos i v nejbližších letech za důsledek

²⁴ *Russisches Militär: Panama meldet Beschuss von Schiffen im Schwarzen Meer*, Die Zeit Online 17. 3. 2022, dostupné z <https://www.zeit.de/politik/ausland/2022-03/schwarzes-meer-panama-schiffe-russland> [cit. 2022-03-24].

hlad až rozsáhlý hladomor v celé řadě zemí. Aktuální odhad zní na více než 13 milionů hladovějících Afričanů. Podle ředitelky WTO Ngozi Okonjo-Iwealové to znamená stovky tisíc mrtvých a velmi pravděpodobně impulsy k zoufalým hladovým povstáním a masovým „hladovým migracím“. Invaze na Ukrajinu tak může vést k celosvětové potravinové krizi, varuje OSN.²⁵

Zoufalá stravovací situace je zostřena ještě tím, že skokově zdražují hnojiva vyráběná na bázi zemního plynu. Pro řadu afrických zemí se stávají finančně nedostupnými. Rusko je také největším světovým exportérem močoviny, tedy klíčové suroviny pro výrobu dusíkatých hnojiv, a třetím největším exportérem potaše, tedy draselných hnojiv. To vše je nyní do velké míry blokováno.

Putinova válka a světová energetika

Tím se zároveň dostáváme k dnes snad nejskloňovanější tematice aktuálního sankčního katalogu, tedy k důsledkům Putinovy války pro trh energií, resp. trh energetických nerostů, které ovšem jsou i významnou surovinou pro řadu chemických výroby. Dramatické celosvětové zdražení energií bylo způsobeno již jen psychologickým faktorem Putinovy války (Rusko v důsledku zcela nezodpovědné energetické politiky řady evropských států a zejména ekonomického obra Německa kryje 40 % evropské spotřeby zemního plynu a velké segmenty importů ropy, černého uhlí i uranu do EU). Již teď se ovšem „Putinova ropa“, nabízená mimo dlouhodobé kontrakty, stává světově neprodejnou. I to má nemalé politické důsledky (např. ve vztahu Evropy a USA k Íránu).

Bouřlivý spor o zpřísnění nebo absolutizaci energetických sankcí vůči Rusku, resp. strach z toho, že kohouty s energetickými surovinami uzavře Evropě Putin, provázají válku proti Ukrajině již od roku 2014, a samozřejmě o to intenzivněji nyní.²⁶ Je přitom jasné, že Evropa musí a chce z bezpečnostních

²⁵ *War in Ukraine could lead to food riots in poor countries, warns WTO boss*, The Guardian 24. 3. 2022, dostupné z <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/24/war-ukraine-food-riots-poor-countries-wto-ngozi-okonjo-iweala-food-prices-hunger> [cit. 2022-03-24].

²⁶ Velmi intenzivní diskuze o neúnosnosti důsledných ekonomických sankcí, tedy především ukončení odběru energie z Ruska, probíhá v Německu. Politická scéna je rozštěpená, především však proti sobě stojí odborné mínění celé řady německých ekonomických ústavů i spolkové ekonomické akademie Leopoldina a zaryté, sociálním kolapsem německé společnosti vyhrožující, odmítání ukončení odběru zejména ropy a plynu ze strany představitelů SPD, ale i části vedení strany Zelených. K ekonomickým zdůvodněním plného ukončení odběru energie z Ruska srov. Hauser 2022, kde je i přehled klíčových německých ekonomů žádajících důsledné energetické sankce; Bachmann a kol. 2022; Schlögl a kol. 2022.

důvodů v nejkratší možné (z hlediska války a sankcí však nekonečně dlouhé) době dramaticky snížit či dokonce bezmála eliminovat importy energoproduktů z Ruska. Tato perspektiva již bezprostředně nyní vyhání ceny energií do nepříjemných výšek. Důsledkem je bohaté spektrum sociálních konsekvencí (nebezpečí podstatného omezení vytápění, problémy s výrobou elektrického proudu, zdražení pohonných hmot, zdražení dopravy, a tedy všech produktů – včetně potravin – s vysokým podílem dopravních nákladů atd. Dlouhodobě se všechno opět promítne do změn průmyslových i zemědělských výrob v celé Evropě a patrně po celém světě.

Zásadní – debatami o více než problematickém rusko-německém plynovodu Nord Stream 1 a zejména 2 již od roku 2005 provázený – problém s energií dováženou z Ruska, a tedy mocensky zneužitelnou a zneužitou, vede k podstatnému přehodnocení energetické budoucnosti Evropy a samozřejmě i k posunu obecných, globálních priorit. Globálně to znamená přinejmenším krátkodobý pokles významu klimatického obratu ve prospěch úsilí o zajištění energetické bezpečnosti a stability.

Putinova válka již teď prodloužila život evropským uhelným elektrárnám, a to zejména těm nejvíce znečišťujícím – hnědouhelným. Zároveň v řadě zemí „zachránila“ nebo podpořila jadernou energetiku. Kupříkladu Belgie již prohlásila, že odloží odstavení části svých jaderných elektráren (Nop/rb 2022). V Německu kolem tohoto tématu probíhá otevřená a drsná debata mezi pragmatiky (včetně „zeleného“ vicepremiéra Habecka) a nezlomně protiatomovými ideology: Bavorsko v této situaci žádá nejen udržení svých stávajících jaderných elektráren, ale i znovuoživení těch v prosinci nuceně odstavených. K tomu se přidává i skokově zvýšená ochota řady zemí (včetně ČR) k novým jaderným investicím.

Evropský energetický Green Deal přitom na důsledek Putinovy invaze nezemřel, jen byl přehodnocen: Válka na Ukrajině způsobila v Evropě skokový obrat k alternativním energiím, zlomila nedůvěru nebo zdráhavost ve vztahu k fotovoltaice, která nyní prožívá neuvěřitelný boom. Vzhledem k limitům aktuálních instalačních možností, omezených dodávkami dnes takřka monopolně v Číně vyráběných fotovoltaických panelů, ožily na celé řadě míst koncepty znovuoživení továren na fotovoltaické materiály, uzavřených v důsledku dumpingové čínské konkurence. Aktuální i rýsující se poptávka i problémy s dodávkami z Číny dávají výrobě zařízení na zelenou energetiku ekonomickou rentabilitu.

Regionální válka mění globální paradigma

Naznačený soubor ekonomických a technických změn iniciovaných důsledky Putinovy války bude mít ovšem i velké kulturní, názorové, hodnotové a politické konsekvence. Den ze dne se mění celá řada dosud neotřesitelných paradigmat. Tak, jak Putinova agrese dokázala stmelit Ukrajince v pevný občanský národ, odmítající vše, co by mohlo být vzdáleně připomínat „bratrství s Ruskem“, způsobila i přestrukturování bloků v EU, respektive politických poměrů v řadě evropských států. A podstatně se zvýšil – strachem z expanze války na teritorium EU vedený – zájem o situaci zemí východního křídla EU. Změny se ovšem netýkají jen evropských států: v USA válka zasáhla do kampaně před „midterms“, rázně potlačila vlnu levicového nadšení pro „cancel culture“ a přinejmenším dočasně odválala toto téma z politických bojů a otevřela úplně nová diskuzní pole (Sattar 2022).

Především však strach z Putina, z jeho ochoty otevřít III. světovou válku zbraněmi hromadného ničení nebo klasickou agresí vůči státům NATO, stmelil tuto dříve (nejspíše právem) za skomírající označenou organizaci. Tytéž obavy rychle „modernizovaly“ myšlení evropské politické reprezentace, samozřejmě až na v principu putinské obskuranty typu Orbánova Maďarska, kteří nevědí, zda je nebezpečnější připojit se k většině EU, nebo zůstat věrně po Putinově boku. Proces smíření se vlád největších evropských států s novou realitou je ovšem trapně pomalý. Státy „mladé“ východní části EU však pud sebezáchovy vede k nečekaným aktivitám (např. návštěva špičkové polské, české a slovenské reprezentace v obleženém Kyjevě 13. března).

Jako ohromný úkol se zatím jeví nutnost, aby EU a USA „kryly záda“ Ukrajině při vyjednávání o příměří a snad i o míru. Je ale otázkou, jaká bude cena takového míru. Pro prezidenta Zelenského a ukrajinskou vládu se rýsuje nabídka „ozbrojené neutrality“ a zřejmě i formálního uznání ruštiny za druhý státní jazyk (vzhledem k prokázané bezmezní loajalitě „ruských Ukrajinců“ vůči republice by to neměl být problém). Bude-li to ovšem ruské straně stačit pro „udržení tváře“, je otevřenou otázkou.

Již nyní začínají koncepční úvahy o mezinárodním fondu na znovuvybudování zničené země. I zde se jasně rýsuje názorový rozdíl mezi „starou“ a „novou“ EU, která by velmi ráda viděla rychlé přistoupení Ukrajiny do EU. Vzhledem k bohatství výše načrtnutých vazeb Ukrajiny k EU, respektive vzhledem k dosavadnímu významu Ukrajiny v globálním výměru je zejména německá a francouzská „zdrženlivost“ vůči tomuto partnerovi v podstatě skandální.

A ještě jeden ohromný úkol stojí před Evropou i světem. Až bude po válce a (doufejme) bude Rusko poraženo, ekonomicky se zhroutí nebo přinejmenším bude tou či onou cestou postupně deputinizováno, bude nutno vyvinout koncepty, jak především reálně učinit spravedlnosti zadost (Matta – Niedermann 2022), ale také jak tuto oblast, do níž by v případě dlouhodobého politicko-ekonomického vakua zřejmě expandovala Čína, po všech stránkách bezpečnostně stabilizovat. Tedy jak dlouhodobě eliminovat trvalou potenciální nebezpečnost Ruska pro Evropu.

Není přitom dobrou cestou již dnes (výhružně) plakat nad ubohým Ruskem, jemuž bude muset být pomozeno. I s tím názorem se ovšem setkáváme v evropských a amerických médiích. Problematika „kdo může za putinský fašismus“, tedy postoje podsouvající vinu Evropě nebo atlantickému světu, by ovšem vystačila na další samostatnou úvahu.²⁷ Zejména v Německu nadto již nyní rychle ožívají tradiční proruské, ergo protievropské nálady části společnosti.²⁸

Nejdříve však musí Ukrajina zvítězit – s evropskou pomocí a za celou bytostně ohroženou Evropu. Poté se kontinent, zatím soustředěný na bezprostřední s válkou související dění, *definitivně* probudí do světa, který už s tím před 24. únorem letošního roku pravděpodobně nebude mít mnoho společného.

²⁷ V českém prostředí srovnej exemplárně Pithart 2022. Autor tu s pomocí nacistických propagandistických stereotypů („pomstychtivé mírové smlouvy“ z Versailles) vytváří realitě vzdálený obraz Sovětského svazu, resp. Ruska, dohnaného k putinovskému nacismu „Západem“: „Sovětský svaz, zakrátko Ruská federace, si svoji prohru ve válce studené musel vylízat až do samého dna. Žádná pomocná ruka se nenabídla. Žádná velkorysá půjčka. Jen pár expertů západních soukromých finančních institucí bylo u toho, když bylo vmžiku rozkradeno obrovské, hlavně nerostné bohatství země. Následovalo prudké zchudnutí a zárodky střední třídy byly zničeny. Vrcholem se stal státní bankrot Ruské federace v roce 1998. Od té doby jsou v Rusku vlastně skoro všichni alergičtí na pojmy jako demokracie či liberální svobody.“

²⁸ „Po počátečním šoku se však v německé mediální debatě již opět ozývají dočasně utichlé hlasy těch, kteří Západu vyčítají, že nereaguje na ruskou citlivost, varují před eskalací konfliktu prostřednictvím dodávek zbraní na Ukrajinu i tvrdých opatření vůči Rusku a radí Ukrajincům, aby se vzdali odporu a vyhnuli se tak dalším obětem. Stále je to jen menšina, která takto mluví. Pokud by však jejich postoj opět ovládl debatu v Německu, jako tomu bylo od anexe Krymu před osmi lety až do doby před několika týdny, mohlo by to mít fatální následky. To, co se tváří jako zájem o mír a odpor proti údajné protiruské agitaci, je ve skutečnosti výzva k ústupkům vůči režimu, který záměrně terorizuje a zabíjí civilní obyvatelstvo na Ukrajině“ (Veser 2022). Srovnej též názor švýcarského historika – Schmid 2022.

Jiří Pešek je historik, řádný člen Učené společnosti ČR. Působí jako profesor Fakulty humanitních studií UK. Zaměřuje se na dějiny střední a východní Evropy od 15. do 21. století. Jeho práce se zabývají zejména dějinami měst, kultury a vzdělanosti, vědy a historiografie. Kontakt: Jiri.Pesek@fhs.cuni.cz

Nina Lohmann je historička působící v Archivu hlavního města Prahy a na Fakultě humanitních studií UK. Specializuje se na dějiny měst v období nacismu, dějiny vědy, kultury a historiografie ve 20. století. Kontakt: Nina.Lohmann@praha.eu

Prameny a literatura

- Adams, Paul. 2022. „War in Ukraine: Change of emphasis or admission of failure by Moscow?“ *BBC News* 25. 3. 2022. Dostupné z <https://www.bbc.com/news/world-europe-60882156> [cit. 2022-03-25].
- Asman, Moše Ruben. 2022. „Apel hlavního ukrajinského rabína Moše Rubena Asmana ‚na všechny lidi dobré vůle‘ v Rusku z 1. března 2022.“ *МОЕ ОБРАЩЕНИЕ КО ВСЕМ ЛЮДЯМ ДОБРОЙ ВОЛИ!!!*. Dostupné z <https://www.youtube.com/watch?v=ArVtF-hhdLQ> [cit. 2022-03-08].
- Baberowski, Jörg. 2022. „Putins Angriff auf die Ukraine: Ein Krieg, erfüllt vom Geist der Rache.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1. 3. 2022.
- Badenhop, Peter. 2022. „Früherer US-General Hodges: ‚Die Russen werden militärisch keinen Erfolg haben.‘“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 22. 3. 2022.
- Bachmann, Rüdiger a kol. 2022. *Was wäre, wenn...? Die wirtschaftlichen Auswirkungen eines Importstopps russischer Energie auf Deutschland*. ECONtribute Policy Brief No. 029, March 2022. Dostupné z https://www.econtribute.de/RePEc/ajk/ajkpbs/ECONtribute_PB_029_2022.pdf. [cit. 2022-03-22].
- Becker, Wibke. 2022. „Wolodymyr Selenskyj: Der Präsident, dem die ganze Welt zuhört.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 5. 3. 2022.
- Braithwaite, Sharon. 2022. „Zelensky refuses US offer to evacuate, saying ‘I need ammunition, not a ride’.“ *CNN* 26. 2. 2022. Dostupné z <https://edition.cnn.com/2022/02/26/europe/ukraine-zelensky-evacuation-intl/index.html> [cit. 2022-03-22].
- Bremer, Thomas. 2018. „Konflikt der Patriarchen. Über Orthodoxie und Autokephalie.“ *Osteuropa* 8–9/2018: 99–108.
- Brüning, Alfons. 2018. „‘Einfach orthodox?’ Ukraine: die Gläubigen und die Gesellschaft.“ *Osteuropa* 8–9/2018: 119–138.
- Bucholz, Martin-Paul. 2018. „Die Autokephaliebestrebung als Spiegelbild des Kampfs um die Unabhängigkeit von Russland.“ *Ukraine-Analysen* Nr. 207, 26. 10. 2018. Dostupné z <http://www.laender-analysen.de/ukraine/pdf/UkraineAnalysen207.pdf> [cit. 2022-03-20].
- Danda, Oldřich. 2022. „Pojar: Rusku se nedaří, najelo na taktiku spalené země.“ *Právo* 12. 3. 2022. Dostupné z <https://www.novinky.cz/domaci/clanek/pojar-rusku-sedari-najelo-na-taktiku-spalene-zeme-40390005> [cit. 2022-03-22].

- Detsch, Jack. 2022. „Winging It’: Russia Is Getting Its Generals Killed on the Front Lines.“ *Foreign Policy* 21. 3. 2022. Dostupné z <https://foreignpolicy.com/2022/03/21/russia-generals-dead-ukraine/> [cit. 2022-03-25].
- Freedland, Jonathan. 2022. „We’re appalled by Putin now, but be clear: the west gave him the green light.“ *The Guardian* 25. 2. 2022.
- Gnauck, Gerhard. 2022a. „Kirchen und Ukraine-Krieg. Kein Gebet mehr für den Patriarchen.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 11. 3. 2022.
- Gnauck, Gerhard. 2022b. „Landwirt aus der Ukraine: ‚Auf unseren Feldern lagen Hunderte von Leichen.‘“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 24. 3. 2022.
- Gnauck, Gerhard – Schmidt, Friedrich. 2018. „Moskau versus Konstantinopel: Orthodoxe Kirche steht vor Spaltung.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 17. 9. 2018.
- Gutschker, Thomas. 2022. „Beitrittsantrag der Ukraine: Die Tür ist auf, der Weg ist weit.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 11. 3. 2022.
- Hauser, Jan. 2022. „Möglicher Lieferstopp: Warum Deutschland ohne russisches Öl und Gas auskommen könnte.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 8. 3. 2022.
- Havel, Václav. 1990. „Projev prezidenta Václava Havla pro obě sněmovny Kongresu USA, Washington D. C., 21. února 1990.“ Dostupné z <https://cz.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/22/2015/12/Projev-prezidenta-Havla-v-Kongresu-1990.pdf> [cit. 2022-03-22].
- Hrytsak, Yaroslav. 2022. „Putin Made a Profound Miscalculation on Ukraine.“ *New York Times* 19. 3. 2022.
- Institut für Sicherheitspolitik an der Universität Kiel. 2022. *Wie ist die militärische Lage in der Ukraine einzuschätzen?* Dostupné z <https://www.ispk.uni-kiel.de/de/aktuelles/volltexte/wie-ist-die-militaerische-lage-in-der-ukraine-einzuschaetzen> [cit. 2022-03-20].
- Jégl, Pavel. 2022. „Rusové ničí ekonomiku Ukrajiny. Vybombardovali jedny z největších evropských oceláren.“ *Zprávy tiscali.cz* 19. 3. 2022. Dostupné z <https://zpravy.tiscali.cz/rusove-nici-ekonomiku-ukrajiny-vybombardovali-jedny-z-nejvetsich-evropskych-ocelaren-1-531057> [cit. 2022-03-20].
- Kapern, Peter. 2022. „Kaum Chancen auf einen ‚Blitzeintritt‘ in die EU.“ *Deutschlandfunk* 4. 3. 2022. Dostupné z <https://www.deutschlandfunk.de/ukraine-eu-europaeische-union-beitritt-krieg-100.html> [cit. 2022-03-12].
- Kappelera, Andreas. 1994. *Kleine Geschichte der Ukraine*. München: C. H. Beck.
- Kappelera, Andreas. 2003. „Great Russians“ and „Little Russians“. *Russian-Ukrainian Relations and Perceptions in Historical Perspective*. Washington: Treadgold.
- Kappelera, Andreas. 2017. *Ungleiche Brüder – Russen und Ukrainer vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck.
- Kasík, Pavel. 2022. „Ruským vojákům zjevně nefunguje tajná komunikace. Pozici hlásí Ukrajincům.“ *Seznam Zprávy* 14. 3. 2022. Dostupné z <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/tech-technologie-ruskym-vojakum-zjevne-nefunguje-tajna-komunikace-pozici-hlasi-ukrajincum-193359> [cit. 2022-03-25].
- Krawchuk, Andrij – Bremer, Thomas (eds.). 2016. *Churches in the Ukrainian Crisis*. Cham: Springer.
- Krivoshchev, G. F. (ed.). 1997. *Soviet Casualties and Combat Losses in the Twentieth Century*. London: Greenhill Books.

- Lavrov, Sergey. 2016. „Russia’s Foreign Policy in a Historical Perspective.“ *Russia in Global Affairs* 2016, 2, April/June. Dostupné z <https://eng.globalaffairs.ru/articles/russias-foreign-policy-in-a-historical-perspective> [cit. 2022-03-20].
- Lehmann, Norbert. 2022. „Russen sollen fünf Frachter mit Weizen aus Ukraine gestohlen haben.“ *Agrarheute* 21. 3. 2022. Dostupné z <https://www.agrarheute.com/markt/marktfruechte/russen-fuenf-frachter-weizen-ukraine-gestohlen-haben-591631> [cit. 2022-03-24].
- Mak/ack. 2022. „EU-Gipfel dämpft Hoffnungen der Ukraine auf schnellen Beitritt.“ *Deutsche Welle* 11. 3. 2022. Dostupné z <https://www.dw.com/de/eu-gipfel-d%C3%A4mpft-hoffnungen-der-ukraine-auf-schnellen-beitritt/a-61090224> [cit. 2022-03-12].
- Martens, Michael. 2022. „Gouverneur von Czernowitz: ‚Kanzler Scholz will ich fragen: Sind wir nicht schon im Dritten Weltkrieg?‘.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 19. 3. 2022.
- Matta, Samira – Niedermann, Marcel. 2022. „Carla Del Ponte zur Ukraine – ‚Justiz kann warten, aber Gerechtigkeit wird kommen‘.“ *SRF* 22.03.2022. Dostupné z <https://www.srf.ch/news/international/carla-del-ponte-zur-ukraine-justiz-kann-warten-aber-gerechtigkeit-wird-kommen> [cit. 2022-03-24].
- Metzger, Nils. 2022. „Ukraine versucht Befreiungsschlag bei Kiew.“ *ZDFheute* 25. 3. 2022. Dostupné z <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/kiew-irpin-offensive-ukraine-krieg-russland-100.html> [cit. 2022-03-25].
- Miler, Marek. 2022. „Uprchlíci z Ukrajiny jsou pro ekonomiku příležitost, populace stárne a nové lidi potřebujeme, říká ekonom Mních.“ *Hospodářské noviny* 25. 3. 2022.
- Morcinek, Martin. 2022. „Ukrainer fluten Frontabschnitt bei Kiew.“ *ntv* 23. 3. 2022. Dostupné z <https://www.n-tv.de/politik/Ukrainer-fluten-Frontabschnitt-bei-Kiew-article23218577.html> [cit. 2022-03-25].
- Neumann, Willi – Dobbert, Steffen. 2017. „Russia: Putin’s Mercenaries.“ *Die Zeit* 6. 2. 2017.
- Nop/rb. 2022. „Belgien verschiebt Atomausstieg um zehn Jahre.“ *Deutsche Welle* 18. 3. 2022. Dostupné z <https://www.dw.com/de/belgien-verschiebt-atomausstieg-um-zehn-jahre/a-61182073> [cit. 2022-03-20].
- Pergler, Tomáš. 2022. „Bomby na nemocnice a blokády měst. Rusové opakují taktiku ze Sýrie.“ *Seznam Zprávy* 12. 3. 2022. Dostupné z <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/zahranicni-bomby-na-nemocnice-a-blokady-mest-rusove-opakuji-taktiku-ze-syrie-193253> [cit. 2022-03-12].
- Pithart, Petr. 2022. „Havel byl nejjasnozřivější státník Západu přelomu tisíciletí. Současnou válku jako by předvídal, USA ho neslyšely.“ *Deník N* 8. 3. 2022.
- Putin, Vladimir. 2020. *The Real Lessons of the 75th Anniversary of World War II*. Dostupné z <https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982?page=0%2C5> [cit. 2020-07-01].
- Putin, Vladimir. 2021. *Об историческом единстве русских и украинцев*. Dostupné z <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> [cit. 2021-07-12].
- Putin, Vladimir. 2022. *Address by the President of the Russian Federation*, 21. 2. 2022. Dostupné z <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/67828> [cit. 2022-03-20].

- Radačičová, Simone. 2022. „Konflikt na Ukrajině zvyšuje cenu potravin. Může se to stát rozbuškou sociálních nepokojů v Africe i na Blízkém východě.“ *Hospodářské noviny* 23. 3. 2022.
- Reiche, Matthias. 2022. *Viele EU-Politiker unterstützen EU-Beitrittsantrag der Ukraine*, 3. 3. 2022. Dostupné z <https://www.mdr.de/nachrichten/welt/osteuropa/politik/eu-beitritt-ukraine-unterstuetzung-100.html> [cit. 2022-03-12].
- Rosenbaum, Eric. 2022. „Eastern Europe created its own Silicon Valley. Russia’s invasion of Ukraine risks it all.“ *CNBC* 5. 3. 2022. Dostupné z <https://www.cnb.com/2022/03/05/the-eastern-european-silicon-valley-boom-in-the-middle-of-russias-war.html> [cit. 2022-03-25].
- Rotte, Ralph – Schwarz, Christoph. 2010. „Das Gespenst des Postheroismus.“ *Die politische Meinung* Nr. 487, Juni 2010: 64–67.
- Rybak, Vitalii. 2018. „Ukraine’s an IT Powerhouse. So Why Isn’t It Making More?“ *The Atlantic Council* 17. 12. 2018. Dostupné z <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-s-an-it-powerhouse-so-why-is-it-stuck-mostly-outsourcing/> [cit. 2022-03-25].
- Sattar, Majid. 2022. „Vereinigte Staaten: Der Krieg verdrängt den Kulturkampf.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 21. 3. 2022.
- Schlögl, Robert a kol. 2022. *Ad-hoc-Stellungnahme 8. März 2022, Wie sich russisches Erdgas in der deutschen und europäischen Energieversorgung ersetzen lässt*. Dostupné z <https://www.leopoldina.org/presse-1/nachrichten/wie-sich-russisches-erdgas-in-der-deutschen-und-europaeischen-energieversorgung-ersetzen-laesst/> [cit. 2022-03-09].
- Schmid, Ulrich. 2022. „Bücher über Russland: Die Putin-Versteher sind ein deutsches Phänomen.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 24. 3. 2022.
- Schmidt, Friedrich – Vesper, Reinhard. 2021. „Putin und die Ukraine: Wir sind doch ein Volk!“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 14. 7. 2021.
- Schulze-Wessel, Martin. 2022. „Deutsche Irrtümer über Russland: Die Ukraine ist längst eine Nation.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 19. 3. 2022.
- Stanley, Jason. 2022. „The antisemitism animating Putin’s claim to ‘denazify’ Ukraine.“ *The Guardian* 26. 2. 2022.
- Švamberk, Alex. 2022. „Rusové se na umírání svých vojáků připravili. Mají mobilní krematoria.“ *Novinky* 3. 3. 2022. Dostupné z <https://www.novinky.cz/zahranicni/evropa/clanek/rusove-se-na-umirani-svych-vojaku-pripravili-maji-mobilni-krematoria-40389029> [cit. 2022-03-04].
- Turak, Natasha. 2022. „‘Ukrainians are built different’: The software developers still working under Russian bombing.“ *CNBC* 4. 3. 2022. Dostupné z <https://www.cnb.com/2022/03/04/ukrainians-are-built-different-the-coders-still-working-under-russian-bombing.html> [cit. 2022-03-25].
- Vesper, Reinhart. 2022. „Blindheit gegenüber Putin: Es droht die Wiederholung der alten Fehler.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 24. 3. 2022.
- Wehner, Markus. 2022. „Botschafter Andrij Melnyk: Eine Zumutung für die politische Elite.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 21. 3. 2022.
- Wendland, Anna V. 2014. „Hilflos im Dunkeln. ‚Experten‘ in der Ukraine-Krise: eine Polemik.“ *Osteuropa* 64, 2014, 9–10: 13–33.

- Wiegel, Michaela – Schuller, Konrad. 2022. „Russlands nukleare Drohungen: Auf dem Weg zur Atommacht Europa.“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 19. 3. 2022.
- Wikipedia. 2022. *List of Russian generals killed during the 2022 invasion of Ukraine*. Dostupné z https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Russian_generals_killed_during_the_2022_invasion_of_Ukraine [cit. 2022-03-26].
- Wysocka-Schnepf, Dorota. 2022. „General Gocuł: Putin jest po prostu wściekły. Początek tej wojny był początkiem jego końca.“ *Gazeta Wyborcza* 2. 3. 2022.
- Zelenskyj, Wolodymyr. 2022. „Projev ukrajinského prezidenta Zelenského v Kongresu USA, 16. 3. 2022.“ Dostupné z <https://ct24.ceskatelevize.cz/3455962-projev-ukrajinskeho-prezidenta-zelenskeho-v-kongresu-usa> [cit. 2022-03-16].

BUĎME PRAGMATICI, POŽADUJME NEZAMÝŠLENÉ!

Designování intervencí v etnografickém výzkumu sociálního vyloučení

Kristína Jamrichová

Fakulta výtvarných umění VUT Brno

Jakub Mácha

Fakulta výtvarných umění VUT Brno

Pavel Doboš

Přírodovědná fakulta MU Brno

Be Pragmatic, Demand the Unintended! Designing Interventions in the Ethnographic Research of Social Exclusion

Abstract: The present paper intends to follow the debate on applied research in Czech social sciences and presents the case of interdisciplinary research in Southern Slovakia. The authors frame their approach to the research field using the Deleuzian terms of virtuality and multiplicity to underline the processual character of both ethnography and the field itself. On this basis, we develop the argument that the social sciences always act ontologically through their performative nature, which is especially, but not exclusively, true for such applied research where intervention plays an integral part. We consider our intended actions according to the features of the so-called medium design to be desired interplays, which transfer our actions to other actors in our research field and within which we seek to improve the living conditions in a building of flats at risk of eviction. Such interventions carry unintended consequences, which we reflect on in the text and describe how we dealt with them. The mission is to consider engagement and intervention in terms of their public and practical addressability and to show that the use of knowledge outside of academics as being something implicit to the social sciences rather than a trendy extension of their scope.

Keywords: *applied research; interdisciplinarity; intervention; ethnography; multiplicity; media design; interplay; Easterling; ontology, Deleuze; becoming, virtual/ actual*

Debata o aplikovaném sociálněvědním výzkumu v českém kontextu není ničím novým, pořád se ale zdá, že jí chybí jasnější teoreticko-metodologické ukotvení, na což tento článek právě reaguje. Východiskem pro náš příspěvek do této metodologické debaty je interdisciplinární aplikovaný výzkum z let 2020–22, v jehož rámci vznikla případová studie týkající se tak zvané vyloučené lokality v malém městě na jihu Slovenska, kde tým v různých obměnách a s podporou různých grantů působí již od roku 2018. Cílem dlouhodobého působení týmu bylo především zlepšení sociálních a materiálních podmínek bydlení v této vyloučené lokalitě, kterou představuje konkrétní bytový dům ve vlastnictví města.

Procesuální přístup k terénu, jeho antiesencialistické chápání jako, řečeno s Deleuzem, multiplicitního prostoru, vychází z uvědomění si ontologického působení a performativní povahy sociálních věd. Právě z ní odvozujeme genealogii výzkumné aplikovanosti, respektive angažovanosti. Deleuzovské pojmy jsou v textu užívány za prvé v souvislosti s „ontologickým obratem“ v antropologii, v jehož rámci fungují jako kontrapunkt k redukcujícím kategoriím identity nebo esence a rovněž jako analytické pojmy konkrétního případu, který zde popisujeme. Pointou textu je pak uvažování o angažovanosti a intervencích z hlediska jejich veřejné a praktické adresovatelnosti a využití poznatků mimo akademickou půdu jako implicitní součásti sociálních věd, nikoli jako módního rozšíření jejich působnosti. V návaznosti na tento předpoklad lze v popisovaném projektu vysvětlit i souhrn sociálních věd s designem a přínos, který může mít design pro sociální vědu jako sféra vědění.

Mezioborovost, kterou pro potřeby textu redukuje¹ právě na fúzi sociální vědy s designem, představuje hybridnost a komplementaritu našich přístupů a umožňuje i tematizaci jednotlivých oborů mezi sebou navzájem. Jelikož tento text vznikl ze sociálněvědní pozice vlastní všem třem autorům, percepce designu a tak zvaného designového myšlení je v něm rovněž ovlivněna sociálněvědní perspektivou. Tematizace designu, jak ji zde předkládáme, se tak může do relativně velké míry lišit od reflexe vlastního oboru našimi kolegy designéry. Tento

¹ V týmu jsou vedle sociálních antropologů a designérek také architekti, právník či sociální geograf.

rozpor nepovažujeme za negativum, naopak, snad právě v něm tkví ona žádoucí kreativní interdisciplinarita.

Zmíněná hybridnost také zčásti vysvětluje záštitu Fakulty výtvarných umění VUT v Brně, kde tým působí. Ostatně v zahraničí je již docela běžným jevem, že právě umělecké a na design či architekturu zaměřené školy, méně svázané metodologicko-teoretickou přísností a vyhraněností, hostí nejrůznější výzkumné projekty hybridní nebo mezioborové povahy.

Fúze sociální vědy s designem se projevuje zejména ve vztahu etnografie a toho, co nazýváme designový proces. Co je tedy design pro sociální vědu, jak se má k etnografii? Sama sociální věda celkem často využívá pojem *design výzkumu* a myslí tím konkrétní kombinaci výzkumných metod v časoprostoru, která je vždy specifická. Nutno zmínit, že jde o praktické pojmenování, které s sebou zdánlivě nenese žádné mezioborové konotace, jenom využívá slova „design“. Na základě úvahy o ontologickém působení sociálněvědního výzkumu v tomto textu rozvíjíme problematiku mimoděčného versus systematického intervenování. Pro uchopení designu jako oboru následně vycházíme, byť velmi zjednodušeně, právě ze skutečnosti designování těchto intervencí. V simplifikující optice duality primární/aplikovaný výzkum bychom pak design výzkumu přiřadili k primárnímu a design intervencí k aplikovanému výzkumu. Jenomže intervence v našem pojetí nejsou ani tolik o vytváření něčeho nového, jako spíše o hledání potencialit, kterými již dané prostředí disponuje. I v tom se s etnografií vzájemně doplňují nebo místy dokonce překrývají.

V tomto ohledu je nám nejbližší větev současné designové teorie, kterou její autorka Keller Easterling pojmenovala *medium design* (Easterling 2021). Mediační design nebo design média (ve významu prostředí i prostředku) se vzdává obvyklé designové solucionistické perspektivy² ve jméno vytváření pragmatických propletení ideálně z již existujících subjektů a objektů. Tyto procesuální a otevřené útvary nabývají nových významů teprve ve vzájemné *souhře*. Jak píše Easterling, je to design vzájemných závislostí, chemie, řetězové reakce, které těží z umělecké zvědavosti v otázce prostorové distribuce. V našem případě tak design spočívá nikoliv v navrhování jednotlivých objektů, ale ve vytváření

² „Pro současnou mainstreamovou designovou praxi, ať už na úrovni produktu nebo služeb, je nepředstavitelné, aby se pracovalo s takovou mírou neurčitosti, jaká nevádí mediačnímu designu. Při nastavování produktů nebo služeb se sice běžně počítá s určitými nezamýšlenými důsledky v jejich využití či jednání uživatele, medium design je však pojímán inverzně – nezamýšlené důsledky jsou brány jako pozitivum a nespolehá se tolik na ideaci založenou na uživatelském výzkumu, jde spíše o navrhování, které otevírá dveře spekulaci a explicitně se hlásí k politické normativitě“ (Novotný 2018).

a posilování platformem pro modulaci populací objektů nebo nastavování jejich potenciálu. Médium zde nechápejme jako objekt, aktivitu nebo službu, ale spíše jako aparát složený z mixu technologických, společenských a politických sil (Novotný 2018). Není to jen soubor metod, nýbrž jejich časoprostorová dispozice, zatímco etnografická přítomnost v terénu poskytuje dlouhodobý vhled, porozumění terénu a zajišťuje důvěru aktérů. Etnografii tak chápeme jako určitou vrstvu, která se vůči designu (médiu) chová synchronně. Pokud vnímáme terén v jeho proměnlivosti a komplexitě, pak etnografie nepředchází designu, ale probíháji zároveň a jsou na sobě závislé.

Výzkum a na něj navázané intervence realizujeme ve městě Velký Krtíš, které leží v jihoslovenské hnědouhelné pánvi na pomezí regionů Novohradu a Hontu. Právě těžba hnědého uhlí zásadně ovlivnila podobu celého regionu i města, z kterého učinila administrativní a sídelní centrum.³ Útlum těžby byl po roce 1989 doprovázen jevy jako privatizace bytového fondu, vysoká nezaměstnanost a prekérní úvazky na pracovním trhu.⁴ Činnost týmu byla od roku 2018 zaměřena na mapování této posttěžební situace ve městě a jeho okolí. Východiskem byl od počátku interdisciplinární přístup, který v první fázi sloužil víceméně potřebám tak zvaného *základního* výzkumu, přičemž výstupy měly spíše charakter angažovaného umění než vědeckých textů. Zároveň se během této fáze jasněji vymezilo pole působení týmu – vstupním bodem do města i výzkumu se nám stal objekt městského bytového domu na ulici Kopáčská 1. S ohledem na nouzi, v jaké se lokalita na Kopáčské nacházela v době, kdy jsme s výzkumem ve městě začali, vyhodnotili jsme ji jako jeden z nejpálčivějších problémů, které město má. Bydlení v domě bylo zjevně nedůstojné, označované nájemníky i zástupci města jako „posledná štáčia, po ktorej zostáva už len ulica“, a riziko ztráty i této poslední možnosti se jevilo vysoké.

Projekt se do druhé fáze posunul díky grantu TA ČR, tematicky zaměřeného na problematiku sociálního vyloučení, bydlení a takřka absentující terénní sociální práce v lokalitě, kde navíc dochází k bagatelizaci nebo úplné ignoraci táhnoucích se problémů a k rasistickému jednání, jež naše výzkumná činnost odhalila. Tak zvaný sekundární (aplikovaný) výzkum podpořený mediálním

³ Podrobně o pozitivních i negativních dopadech těžby na krajinu včetně její „socioekonomické složky“ pojednává obsáhlá, byť spíše encyklopedická publikace *Hnědouhelné banictvo v okolí Velkého Krtíša* (Hronček – Gregorová – Herčko 2021), vydaná v průběhu našeho výzkumu.

⁴ Úrad podpredsedu vlády SR pre investície a informatizáciu, 2016, Podpora najmenej rozvinutých okresov. Dostupné z <https://www.nro.vicpremier.gov.sk/najmenej-rozvinute-oresy/velky-krtis/index.html>.

designem se zaměřil na vyjednávání zlepšení materiálních podmínek bydlení v objektu zmíněného bytového domu obývaného marginalizovanými skupinami obyvatel. V širší rovině pak na hledání místně specifických cest ke zlepšení dostupnosti bydlení a jeho následného udržení. Jako výzkumníci v terénu Velkého Krtiše jsme se postupně stali mediátory (spíše než designéry navrhuje-cími řešení), kteří skrze sérii intervencí učinili některé budoucí scénáře v oblasti politik bydlení a sociálních služeb města možnými nebo alespoň pravděpodob-nými (srov. Manzini 2015). V článku se nicméně zabýváme i nezamýšlenými důsledky naší praxe zejména v souvislosti se snahou města vystěhovat obyvatele zkoumaného bytového domu, přímo řešíme dilemata týkající se etiky i praktič-nosti některých zásahů.

První část teoreticky usazuje aplikovanost do podhoubí deleuzovské filo-sofie, především pak conceptualizuje zkoumaný terén a intervence jako *mul-tiplicity*. V další části popisujeme, jak se etnografický výzkum a horizontální mapování snoubí s pragmatickými přístupy (mediačního) designu. Taková hybridní praxe ideálně vede k vytváření tak zvané souhry, která je kontinuálně hledanou a nacházenou korelací vztahů mezi aktéry a má rovněž rhizoma-tický, a dočasný charakter, jako terén, v němž je vytvářena (Easterling 2021). V poslední části ukážeme, jakých podob mohou nabývat nezamýšlené důsledky výzkumných intervencí, jak se s nimi výzkumný tým vyrovnal, a i to, že někdy mohou být nahlíženy inverzně a brány jako pozitivum. Design, který je nám blízký, totiž pracuje s neurčitostí jako praktickým prvkem a s dispozicemi objektů v co nejšířším spektru jejich možného (byť původně třeba nezamýšle-ného) využití (Novotný 2018).

Od aplikovanosti k pragmatičnosti

V této části se pokusíme hned zkraje nastínit stav české akademické debaty o aplikovaných výzkumech, abychom do ní následně vstoupili se svým chápáním aplikovanosti, včetně jejího filosofického podhoubí. Metodologii naší činnosti rámuje deleuzovskými pojmy, jimiž lze dobře znázornit zejména její otevře-nou a procesuální povahu. Podobné deleuzovské pojmosloví rovněž inspirovalo tak zvaný ontologický obrat v antropologii, o kterém se zde zmiňujeme v sou-vislosti, kterou spatřujeme mezi performativitou sociální vědy a aplikovaným výzkumem. Především pojem *multiplicity*, dané pohyblivým vztahem mezi virtuálním a aktuálním, je v textu užíván jako analytický nástroj a rovněž je zmiňován jako jedno z východisek pro oborovou antropologickou redefinicí.

Multiplicita, tedy mnohost (perspektiv), je nástroj, kterým nahrazujeme běžné esencialistické přístupy používané ve vztahu k sociálně vyloučeným lokalitám, z kterých vzešel například i samotný termín „vyloučená lokalita“.

Tyto přístupy dle našich tezí nejsou schopny pružně reagovat na náhlé změny v terénu. Takovou změnou je třeba přechod od eviktability (pouhé hrozby vystěhování) k evikci (vystěhování samotnému). Právě transformace virtuální hrozby v aktuální událost je tím, co podle nás vyžaduje pragmatické jednání, jaké v naší činnosti zajišťuje design, a to především ve verzi mediačního designu. Bez něj bychom možná v této aplikační krizové fázi postupovali až příliš „antropologicky“, například dalšími a dalšími pokusy o dialog s městem jako mocenskou autoritou, které by pravděpodobně byly opakovaně odsouzeny k neúspěchu. Design si všiml i jiných možností a jiných subjektů/aktérů, které mu etnografie nabídla, a využil je. K tomu se ale dostaneme až v další části.

Aplikovanost

V roce 2012 vyšla učebnice aplikované antropologie z pera Tomáše Hirta a kolektivu (Hirt et al. 2012). V témž roce Tereza Stöckelová (2012) věnovala tématu pozornost v monografii *Nebezpečné známosti: O vztahu sociálních věd a společnosti*, zejména z hlediska pozice, jakou aplikovaný a základní sociálněvědní výzkum zaujímá ve vědní (primárně české) politice i ve společnosti. Do živé debaty, kterou zmíněné texty otevřely, postupně přispívali další autoři a autorky, jednak svojí vlastní aplikovanou praxí, pohybující se mezi akademií a tvorbou specializovaných politik v různých sférách od bydlení, přes zdraví, veřejný prostor až po sociální vyloučení, a pak také sociologové a antropologové, kteří svými výzkumy a texty přispěli k metodologické debatě aplikované sociální vědy.

V případech prvních je třeba zmínit *Platformu pro sociální bydlení*, která původně vzešla i z iniciativy sociálních antropologů, organizaci *Anthropictures* praktikující aplikovanou antropologii v urbánním prostředí, dále například praxi výzkumníků a výzkumnic víc ukotvených v akademii v oddělení *Socio-ekonomie bydlení* na Sociologickém ústavu AV ČR a kolem *Centra aplikované antropologie a terénního výzkumu* při Katedře antropologie FF ZČU, z oboru sociální geografie pak stojí za zmínku například výzkumná skupina *Geografie znevýhodnění* nebo spolek *Queer Geography* a další. Z druhé skupiny jsou to hlavně již zmiňovaní Stöckelová (2012) a Hirt a kol. (2012) a dále například Ryška (2010), Hanus (2014), Ripka (2011) a Čada (2011); Synková (2018),

Sidiropulu Janků (2019), Heřmanová (2017) a další. Cílem tohoto textu je přispět do zmíněné debaty. Tato, jakkoliv probíhá již déle, našla odezvu v české vědní politice až v posledních pěti letech, když především skrze grantové výzvy *Technologické agentury ČR* začala zvolna měnit přístup k aplikovanému sociálněvědnímu výzkumu. Náš agenturou podpořený projekt (v rámci programu *ÉTA*) zaměřený na politiky bydlení, inkluzivní urbanismus a design aplikací pro neziskový sektor se stal součástí jakési vlny aplikovaných grantů související s touto změnou.

Ta se projevila především v zahrnutí výstupů aplikovaného sociálněvědního a humanitního výzkumu do systému hodnocení místní vědecké produkce, což se dá interpretovat jako zásadní krok k posílení politického potenciálu společenskovědního poznání, možností jeho veřejné vykazatelnosti a demokratické participace na jeho tvorbě (Stöckelová 2012). Jak píše Stöckelová již dekádu zpátky, v kýžené reformě vědní politiky směrem k inkluzi sociálních a humanitních aplikovaných výzkumů do kritérií hodnocení nesmí jít pouze o rozšíření kategorií relevantních výsledků (šitých na míru přírodním vědám) s cílem podpořit jejich kompatibilitu s výstupy sociální vědy, ale také o zahrnutí různých fází výzkumného procesu a aktivit, které nejsou jednoduše vykazatelné, do systému podpory (ibid.: 45–48). Jde také o motivaci vědních politik k podpoře spolupráce mezi akademickými a nejrůznějšími mimoakademickými institucemi a aktéry (formou společných grantů, profesní mobility osob atd.). Je možné tvrdit, že program, který v roce 2017 spustila TA ČR pod názvem *Program na podporu aplikovaného společenskovědního a humanitního výzkumu, experimentálního vývoje a inovací ÉTA*, šel tomuto typu požadavku na ruku.

Termín „aplikovaný“ ale není svého druhu jediný, známe již spoustu příbuzných pojmů, chápaných jako podkategorie výzkumu, z kterých každý má poněkud jiné konotace. Jsou to především pojmy jako angažovaný, participativní, akční, aktivistický, militantní, veřejný a případně interdisciplinární. Pro terminologickou úplnost na úvod citujme Sidiropulu Janků (2019: 5), která v návaznosti na Hirta a další autory následovně definuje různé variace na aplikovaný sociálněvědní výzkum:

Ve zkratce je tedy možno říct, že zatímco pojem „aplikovaný“ znamená zaměření na možnost využití výsledků také v mimoakademické praxi, pojem „angažovaný“ označuje přístupy, které tuto možnost posouvají do roviny osobního prosazování změny či intervence samotnými autory výzkumu. „Participativní/akční/aktivistické“ postupy využívají přizvání objektů/účastníků výzkumu do aktivní

role ve všech fázích výzkumného procesu. „Interdisciplinární“ jsou pak takové výzkumné postupy, které integrují více disciplinárních hledisek, a to ideálně ve všech fázích výzkumného procesu.

Začněme tím, čím se náš výzkum od „klasických“ sociálněvědních aplikovaných výzkumů odchyluje. Tím je absence zadavatele. V tomto směru se ukazuje vhodnější označit naši činnost jako *angažovaný* výzkum; Tomáš Hirt (2008: 15) vnímá (v kontextu sociální antropologie) angažovanost jako „označení individuálních aktivit antropologů ve veřejném intelektuálním a politickém diskurzu, které nejsou objednány a zaplacený externími zadavateli, ale jsou výrazem jejich osobního zájmu o charakter politického uspořádání a obecně sdílených hodnot, resp. výrazem snahy přispět k řešení různých společenských a globálních problémů.“ Tomuto výkladu by šlo na ruku také to, že zkoumaná lokalita byla zvolena kolegyní, jež se v místě narodila a má k němu osobní vazbu. Také by snad bylo možné říci, že ve smyslu absence zadání si náš projekt svým způsobem uchovával charakter základních výzkumů založených na *libovolném* výběru tématu a terénu, v praxi však už o své romantické konotace přichází, protože absence zadavatele reálně znamená, že oblast *možného*, do které směřují rozhodnutí, není na začátku nikým jasně vymezena, ani načrtnuta, tudíž je tato oblast těžko uchopitelná.

Virtuální/Aktuální

Na tuto skutečnost lze ovšem nahlížet i afirmativně, ve smyslu kvazi *neomezené* imaginace prostředků a způsobů hledání řešení, protože zatímco oblast možného vždy závisí na reálně daném, tedy určuje možné *a posteriori* z toho, co je právě realitou (např. realitou projektu na objednávku), v kontextu delezovské ontologie (Deleuze 1994, 2006; Deleuze – Guattari 2010) je reálné nejen to, co je aktuální, ale také to, co je virtuální, to jest potenciálně možné, ale ještě neaktualizované, čekající na svůj moment. Virtuální je třeba chápat jako striktní součást reálného objektu – „jako by objekt měl jednu část sebe sama ve virtuálním, do něhož je ponořen jako do objektivní dimenze“ (Deleuze 1994, cit. dle Delanda 2016: 109). Takový otevřený přístup k terénu pak velmi zásadně ovlivňuje tvorbu sociálního vědění po metodologické i epistemologické stránce.

Jako nejzásadnější se v otázce možných výzkumných intervencí projevila ochota jednotlivých aktérů v terénu s námi na hledání řešení v otázkách bydlení spolupracovat. Možnosti, jak postupovat, se velmi zúžily ve chvíli, kdy začalo být

patrné, že vedení města bude v jasné opozici k našemu úsilí, odmítalo opakované nabídky spolupráce nebo poradenství s tím, že mají s domem „svoje plány“.

Pro setrvání v lokalitě⁵ byly zásadní dva faktory: Prvním byla již zmíněná otevřenost daná absencí zadavatele. Ačkoliv nad politikou bydlení má největší moc právě městská garnitura, paleta virtuálního, to jest prostor, který vykazoval jisté slibné dispozice, byl dle našeho výzkumnického nastavení mnohem širší. Druhým důvodem byla etika, tedy „péče o terén“ (Stöckelová 2012), v němž jsme již strávili nějaký čas a cítili odpovědnost za něj, jeho budoucnost a za naše informátory. Oba důvody jsou právě oním zahrnutím dimenze virtuality do výzkumu, tedy ohledávání prostoru pro rozevírání „linií úniku“ směrem k potenciálním řešením (Deleuze – Guattari 2010: 14–16).

Aby tyto virtuality bylo vůbec možné vidět, bylo nejdřív třeba v lokalitě rozvířít stojaté vody a připravit terén pro vytváření nových vztahů, a až posléze se pokusit alespoň některé virtuální vztahy činit aktuálními. Tyto prozatímní aliance pak mohou nabývat kapacit, jaké jednotlivé subjekty a objekty, které je tvoří, samy o sobě postrádají (srov. Delanda 2016; Easterling 2021). Provizornost takových spojení by pak potenciálně mohla překročit práh směrem k etablování se nebo být základem pro jinou, stabilnější alianci v budoucnosti, například po změně obsazení městského zastupitelstva v dalších volbách. Takovým, řekněme mentálně-praktickým nastavením, zahrnujícím nejen přítomnost, ale i budoucnost (terénu), je *angažovanost*, jaká snad ilustruje naši činnost a jak si ji také představujeme v budoucím životě projektu. K tomuto se vrátíme v další části věnované designování souhry, tedy oněch nových vazeb.

Teze, kterou v tomto textu sledujeme, nepovažuje za východisko pro zmiňovanou angažovanost *aplikaci*, jako nějakou nadstavbu k primárnímu výzkumu, naopak, sdílíme v akademii stále silnější názor, že určitá nezanedbatelná míra angažovanosti či participativnosti je sociální vědě vlastní (včetně její utopicky „nejčistší“ podoby) a často také nevyhnutná, chceme-li hledat nové cesty, jak poznatky sociálních věd uplatňovat mimo akademickou půdu. Jde nám tak spíše o to, a dá se říct, že to je hlavní poslání tohoto textu, nahlédnout paradigmatu angažovanosti a intervence z hlediska jejich veřejné (čili praktické) adresovatelnosti, přiblížit jejich filosofické podhoubí a dále na několika příkladech z terénu ukázat, podobně, jak o to usiluje mnoho dalších současných sociálních vědců (např. Burawoy 2005; Tsing 2015; Pandian 2019; Fassin 2017 a další), že angažovanost i „využití poznatků mimo akademii“ (Stöckelová 2012; Fassin 2017)

⁵ Ne ve smyslu klasického etnografického *bytí na místě*, nýbrž ve smyslu pokračování v projektu.

jsou spíše implicitní součástí etnografie, resp. antropologie, resp. sociální vědy, než jen mechanickým a trendovým rozšířením pole jejich působnosti. Rovněž antropologický zájem o budoucnost nahlížíme jako imanentní součást disciplíny, která je živena právě napětím mezi spekulativním zkoumáním toho, jaký by život mohl být, a poznáním, které vychází z praktických zkušeností, jaký život v konkrétních dobách a místech je (Ingold 1992: 696).

Multiplicita

Toto vnímání bezprostředně souvisí s jistou revizí týkající se časovosti, metodologie i ontologie, průběžně se odehrávající v současné antropologii, která je například dle Mohácsiho a Mority spojena s jistým rekurzivním zvratem: „Vrátili jsme se k praxi, etnografické praxi, kde pojmy přestávají být čistě analytickými nástroji a stávají se činy samy o sobě“ (Mohácsi – Morita 2015: 2). Jde o spolupodílení se, účast výzkumníků na heterogenních nahodilostech místo pouhého poznávání nebo reprezentace; angažovanost pak jejich pozice dále rozděluje a multiplikuje (Strathern 2015: 132):

Argumentem je, že vědění, slova a texty nepopisují předem existující svět. Jsou spíše součástí praxe zacházení, zasahování do světa, a tím inscenování jedné z jeho verzí – až po její uvedení v život. (Law – Mol 2002: 19)

Eduardo Viveiros de Castro (2014: 107–121) hledá kořeny tohoto performativního⁶ obratu ve vlivech, které na antropologii (do značné míry prostřednictvím STS⁷) měla deleuzovská filosofie. Jako klíčový nejen pro antropologii vidí především původně Deleuzův a Guattariho koncept *multiplicity* (neboli mnohosti) „jako diferencí diferencí, tedy celku, který se neustále odlišuje sám od sebe, který je čistou změnou, to jest je stále jiný, aniž mnohý“ (Petříček 2013: 360) a pak zejména projekt nahrazení klasického metafyzického pojmu *esence* pojmem *multiplicity* (Delanda 2013) s cílem odmítnutí esencialismu a identitářství (dnes bychom snad řekli politiky identit). Dualismus virtuální vs. aktuální, tedy rozdělení něčeho (objektu) na dvě části, je právě pokusem rozložit multiplicitu, která nemůže být reprezentována v jednotné formě (Syberberg 1982: 46, cit. dle Deleuze 1996: 119). Multiplicita je, na rozdíl od jednotné a fixní

⁶ Nebo ontologického.

⁷ Science and Technology Studies.

identity nebo esence, dána právě pohyblivým vztahem mezi aktualizacemi a virtualitami objektu, terénu i sociálního vědění. Jinými slovy, místo pídění se po esenci usilujeme o hledání možností, jak multiplicitní povahu terénu využít ve prospěch intervence a jak by taková měla být realizována.

V kauze (hrozby) vystěhování bytového domu ve správě města, kterou se spolu s obyvateli pokoušíme řešit, nám konceptuální rámec multiplicity dovoluje myslet za hranicemi obvyklých kategorií. Pro výzkumníka to třeba znamená být schopen rozklíčovat mnohost vyjednávání a performancí rezistence nebo rezignace u obyvatel domu vystavených hrozbě ztráty bydlení. Když město na konci září 2020 doručilo nájemníkům oznámení o neprodloužení nájmu v domě, který již dlouhou dobu nesplňoval podmínky důstojného bydlení, reakce obyvatel na kroky města i naše působení měly a mají různé podoby. Nájemníky nejde šmahem označit jako „vyloučené“ ve významu homogenní skupiny, někdo je vyloučený více (*vyloučený z již vyloučeného*) a někdo méně, někdo má větší a jiný mnohem mizernější šance najít si jiné bydlení.

Jedna z mnohodětných rodin, které v domě bydlí, je často ostatními obyvateli označována jako příčina všeho špatného: „Odkedy je Kata v bloku, tak to schytávame za ňu všetci. Predtým bol vieš aký pekný tento blok. To jej deti všetko ničia.“ Tento narativ je současně jeden a současně mnohý, protože Katina domácnost současně představuje výsledek romské marginalizace (pochází z osady, a proto údajně postrádá dobré návyky) a současně je příčinou romské marginalizace („strpčuje nám všetkým život“).

A tento problém je ještě složitější, když si uvědomíme, že pohledy zevnitř a zvenčí se vzájemně prolínají a jsou také různě performovány. Zvenčí je Kata vnímána jako reprezentativní, exemplární případ tak zvané „nepřizpůsobivosti“, přičemž ostatní obyvatelé domu jsou s ní dle nich samotných i dle našich pozorování „házeni do jednoho pytle“ (simplifikace).

Zevnitř⁸ je Kata ale také vnímána jako exemplární případ nepřizpůsobivosti, jako příčina problémů, ale zároveň se v rovině „my“ ukazuje jako nejextrémnější příklad systémového vyloučení, je na tom objektivně „nejhůře“ (nehraje roli, že si za to podle obyvatel může takřikajíc sama), a proto je také nejrozporuplnější.

V jednu chvíli je Kata jedním, zatímco v následující již něčím jiným, v jednu chvíli se s ní sousedé ztotožňují, v další už ji odsuzují. Svou roli v tom samozřejmě hrají i charakter konkrétní osoby Katy Kováčové stejně jako jeho performance. I když nakonec možná i ta souvisí s touto vyčleněnou, procesuální

⁸ Rozuměj zevnitř nehomogenní skupiny obyvatel domu.

povahou její domácnosti a vztahu různých aktérů k ní nebo jí samotné. Tato koexistence vícerych uspořádání (*orderings*, Law – Mol 2002: 11) a napětí, které z ní vyplývá, se promítá do otázky, jak (eticky a správně) mluvit (a psát) o Katině domácnosti.

S pomocí pojmu *multiplicita* konceptualizujeme nejen situaci, ale i metodu, a tyto dvě polohy nelze oddělovat. Jde zde o etnografickou agendu, která vztahy ve zkoumaném terénu činí viditelnými spíše v metodologické mnohosti (*multiplicitě*), prostřednictvím „angažovanosti ve věcech jako kanálu pro tvorbu pojmů“ než v materiálních nebo v reprezentačních formách (Henare et al. 2006: 7, cit. dle Mohácsi – Morita 2015: 3). Jenomže aby se vztahy staly viditelnými, je zapotřebí určité diskurzivní zjednodušení. Law – Mol (2002: 11) k tomu uvádějí:

V soutocích a střetnutích se dějí klíčové věci. Jediné zjednodušení zredukuje komplexitu, avšak v místech, kde se různorodá zjednodušení střetávají, se komplexita utváří z rozmanitých způsobů uspořádání (logik), které se mohou někdy pohodlně propojit, někdy mezi nimi může být napětí, někdy i obojí.

V *multiplicitě* se tedy setkává několik uspořádání současně, jejichž podstatou je vždy určité zjednodušení (abstrakce), ale jejich koexistence opět vytváří složitost, problém, který lze řešit další intervencí, ideálně designovanou právě pro tuto konkrétní složitost. *Multiplicitu* tedy uchopujeme nejen jako analytický pojem, ale také jako přístup k terénu. Její praktické využití předpokládá intervenci jako neredukovatelnou součást poznávacího procesu. V naší činnosti se pak uplatňuje v hybridních metodikách kombinujících sociálněvědní techniky s akcelerovaným designovým procesem a přístupem v duchu Keller Easterlingové (Easterling 2016, 2021), kterému se budeme věnovat v další části textu.

Nejde tady jenom o to, že terén není statický, ale otevřený a pořád se měnící časoprostor a že taková je i ideální etnografie (nebo metoda obecně). Jde také o to, že není ku prospěchu jej promýšlet v termínech identity, analogie nebo binárních opozic, protože ty nás vedou zase jenom do slepé uličky reprezentace, v našem případě politiky identit. Jak jsme viděli výše v textu, ani lokální romská marginalizace se nejeví jako jediná, nýbrž jako mnohá. Na následujících řádcích ukážeme, že etnizující optika, kterou se často nahlíží na nucené vymístění z obydlí (čili evikce), v němž jsou poškozeni především nájemníci romského původu, je užitečná jen tehdy, když je brán v potaz její *multiplicitní* charakter.

Tato optika je legitimní do té míry, že evikce v regionu střední a východní Evropy skutečně dopadají především na romskou menšinu. Držíme-li si odstup od etnizujícího pohledu na terén, v žádném případě tím nechceme přehlížet strukturální rasismus samosprávy vůči romským obyvatelům objektu, ale chápat jej spíše jako jednu z proměnných ve složité pavučině vztahů, kterou etnografie popisuje i sprádá zároveň, než jako fundamentální kategorii, na které se zakládá ontologie (Delanda 2013: 33). Ani v genealogii slovenské bytové politiky od devadesátých let 20. století, která je tvůrcem společenského apelu na vlastnické bydlení jako potvrzení sociálního statusu, se specificky romské bydlení nejeví zase tak specificky romsky. Zjednodušeně, kdo v slovenské společnosti vlastní obytnou nemovitost, ten je považován za zodpovědného a slušného člověka (Bírová 2018). Na chudé Romy na maloměstě je tak často nahlíženo s opovržením už jenom proto, že nejsou vlastníky bydlení, což ve městě s relativně silným zastoupením Romů s bydlením v osobním vlastnictví platí dvojnásob. Romský problém se tak stává problémem třídním a tyto dvě dynamiky se neustále vzájemně proplétají. Ti, kdo své bydlení v konkurenčním prostředí nevlastní, pak o bydlení nájemní mohou takřka kdykoliv přijít. Tato přetrvávající hrozba ztráty bydlení se pak v příslušné literatuře nazývá *eviktabilita* (van Baar 2016), čili virtualita vystěhování.

Evikce a naše činnost v terénu

V našich intervencích tak primárně směřujeme spíše k praxi vytváření aliancí a propojování aktérů ochotných spolupracovat směrem k zlepšení otázky bydlení ve městě než k aktivistické konfrontaci města, prosazování vlastního pohledu na věc a kulturní kontextualizaci vystěhování. Rezignace na tyto sociokulturní analýzy s odkazem na pestrost jiných zdrojů zaměřených právě na specifika sociálního znevýhodnění Romů (Kovács 2015; Málóvics et al. 2019; Mihály 2019; van Baar 2011, 2012, 2016), jak jsme již načrtli, souvisí s připuštěním ontologického působení (sociálního) vědění, souběžně s kterým apriori připouštíme mnohost a neurčitost skutečnosti (Stöckelová 2012: 62). V takové atmosféře se místo romantických organických totalit nebo uzavřených identit (komunita nebo etnická skupina) zdůrazňuje vlnová, topologická povaha zúčastněných sil, namísto geometrické částicové diskontinuity forem (Viveiros de Castro 2014: 104). Tomu se pak více blíží etnografické výzkumy evikcí Romů v Rumunsku od Michela Lancioneho (Lancione 2017, 2019), který se inspiruje v deleuzovské filosofii a považuje evikci za proměnlivý proces, u něhož není nikdy jasné, kam

povede, a u něhož je důležitá spíše materiální a afektivní mikropolitika než kulturní makropolitika vztahu většinové vs. romské obyvatelstvo.⁹

V terénu, který nahlížíme jako plochu s otevřenými, nejasnými okraji, rezistentní vůči jakékoliv hierarchii nebo jiné transcendentální unifikaci, „se realita objevuje jako dynamická, imanentní multiplicita ve stavu nepřetržitých variací“ (Viveiros de Castro 2014: 105). V našem případě se uplatňuje mimo jiné i v technice forenzní analýzy, to jest kontinuálním sběru důkazního materiálu: například naměřené teploty v objektu, fotodokumentace plísní, vlhkostních map či nevyhovujících oken, podávání infožadostí ve věci historie investičních akcí v objektu, chybějících zápisů či vysvětlení netransparentních akcí města. Dále například analýzy městského rozpočtu, tak zvaného *Komunitního plánu sociálních služeb*, zápisů ze zasedání komisí a podobně, na kterých lze zviditelnit a sledovat v čase právě lokální nuance technologií vládnutí na úrovni samosprávy včetně evikčních praktik. Zahrnutí *materiálu*, respektive udělování věcem (nelidských entitám) status důkazů jednání jiných subjektů (města) v rámci etnografie, pak znamená právě jednu z alternativ k výše zmíněnému redukovanému etnizujícímu pohledu.

V této části jsme se pokusili nastínit filosofické podhoubí angažovanosti především jako záležitosti metodologie. V našem pojetí výzkumu by tak nemělo jít o hledání využití jinak deskriptivní vědy pro aplikovanou, tedy vykazatelnější nebo snad „užitečnější“ variantu. S uvědomováním si performativity zkoumání se hranice mezi aplikovaným a základním výzkumem stále více zamlžuje a definice toho, co je intervence, se rozšiřuje do bezprecedentních směrů. V tomto duchu formuluje svou představu o současné antropologii i Pandian (2019: 84): „Nejedná se o ‘aplikovanou’ antropologii v protikladu k základní antropologii, ale o její pragmatické působení ve světě“, nebo Strather (2015: 25–28):

Na místě „za“ místem se heterogenní praktiky sociálního vědění ... vrství jedna na druhou, smyčkují se kolem sebe a skrze sebe, proplétají se a větví, někdy táhnou stejným směrem, jindy směrem opačným, ... (t)akové praktiky nelze vymezit v rámci tradičních disciplinárních ohraničení, ve skutečnosti se „konstitují

⁹ Naopak, například Huub van Baar při své politické a kulturní analýze procesů evikce romských obyvatel ve střední a východní Evropě spatřuje ve spojení eviktability a romského etnika jasný strukturální vztah, v kterém hraje klíčovou roli etnická identita a „zvyky a sklony většinového obyvatelstva sub-humanizovat nebo dokonce dehumanizovat romské obyvatelstvo“ (van Baar 2012: 1297), místo toho, aby se více soustředil na spletitost procesůálních a materiálních uspořádání, kolem kterých evikce probíhají.

(částečně) mimo sociální prostory, které přímo obývají“. ... Když o nich uvažujeme společně, jeví se jako multiplexní, polymorfní a porézní, jako „složitá pavučina“..., na níž se běžně podílejí sociální a humanitní vědci, stejně jako další ... experti, kteří vytvářejí, hodnotí a používají sociální vědění.

Celá diskuse je zjednodušeně o tom, že hranice mezi nezamýšleným a zamýšleným působením činnosti, jakou je ta naše, je křehká a nelze se spokojit s reflexí jednoho a ignorací druhého. Obě působení koexistují, a když jako facilitátoři kýžené změny mapujeme a propojujeme linky na ploše, zamýšlené kroky jsou v neustálé interakci s nezamýšlenými důsledky.

Intervence jako designování souhry

Logika péče a logika vykazatelnosti

Jedni aktéři, tedy nájemníci, za pomoci druhých, to jest nás jako týmu a všech objektů i subjektů, které se do procesu zapojily naší mediací, vyjednávají své bydlení u třetího, kterým je město, a aktuálně i v soudních procesech mezi nájemníky a městem, v nichž jsou nájemníci zastupováni právníkem z našeho týmu. Jde tady o modelování něčeho, co v terénu zatím není (virtuální), ale mohlo by být (aktuální). Teoretička Keller Easterling, kterou v této designové části citujeme (2021), ostatně také bohatě čerpá z deleuzovské tradice, a to nejen tehdy, když využívá (architekturou ovlivněného) pojmu „dispozice“ jako potenciálu, který narativy skrývají za viditelným obsahem. Dispozice znamená doposud nevyužitý (virtuální) potenciál. Jak uvidíme dále v textu, nemusí proto jít o designování zcela nových institucí, respektive řešení, což je ostatně často utopie, ale o propojování takových, které již v terénu jsou. A co víc, dle Easterlingové ani dílčí neúspěch nemusí mít jen negativní konotace. Zatímco moderní mysl je znechucena neúspěchem, tak zvaný *medium design*, kterého je Easterling proponentkou, využívá sílu problémů, místo aby se je snažil zkrotit nebo vyřešit. Problémy s sebou nesou potenciál spojený s potřebami a zkušenostmi, přičemž důležitější než jejich obsah je spíše jejich vzájemné působení. Vzájemná souhra může spojovat problémy jako suroviny, které se navzájem prokvasí a katalyzují (Easterling 2021). Takový hyperpragmatický (a kontraintuitivní) přístup se nakonec, jak ostatně uvidíme v této části, osvědčil, jelikož skutečně propojil subjekty, které až ve svém vzájemném vztahu nacházejí kapacitu některé ze sociálních problémů lokality posouvat směrem k zlepšení.

Samotná intervenční činnost v terénu, adresovaná nejen obyvatelům domu, jejíž ambicí bylo především odvrátit evikci a zajistit náhradní bydlení, náleží do tak zvané logiky odpovědnosti, péče a účasti širokého spektra mimoakademických aktérů, jak ji definuje Stöckelová (2012). A ta je autonomní vůči tak zvané logice vykazatelnosti:

Vykazatelnost definovaná veřejnými politikami či zákony se nikdy nemůže plně překrývat s tím, co je odpovědné, rozumné a obhajitelné v konkrétních každodenních praktikách (výzkumných či jiných) (Stöckelová 2012: 44).

Etnografii, k jaké se přikláníme, chápeme jako trvající proces, který má různé fáze a který se různě proměňuje. Ani v momentě psaní tohoto textu ji nepovažujeme za nijak uzavřenou. Tato procesualita jde ruku v ruce s naší výzkumnickou odpovědností za danou lokalitu. V terénu se pohybujeme již delší čas, již nyní plánujeme pokračování a hledáme způsoby podpory místních spolupracovníků poté, co současný projekt formálně ukončíme. Jakkoliv je projekt v grantovém řízení veden jako aplikovaný, jeho výstupy jsou dvoji povahy, což je dáno právě touto dualitou logik (péče *versus* vykazatelnost). Text, který čtete, vznikl v rámci splnění podmínek legislativní logiky vykazatelnosti a na zkoumaný terén pravděpodobně nebude mít přímý vliv, jelikož je namířený dovnitř akademické obce. Na druhou stranu, ta část projektu, která spočívá v udržování kontaktů s aktéry v lokalitě na takřka denní bázi, jejich propojování s vidinou dlouhodobé spolupráce, práce na udržitelnosti dosažených výsledků do budoucna, nové projekty vzniklé působením týmu v terénu, shánění bydlení či práce pro současné i bývalé nájemníky-informátory, to vše náleží do logiky péče a jako takovou ji není možné v projektu vykazat jako formalizovaný výstup.

Konkrétnějším příkladem budiž projekt zabydlování typu „bydlení především“ (*housing first*), který ve městě posílil kapacitu sociálních služeb a pomohl najít v době psaní tohoto textu bydlení mimo jiné také dvěma domácnostem ze zkoumaného objektu bytového domu. Bez podpory ze strany výzkumného týmu a námi oslovených neziskových organizací se zkušeností s daným programem by projekt nevznikl, nicméně vykazat jej v aplikovaném výzkumu jako výstup by nebylo nejen možné, ale ani etické. Implementace totiž plně leží na neziskové organizaci, jež disponuje vlastním expertním know-how, agendou, zájmy, cíli atd. Naším podílem bylo rozpoznat *virtuální potenciál*, „nakazit“ (*inflict knowledge*) organizaci určitým věděním a následně přispět k aktualizaci jejího potenciálu skrze řadu vyjednávání a po sobě jdoucích kroků od pomoci při

psaní projektu po zajištění trvalé projektové podpory přesahující trvání našeho výzkumu (srov. Easterling 2021). Rozpoznání nebo rekonfigurace virtuálního v *mediu* byla možná díky etnografické zkušenosti, kterou, jak jsme již zmínili, chápeme jako určitou vrstvu, která je s designem v synchronním vztahu.

Souhra

V porovnání s designovými procesy nebo aplikovanými výzkumy, které přímo spoluvytvářejí místní politiky na objednávku institucí veřejného nebo soukromého sektoru, jsme byli od samotného počátku (a stále jsme) konfrontováni nejen s nezájmem města o naši činnost, ale doslova s aktivním kladením překážek ze strany představitelů města. Chybí-li zadavatel výzkumu, tedy například samospráva projevující vůli řešit nepříznivou sociální situaci svých občanů, nezbyvá než nacházet zadání samostatně v dialogu s dalšími aktéry, to jest v souběhu s vývojem v terénu modifikovat zadání, přizpůsobovat schůdnost a myslitelnost zadání okolnostem, jako jsou délka projektu, objem a způsob financování a podobně.

Již zmíněná absence zadavatele výzkumu, spolu s nespolupracující samosprávou nebo místním komunitním centrem, které v podstatě disponují všemi nástroji k řešení sociálních problémů ve městě, ale nevyužívají je, otevírají dveře jistým druhům akademického aktivismu. Nicméně, více než akademický aktivismus a *resistance studies* v sociálních vědách, jak je například genealogicky popisuje Sherry Ortner, vypovídá o naší činnosti právě „mediační design“ (*medium design*) (Ortner 2016). Jeho smyslem totiž není ani kulturní kritika či přehodnocování kapitalismu jako ekonomického systému, ani participace na případném sociálním hnutí či ono symbolické „vyzutí si bot“ a „bosé“ následování zájmů marginalizovaných z jejich perspektivy (Ortner 2016; Scheper-Hughes 1995; Stöckelová 2012). „Designový aktivista“ je spíše mediátor, podle Easterlingové (Easterling 2021: 10) preferuje nejtít do konfliktu a nepovažovat žádné řešení problému za definitivní:

Snaha najít řešení, vyhlásit konec problému nebo jednou provždy nastolit stabilitu často vede k odmítání informací nebo ke snaze udržet okolnosti na uzdě, ale mediační design považuje solucionistický přístup za slabou pozici, která nevyužívá všech možností prostoru. Takový přístup vytváří monokultury a je obzvláště slabý tváří v tvář tvrdohlavým formám moci, dvojsečným politickým aktérům a měnícím se okolnostem.

Vrátíme-li se zde na samotný začátek současného projektu, před moment, kdy došlo ve zkoumaném objektu k prohlubování rizika evikce, jsme v terénu již měli zmapované důležité aktéry a rovněž realisticky definovaný problém (vzhledem k trvání a kapacitám projektu). Ten byl založený na otázce: „Jak zlepšit materiální podmínky bydlení v objektu městského bytového domu na ulici Kopáčská 1.“ Namísto hledání finálního řešení, respektive konkrétní odpovědi, jsme v kontextu mediačního designu začali pracovat s designem *souhry* (ibid.: 10). Easterling vnímá souhru jako ekologii, tedy souvztažnost lidských a nelidských aktérů, ve které jsme jednotlivé vztahy odhalovali, pojmenovávali i nově vytvářeli. Souhra neznamená hledání konsensu, ale ani konflikt. Ve chvíli, kdy se ukázalo, že město ani místní *Komunitní centrum* nemají o spolupráci s námi zájem nebo dokonce aktivně kladou našemu úsilí překážky, nezačali jsme být konfrontační, jelikož konfrontace, jak tvrdí i Easterling, často nadělají více škody než užítku. Namísto toho jsme do designování zahrnuli jiné aktéry, kteří projevíli zájem: neziskovou organizaci ze sousedního města a úřad práce.

V případě orientace na řešení by absence klíčových hráčů znamenala zásadní překážku, jenže souhra je vždy procesuální, dočasná a záměrně dílčí a jako taková dostatečně agilní a přizpůsobivá měnícím se podmínkám. Na již zmíněném projektu zabydlování na základě principů *housing first* se to dá dobře ilustrovat. Zahrnul totiž širší městskou krajinu dvou měst,¹⁰ což decentrovalo pozornost od městského bytového domu k širší otázce sociálních služeb a politiky bydlení. K realizaci tohoto projektu (aktualizaci virtuálního potenciálu) bylo třeba podnitit představivost, jež je prakticky u všech aktérů v terénu poznamenána dlouhodobě stagnující nepříznivou situací – jak na straně městské autority, která je *à propos* přímým producentem této stagnace, výzkumného týmu, místních státních úřadů a neziskových organizací, tak na straně dotčených obyvatel. V duchu designového aktivismu je užitečné například uvažovat o společných zájmech těchto skupin navzdory tomu, že některé (město *versus* náš tým) stojí v opozici.

Pohledy na jednotlivé kroky směrem k souhře se zákonitě liší z pohledu sociální antropologie a designu. Tuto skutečnost dobře ilustruje i šestiměsíční působení našeho kolegy v terénu, jež bylo ovlivněno oběma složkami výzkumu. Kolega se v okamžiku bezprostřední hrozby evikce bytového domu nastěhoval

¹⁰ Na město s více než 10 tisíci obyvateli spadaly po většinu výzkumu pouze 2 terénní sociální pracovnice, jejichž zaměstnavatel má hlavní pobočku v blízkém podobně velkém městě. Počet sociálních pracovnic se začal zvyšovat i díky našemu výzkumnému projektu a spolupráci se zmíněnou neziskovou organizací.

do dělnické ubytovny hned naproti němu v Kopáčské ulici. Sociálněvědní část týmu jeho roli vnímala jako etnografickou, tudíž designové intervence následují až po vstupu do terénu a závisí na dění v něm. Designěři naopak tuto výzkumnou roli instrumentalizují, což znamená, že *vložení* výzkumníka do terénu se podle nich blíží metodě výzkumu skrz design (*research through design*) (Frayling 1993; Giaccardi – Redström 2020). V první perspektivě vstup do terénu kompenzuje krátkodobé, byť pravidelné výzkumné výjezdy zbytku týmu. I přes průběžně podávané instrukce k úkolům a rolím, jež má v terénu sehrát, se nakonec řídí spíše informovanou improvizací, kterou ohledává strukturu terénu, než jasně danou metodou (Cerwonka – Malkki 2007). V druhé (designové) perspektivě je samotný kolega *designovým nástrojem*, jež má v interakcích s nájemníky i dalšími aktéry mapovat virtuální potenciál v terénu bytového domu i širšího města a odhalovat doposud skrytá fakta, jež bychom jinak při běžných výjezdech nezachytili a jež mohou sloužit jako důkazy například při soudních sporech.

Právě neustálý souběh designovaných intervencí a etnograficky improvizovaných reakcí na dění v terénu podtrhuje procesualitu celého výzkumu. Easterling píše, že „[j]akoukoli souhru lze přehrát, zkazit nebo zkapitalizovat; vždy se něco zvrtné“ (Easterling 2021: 51). Takováto zvrtnutí, kdy se například některá z nadějných virtualit zcela uzavře, se nedají dostatečně předjímat, což s sebou v případě práce v sociálně vyloučené lokalitě s lidmi ohroženými vystěhováním nese nutnost neustále si klást otázku, zda designování kýžené souhry nepřináší nepředvídané důsledky a jak se s nimi vyrovnat. V následující části nastíníme právě problematiku těchto nezamýšlených působení a vypořádání se s nimi na konkrétních příkladech souvisejících s vystěhováním.

Reflexe nezamýšleného působení v terénu

Sociální vědy je potřeba analyzovat jako praktiky, které společnost (v souhře i napětí s jinými, nevýzkumnými praktikami) zásadně formují a přetvářejí. A to několika způsoby. Jedním je působení ... vědomé, cílené a relativně kontrolovatelné ve formě aplikovaného výzkumu či veřejného angažování čili veřejné nebo expertní sociologie v Burawoyově smyslu. Sociální vědy ale působí i jinak – méně viditelně, méně kontrolovaně, mimoděk. Už samotné metody sociálněvědního výzkumu přispívají k vytváření a stabilizaci určitých skutečností, s nimiž počítají jako se svým východiskem (Stöckelová 2012: 50).

V této části přibližujeme kontexty působení naší činnosti, které reflektujeme právě jako nezamýšlené, mimoděčné. I o negativních dopadech intervencí je pak možné mluvit jako o virtualitách, které se mohou aktualizovat. Tyto okolnosti jsou v terminologii mainstreamového designového procesu chápány jako rizika a vedle formulace cílů jsou předmětem strategického plánování (*strategic foresight*). Je tedy žádoucí mít na zřeteli, že nejednoznačný, rhizomatický charakter multiplicitních objektů, které vznikly propojením různých komponentů, se uplatňuje nejen v afirmativním módu designování *souhry*, o které mluvíme v předešlé části, ale i v opačném směru, při nezáměrném působení.

Češi

Právě na vztahu virtuální/aktuální, do kterého dosadíme dlouhodobou hrozbu vystěhování, čili *eviktabilitu* za virtuální a samotné rozhodnutí o vystěhování (neprodloužení nájmu), čili *evikci* za aktuální, ilustrujeme nezamýšlené důsledky našeho působení. Naše původní vize totiž byla pracovat s nájemníky na zlepšení jejich situace v režimu hrozby vystěhování, která nad nimi visela již v momentě, když jsme jako tým do terénu vstoupili. V očích nájemníků jsme byli vnímáni většinou jako „Češi“,¹¹ kteří přicházejí do města s cílem „pomoci jejich bytovému bloku“. V říjnu 2020 se zásadně změnil obsah naší práce, a to z důvodu kroku, ke kterému přistoupilo město jako majitel nájemních bytů na Kopáčské. Bez předchozího upozornění hromadně neprodloužilo nájemní smlouvy všem obyvatelům bytového domu. Ty byly opakovaně uzavírané pouze na tři měsíce. Nájemníci tak měli podle oznámení do jednoho měsíce městu nájemní byty odevzdat.¹² Ve výsledku tak všichni fungujeme v režimu evikce, která se aktualizovala, a my jsme byli nuceni připustit i možnost, že jsme k akceleraci tohoto stavu přispěli svými předchozími aktivitami, například sepsáním esejistické knížky pojednávající o problémech města, organizováním kulturního programu, asistencí při sepisování žádosti o deratizaci a dezinfekci, nejrůznějšími konzultacemi a podporou nebo pouhou naší přítomností a informovaností o lokalitě. Právě takovými nezamýšlenými účinky našeho působení se chceme v této části textu zabývat.

¹¹ Ani ne tak z důvodu, že bychom všichni byli Češi (tři členky týmu pocházejí ze Slovenska, včetně hlavní řešitelky), spíš převážil fakt, že všichni v ČR bydlíme, což mají obyvatelé Kopáčské spojené s představou o něco lepší životní úrovni, než jakou znají ze Slovenska a konkrétně z regionu, kde se narodili nebo kde bydlí.

¹² Viz např. Kovács 2015; Lancione 2017, 2019; Málóvics et al., 2019; van Baar 2011, 2012, 2016 a další.

Vztahujeme se k nim retrospektivně a vnímáme je jako etická mementa pro další metodologické promýšlení a rovněž jako relevantní výzkumná data,¹³ což jsou v podstatě dvě strany jedné mince: „Metody výzkumu neexistují na meta-rovině epistemicky a ontologicky odtržené od světa, který chtějí reprezentovat. Naopak ‘metody jsou plně „z“ tohoto světa’, který také zároveň aktivně ustavují“ (Law, Ruppert – Savage 2011: 5, cit. dle Stöckelová 2012: 50). Podobně, jako je někdy kontraintuitivní a složité uvědomění si performativity našeho „poznávání“, může být složité i uvědomění si performativity našeho „intervenování“. Vědomé úsilí o změnu něčeho může snadno skončit jako změna něčeho úplně jiného. Je tedy třeba brát v potaz nejen to, co jako výzkumníci tvarujeme, ale i to, na co nedosáhneme, co zůstává mimo sféru našeho vlivu. Tyto dvě roviny koexistují v multiplacitě, jednou něco máme ve svých rukou, jindy nám to prostě uniká. Jak píše Stöckelová (2012: 59):

Pohybujeme se (...) ve složitém terénu, kdy nesmíme na jednu stranu podcenit vliv samotných výzkumných nástrojů a situací či formulaci otázek a na druhou stranu přijmout skutečnost, že výzkumné interakce a výsledky mají do určité míry vlastní sociální život a reálné důsledky, které nám jako výzkumníkům unikají.

Bytový dům na Kopáčské ulici lze považovat za dílčí, ale ne izolovaný terén. Představy nájemníků o našem týmu rovněž procházely změnami a vůbec nejsou homogenní ani konstantní. Mění se na škále dle momentálních situací nájemníků a z nich vyplývajících ovzduší, které v domě panuje. Rovněž varíují dle domácností, s některými udržujeme spíš formální vztahy, s jinými jsme se již v prvních fázích naší činnosti spřátelili. Tato setkání pak probíhají v jiné, méně formální dynamice. Další proměnnou, která figuruje v našich vztazích s nájemníky, je naše přítomnost versus nepřítomnost. O nich se zmiňujeme kvůli roli nezamýšlených důsledků a autonomního života, kterým žijí informace především tehdy, když v terénu *nejsme*. Tuto absenci jsme v jedné fázi projektu řešili pobytem kolegy, o kterém se zmiňujeme již v předešlé části, a také na konci této části. Režimy přítomnosti a nepřítomnosti byly navíc po většinu trvání výzkumu zdůrazněny pandemií covid-19, která ovlivnila i krizové momenty výzkumu související s evikcí.

¹³ Jde rovněž o data, jejichž funkce není jen pragmatická, ale i epistemologická, jelikož v projektu vznikají i texty jako tento, jenž má přispívat k tvorbě odborného vědění o metodologii aplikovaných výzkumů.

Dá se říct, že se naše vztahy s nájemníky od momentu oznámení o ukončení nájemního vztahu s městem ještě víc zintenzivnily, začal totiž jejich boj o střechu nad hlavou, ve kterém hrajeme svou roli i my. Nepovedená medializace,¹⁴ zima za dveřmi a rovněž hoaxy, které mezi obyvateli šířili správci domu,¹⁵ zhoršovaly atmosféru na místě. Pokud se do této chvíle hlasy o tom, že jsme příčinou negativního dění, jelikož dlouhodobě „provokujeme“ starostu města, objevovaly jen zřídka, nyní začaly sílit. Město se například před nájemníky vyjádřilo, že „Čechům nabídli odkoupit dům za euro a oni odmítli“, nebo nájemníkům opakovaně vzkazovalo, že za všechno mají „poděkovat Čechům“.

Někteří nájemníci nás posléze pochopitelně obvinili, že jsme město vyprovokovali k činu, a oni teď skončí na ulici. Tato rovina manipulace představ o kauzalitě vyřčená z pozice moci (městské samosprávy) a za účelem zbavení se vlastní odpovědnosti v očích dotčených obyvatel svého času sehrála významnou roli a stála v cestě jakékoliv naší další iniciativě ve vyjednávání se zástupci města. Celkové zkeslení kolem příčin a důsledků navíc podporovaly různé další hoaxy a dezinformace, které v situaci totální nejistoty a strachu zákonitě nacházely živnou půdu. Nakonec jsme tedy možnost, že jsme se skutečně akcelerátory tohoto kroku ze strany města stát mohli, připustili. Zároveň se domníváme, že k vystěhování by nakonec pravděpodobně dříve nebo později stejně došlo, město totiž během našich pokusů o navázání spolupráce několikrát naznačilo, že má s „problémovou“ bytovkou „své plány“, přičemž vše nasvědčovalo tomu, že se stávajícími nájemníky nepočítají. Neradi bychom tím však sklouzávali k nějaké formě alibismu, jsme si samozřejmě vědomi toho, že naše působení mohlo mít eticky sporné důsledky nebo minimálně konotace. Na druhé straně, budeme-li se držet pragmatického paradigmatu, události, které následovaly po oznámení o neprodloužení nájmu, byly určitým milníkem, a to jak pro samotné obyvatele, tak i pro nás. Všichni, kteří odešli z domu, odešli i z područí netransparentního a diskriminujícího patronátu města. Přesně jak píše Easterling, poté, co zásadně rezignujeme na ambiciózní plány, zbývají nám ještě estetické kapacity vzájemného působení – latentnost (my bychom řekli virtualita), neurčitost, vzájemná propletenost, selhání a diskrepance. Všechno jsou to věci, které moderní mysl dokáže jen obtížně vstřebat. Easterling dokonce tvrdí, že násobení a vrstvení problémů může být užitečné a že selhání (v řešení dilemat) v některých

¹⁴ Mediální obraz navzdory našemu úsilí takřka kompletně obsáhla média, která nadbíhala tažení města proti nájemníkům, a nešťítla se ani rasisticky laděných reportáží.

¹⁵ To jest zaměstnanci Odboru ekonomiky a správy majetku na Městském úřadě, kteří mají správu domu v náplni práce.

rejstřících vytvářející negativní hodnotu nebo absenci hodnoty, má stále potenciál produktivně působit na jiné rejstříky.

Nezamýšlené, náhlé situace v terénu pak ale samozřejmě nejdříve vyžadují analogicky pohotové reakce. Zde strategické designování souhry přechází v akcelerované situační reakce na vzniknuvší výzvy, například usilování o znovuzavedení dodávek tepla právní cestou (předběžné opatření) nebo shánění provizorních zdrojů tepla (elektrických přímotopů) pro nájemníky, a především pak opakované přesvědčování lidí, aby neopouštěli unáhleně a s mizernou vizí nového bydlení své nájemní byty hned poté, co jim bylo doručeno rozhodnutí města, k čemuž někteří ve stresu a strachu tendovali. Zároveň v této fázi již nezbylo než přejít do konfrontace s městem. To pro nás v projektu nebyla preferovaná možnost, nicméně jsme se na tuto krajní situaci připravovali a v situaci její aktualizace jsme byli připraveni.

Z právního hlediska město nemělo nárok nájemníky fyzicky vystěhovat, pokud se proti rozhodnutí odvolají k soudu. Právní zastupování bylo všem nájemníkům nabídnuto právníkem z našeho týmu. Nakonec, po vlně utvrzování z naší strany, že je to dobrý nápad, o zastupování projevíli zájem všichni. Z těch domácností, které byly nuceny v domě zůstat, již šest (z dvanácti domácností celkem) alespoň prvoinstančně u soudu uspělo a další procesy ještě proběhnou. Úspěch ve většině případů znamená, že město je z rozhodnutí soudu povinno poškozeným nájemníkům poskytnout náhradní nájemní bydlení. Právník byl sice nedílnou součástí týmu, nicméně v jednotlivých procesech či ještě před nimi v rámci podání ombudsmance promlouval formálně nikoliv za tým, ale za organizaci ERRC.¹⁶ Záměrně jsme tak právní agendu decentrovali, i když tomu, abychom byli spojeni s právníkem, jsme se samozřejmě nevyhnuli, především proto, že na většinu jednání osobně dojíždíme.

Zde se už opět jedná o působení cílené, což ukazuje, že je od působení nezamýšleného nelze oddělit, koexistují a jejich vztah je otázkou výzkumnicko-designérské odpovědnosti vůči zúčastněným aktérům. Jakkoliv design souhry s konfliktem nepočítá, účast právníka na výzkumu byla vzhledem k eviktabilitě zkoumaného objektu od začátku součástí výzkumného nastavení. A nelze mluvit o nějaké univerzální odpovědnosti, jedině o flexibilním nastavení, které umožňuje (pokoušet se) myslet souběžně s terénem:

[V]e vztahu k zadavatelům, účastníkům výzkumu či jeho různorodým potenciálním uživatelům odpovědnost samozřejmě neznamená slepé plnění požadavků

¹⁶ European Roma Rights Centre.

a přání z jejich strany, ale naopak opakované vyjednávání a konfrontace s nimi (Stöckelová 2012: 46).

Iterace vyjednávání a konfrontací poukazují na fakt, že i odpovědnost a následná péče mají multiplicitní charakter determinovaný naší „připravenost(i) a ochot(ou) vstupovat do debat a kontextů, kde se naše výzkumnické poznatky a závěry dostávají do rukou neakademických druhých“ (ibid.: 46).

Většinu z těch domácností, které z domu odešly, jsme v průběhu roku 2021 navštívili a doptávali se na detaily jejich ukončení nájemního vztahu s městem (ať již formálního nebo neformálního) i na to, jak se jim v novém bydlení daří a jaké jsou jejich současné potřeby. Někteří si skutečně byli schopni najít po vlastní ose lepší bydlení, jiní zůstali na mrtvém bodě svých dilemat, zda odejít například k rodině, kde ale fakticky nebylo dost místa pro další osoby, či obav, že naletí spekulantům s realitami, což se v jednom případě nakonec i stalo.

Sociální pracovník, nebo designový nástroj?

Zde se vrátíme k příkladu dlouhodobého působení našeho kolegy v dané lokalitě, kterým jsme jako výzkumný tým sledovali několik cílů. Nejdůležitější z nich bylo bezpochyby poskytnutí podpory nájemníkům po doručení rozhodnutí města o vystěhování. S příchodem zimy a vypnutím topení zavládla v domě frustrace a bezútěšnost. Bylo zřejmé, že pokud se máme pokusit zlepšit sociální situaci nájemníků, kteří si nemohou dovolit jiné bydlení (natož takříkajíc ze dne na den) a jsou nuceni zůstat v domě, musíme jim být nablízku na denní bázi. Ani pravidelnost a relativní četnost našich návštěv a intenzivní komunikace na dálku nemohly nahradit důležitost bezprostředního, každodenního kontaktu.

Jeho zkušenost ve městě ale začala již o několik měsíců dříve. Původně (v režimu eviktability, čili pouhé hrozby) měl v projektu figurovat v roli tak zvaného *mystery nájemníka*, to jest, měl být ubytován přímo v bytovém domě, přičemž jeho spolupráce s námi měla zůstat před nájemníky skryta. Díky tomu, že tak navázal nezbytný kontakt s městem v souvislosti s pronájmem bytu a příslušnou administrativou, jsme měli zažít některé situace *na vlastní* (tedy kolegovu) *kůži* a případně *tahat za nitky*, pokud se naskytne příležitost. V takto nastavené pozici by kolega potenciálně mohl zástupce města konfrontovat, protože by na rozdíl od nájemníků nebyl na městském bydlení existenčně závislý.

Do těchto plánů však vstoupilo nečekané rozhodnutí o vystěhování, což mělo okamžitý dopad na psychické a sociální přežívání nájemníků. Z utajeného

nájemníka se rázem stal příznatý kolega, jehož role oscilovala mezi etnografem, sociálním pracovníkem, přítelem a prostředníkem při jednání s úřady (zejména s Úřadem práce, sociálních věcí a rodiny) a probíhala ve dvou rovinách; jednak v interakci s nájemníky, jednak v interakci s námi, tedy se zbytkem týmu. Tento příklad ilustruje, jak snadné je o rafinovaném *tahání za nitky* (Easterling 2016) mluvit, zatímco celá situace se může ze dne na den změnit a je třeba rychle vymyslet nový plán. Společně s ním jsme se rozhodli, že bude především poskytovat podporu frustrovaným nájemníkům.

Místo snahy o zvyšování politického vědomí, tedy rezistence v pravém slova smyslu, probíhala tato podpora spíše na úrovni rozhovorů, naslouchání, praktických rad, usnadňování, pomoci v každodennosti. Rezignace na mobilizování lidí k otevřené akci byla kompenzována zúčastněným pozorováním, důležitým prvkem jeho pobytu. To, co začalo jako narychlo nadesignovaná reakce, se tak nakonec přechýlilo do intimního etnografického bytí s lidmi, v němž se navíc role informátora překrývala s rolí etnografa. Jak náš kolega, tak i nájemníci se celou dobu informovali navzájem. Zároveň také doplnil svou přítomností díky do mozaiky souhry mezi neziskovými organizacemi, týmem a úřadem práce, na níž jsme pracovali ještě před počátkem evikce. Během jeho pobytu jsme také úspěšněji předcházeli nekontrolované autonomizaci informací a vzniku hoaxů, protože jsme jeho prostřednictvím v terénu kvazi byli přítomni. Fragменты popisu této činnosti tak demonstrují, že *mediační design* je komplementární s průběžně se aktualizující etnografickou zkušeností a citlivostí, která do jisté nezanedbatelné míry kompenzuje designovou pragmatičnost a tlumí, byť v dlouhodobějším horizontu produktivní, selhání a výskyt nezamýšlených důsledků.

Závěr

Tento text jsme začali debatou o terminologii v souvislosti s aplikovanou sociální vědou. Pokusili jsme se ukázat, že její užití není jen otázkou výstižnosti slovíček nebo samoučelných preferencí. Naopak, kontext jejich užívání je významnější, než se na první pohled zdá. Pojem „aplikovaný“ jednoduše počítá s rozdělením na primární a sekundární výzkum. I kdybychom byli sebevíc reflexivní, toto rozdělení bude vždy vzbuzovat pocit, že primárním výzkumem jen poznáváme a aplikovaným jen aplikujeme naše expertní vědění do terénní reality, čili intervenujeme do ní. A také, že primární zkratka předchází aplikovanému. Jenže, co je intervence?

V multiplicitní optice, na rozdíl od esencialistické, se etnografie v součinnosti s designem chová jako tak zvaná praktická ontologie, která spočívá

v diachronním mapování linií úniku a linií teritorií a propojování subjektů a objektů na horizontále vždy s vědomím toho, jak by měla změna vypadat. Proces eviktability, tedy dlouhodobé hrozby vystěhování a s ní spojené životní nejistoty nájemníků, se jeví jako virtuální struktura (Delanda 2016: 122), zatímco samotná evikce, v našem případě rozhodnutí města o neprodloužení nájmu, je již aktualizací této hrozby. Kdysi virtuální evikce (potenciální vystěhování) se aktualizovala a v této nepříznivé situaci zbývá z naší strany jen reagovat analogicky, tedy pokusit se o vytváření či nacházení *souhry*, kombinace dílčích řešení v dočasném časoprostoru evikce.

Jednotlivé akce přitom samy o sobě nelze považovat za nijak inovativní, až jejich kontinuálně vznikající pragmatické kombinace a konfigurace se ukazují jako funkční v sociální realitě lidí dlouhodobě ohrožených vystěhováním z domova (srov. Delanda 2016; Easterling 2021; Strathern 2015). Na to, aby tato propojení mohla vzniknout, jsme ale potřebovali právě etnografii, která rozvířila hladinu a vytvořila potřebné vědění.

Pragmatické spojení etnografie a designu s sebou nutně nese i vedlejší, nezamýšlené účinky, ostatně jako jakékoliv poznávání; připuštění ontologického působení (sociálního) vědění totiž také znamená připustit mnohost a neurčitost skutečnosti (Stöckelová 2012: 62). Obzvláště to pak platí v případě, kdy jsou intervence a priori součástí výzkumu. Důsledky, s kterými jsme nepočítali, se následně chovají podvratně, žijí si vlastní život a často jsou v pomalém režimu nedosažitelné. Je ale možné i žádoucí přepnout na zrychlený režim a pokusit se na ně reagovat i spontánně, bez dlouhé průpravy, čímž se dostáváme stále níže, do metarovin etnografie. Je tohle pořád aplikovaný výzkum?

S uvědomováním si performativity každého poznávání se definice toho, co je intervence, rozšiřuje do bezprecedentních směrů. Atribut „aplikovaný“ se v této optice jeví poněkud jako pokus o přiblížení se přírodním vědám, zejména pro potřeby vědních politik. Naopak *praktickému* (sociálnímu) vědění jde o strategickou, procesuální proměnu virtualit v aktuality s vidinou *souhry*, založenou na důsledném mapování virtuální struktury, jednotlivých aktérů a informačních toků mezi nimi. A jako takové bude sociální vědění nejefektivnější jako interdisciplinární. Být praktický znamená pořád se „vystavovat rozmanitým politikám na různých úrovních a vstupovat s nimi do explicitních vztahů, které mohou být i antagonistické“ (Stöckelová – Grygar 2008: 77). Znamená to také, že nemusíme čekat na tabula rasa, revoluční přestavbu všech systémů nebo dokonalou renovaci politických poměrů (Easterling 2021: 52).

Kristína Jamrichová je doktorandka na Ústavu evropské etnologie FF MU a na Fakultě výtvarných umění VUT v Brně. Její výzkumný zájem v současnosti směřuje k biopolitice, podobám (ne)privilegovanosti, jinakosti, k emancipaci prostřednictvím technologií. Ve své umělecké tvorbě se zabývá podobnými tématy a průběžně zkoumá možnosti etnografie jako výzvy pro současné umění. Je členkou mezioborového týmu působícího na FaVU, který se zabývá politikou bydlení, inkluzivním urbanismem a designem pro třetí sektor. Kontakt: xvjamrichova@vutbr.cz

Jakub Mácha je sociální antropolog a výzkumník působící v projektovém týmu na FaVU VUT a také v platformě Re-set. Ve své praxi se zabývá propojováním a aplikací různých typů vědění nutných pro sociálně-ekologickou transformaci. Přístupy sociální antropologie a STS tak kombinuje s aktivistickými a směrem k aplikaci vědění ve veřejném prostoru, k vytváření vzdělávacích metodik pro různé cílové skupiny a k podpoře sociálních a environmentálních hnutí. Kontakt: jakub.macha@vut.cz

Pavel Doboš je kulturní geograf a sociální antropolog. Působí jako odborný pracovník na Geografickém ústavu Masarykovy univerzity. Zajímá se o kritické a poststrukturalistické přístupy v sociální vědě, neboť právě v nich spatřuje možnosti propojení akademické a veřejné sféry, o což se také aktivně snaží. Jeho interdisciplinární výzkumný zájem má tedy přesahy i mimo vědeckou oblast a týká se témat z oblasti postkoloniálních a afrických studií, mediálních a vizuálních studií a geografie komunikace, politické teorie poststrukturalismu a geografie i studií znevýhodnění. Z těchto odborných oblastí publikoval texty například v časopisech *Social & Cultural Geography* nebo *Political Geography*. Kontakt: pdobos@mail.muni.cz

Literatura

- Baar, Huub van. 2011. „Europe’s Romaphobia: Problematization, Securitization, Nomadization.“ *Environment and Planning D: Society and Space* 29, 2011, 2: 203–212.
- Baar, Huub van. 2012. „Socio-Economic Mobility and Neo-Liberal Governmentality in Post-Socialist Europe: Activation and the Dehumanization of the Roma.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38, 2012, 8: 1289–1304.
- Baar, Huub van. 2016. „Evictability and the Biopolitical Bordering of Europe.“ *Antipode* 49, 2016, 1: 212–230.
- Bírová, Barbora. 2018. „Právo na bývanie nie je samozrejmosť, ale boj.“ *Kapitál* 2018/12. Dostupné z <https://kapital-noviny.sk/pravo-na-byvanie-nie-je-samozrejmosť-ale-boj/> [cit. 2021-11-18].
- Burawoy, Michael. 2005. „For Public Sociology.“ *American Sociological Review* 70, 2005: 4–28.

- Camic, Charles – Gross, Neil – Lamont, Michèle (eds.). 2011. „Introduction: The Study of Social Knowledge Making.“ Pp. 1–42 in Tyž: *Social Knowledge in the Making*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cerwonka, Allaine – Malkki, Liisa H. 2007. *Improvising Theory. Process and Temporality in Ethnographic Fieldwork*. Chicago: University of Chicago Press.
- Čada, Karel – Ripka, Štěpán. 2011. *Ve službách ... Koho vlastně? Etika, reciprocita a dopady v aplikovaném sociálním výzkumu*. Seminář 8. 12. 2011, Sociologický ústav AV ČR, Praha.
- Delanda, Manuel. 2016. *Assemblage Theory*. Edinburgh: Edinburgh UP.
- Delanda, Manuel. 2013. *Intensive Science and Virtual Philosophy*. London: Bloomsbury.
- Deleuze, Gilles. 2013. *Logika smyslu*. Praha: Karolinum.
- Deleuze, Gilles, 2006. *Bergsonismus*. Praha: Garamond.
- Deleuze, Gilles. 1994. *Difference and Repetition*. New York: Columbia UP.
- Deleuze, Gilles. 1996. *Foucault*. Praha: Herrmann.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix. 2010. *Tisíc plošin*. Praha: Herrmann.
- Easterling, Keller. 2021. *Medium Design. Knowing How to Work on the World*. London: Verso.
- Easterling, Keller. 2016. *Extrastatecraft. The Power of Infrastructure Space*. London – New York: Verso.
- Fassin, Didier. (ed.). 2017. *If Truth Be Told. The Politics of Public Ethnography*. Durham: Duke UP.
- Frayling, Christopher. 1993. *Research in Art and Design*. London: Royal College of Art.
- Giaccardi, Elisa – Redström, Johan. 2020. „Technology and More-Than-Human Design.“ *Design Issues* 36, 2020, 4: 33–44.
- Hanus, Lukáš. 2014. *Proměny veřejného prostoru*. ČT, Studio 6. Dostupné z <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1096902795-studio-6/214411010110307-studio-6-ii/obsah/312483-promeny-verejneho-prostoru?fbclid=IwAR0NkUnNzBldZBWfw hHG4byQntzrfc8d-rsf7oFv-YYCb2ME0Ike4b13ips> [cit. 2021-12-11].
- Henare, Amiria – Holbraad, Martin – Wastell, Sari. (eds.). 2007. *Thinking Through Things. Theorising Artefacts Ethnographically*. London: Routledge.
- Heřmanová, Marie. 2017. „Za hranicemi vědy?“ *Cargo* 2018, 1–2: 75–80.
- Hirt, Tomáš. 2008. „Výhledy a útrapy aplikované antropologie v ČR. Příspěvek k debatě o výzkumu jedné sporné problematiky.“ *Biograf* 2008, 46: 49–61.
- Hirt, Tomáš a kol. 2012. *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Plzeň: Západočeská univerzita.
- Hronček, Pavel – Gregorová, Bohuslava – Herčko, Ivan. b.r. *Hnedouhoľné baníctvo v okolí Velkého Krtiřa*. 2021. Miloř Hric.
- Ingold, Tim. 1992. „Editorial.“ *Man, New Series* 27, 1992, 4: 693–696.
- Jensen, B. Casper. 2004. „A Nonhumanist Disposition: On Performativity, Practical Ontology, and Intervention.“ *Configurations* 12, 2004: 229–261.
- Kovács, Katalin. 2015. „Advancing Marginalisation of Roma and Forms of Segregation in East Central Europe.“ *Local Economy* 30, 2015, 7: 783–799.
- Lancione, Michele. 2017. „Revitalising the Uncanny. Challenging Inertia in the Struggle against Forced Evictions.“ *Environment and Planning D: Society and Space* 35, 2017, 6: 1012–1032.

- Lancione, Michele. 2019. „The Politics of Embodied Urban Precarity. Roma People and the Fight for Housing in Bucharest, Romania.“ *Geoforum* 101, 2019: 182–191.
- Law, John – Ruppert, Evelyn – Savage, Mike. 2011. „The Double Social Life of Methods.“ CRESC Working Paper Series 095 [online]. CRESC, Open University. Dostupné z <http://www.cresc.ac.uk/publications/the-doublesocial-Life-of-methods> [cit. 2021-11-08].
- Law, John – Mol, Annemarie (eds.). 2002. *Complexities. Social Studies of Knowledge Practices*. Durham: Duke UP.
- Manzini, Ezio. 2015. *Design, When Everybody Designs. An Introduction to Design for Social Innovation. Design Thinking, Design Theory*. Cambridge (Mass): MIT Press.
- Málovics, György – Crețan, Remus – Berki, Boglárka M. – Tóth, Janka. 2019. „Urban Roma, Segregation and Place Attachment in Szeged, Hungary.“ *Area* 51, 2019, 1: 72–83.
- Mihály, Melinda. 2019. „Opposing Peripheralization? A Case Study of Rural Social Enterprises in Hungary.“ *ACME: An International Journal for Critical Geographies* 18, 2019, 2: 551–575.
- Mohácsi, Gergely – Morita, Atsuro (eds.). 2015. „Acting with Nonhuman Entities.“ *Nature Culture* 2015, 0.3: 122–157 (online). Dostupné z <https://www.natcult.net/wp-content/uploads/2018/12/PDF-natureculture-03-01-introduction.pdf> [cit. 2021-11-10].
- Novotný, Roman. 2018. „Medium design je tvorba souvislostí.“ *Artalk* (online). Dostupné z <https://artalk.cz/2018/07/27/knihovnicka-medium-design-je-tvorba-souvislosti/> [cit. 2021-11-10].
- Ortner, Sherry B. 2016. „Dark Anthropology and Its Others.“ *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 6, 2016, 1: 47–73. Dostupné z <http://www.journals.uchicago.edu/doi/10.14318/hau6.1.004> [cit. 2021-11-10].
- Pandian, Anand. 2019. *A Possible Anthropology. Methods for Uneasy Times*. Durham: Duke UP.
- Petříček, Miroslav. 2013. „Doslov.“ Pp. 349–390 in Gilles Deleuze: *Logika smyslu*. Praha: Karolinum.
- Ripka, Štěpán. 2011. *Ve službách státu. Aplikovaný sociální výzkum, etika, reciprocita, dopady*. Příspěvek přednesený na semináři Sociologického ústavu AV ČR, Praha 8. 12. 2011.
- Ryška, Tomáš. 2010. „Angažovaná antropologie: Dar i jed.“ *Cargo* 8, 2010, 1–2: 27–47.
- Scheper-Hughes, Nancy. 1995. „The Primacy of the Ethical. Propositions for a Militant Anthropology.“ *Current Anthropology* 36, 1995, 3: 409–440.
- Sidiropulu Janků, Kateřina. 2019. „Aplikovaný sociálně-vědní výzkum jako spoluprávění.“ *Cargo* 15, 2019, 1–2: 1–23.
- Stöckelová, Tereza. 2012. *Nebezpečné známosti. O vztahu sociálních věd a společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Strathern, Marilyn. 2015. „Being One, Being Multiple. A Future for Anthropological Relations.“ *Nature Culture*. Dostupné z <https://doi.org/10.18910/75523> [cit. 2021-11-10].
- Syberberg, Hans J. 1982. *Parsifal. Notes sur un film*. Paris: Cahiers du cinéma Gallimard.

- Synková, Hana. 2018. „Aplikovaná antropologie na univerzitách. Od prekarizace akademických pracovníků k respektovanému zaměření?“ *Cargo* 15, 2018, 1–2: 47–57.
- Tsing, Anna Lowenhaupt. 2013. „Sorting Out Commodities. How Capitalist Value is Made Through Gifts.“ *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 3, 2013, 1: 21–43.
- Tsing, Anna Lowenhaupt. 2015. *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton: Princeton UP.
- Viveiros de Castro, Eduardo. 2014. *Cannibal Metaphysics. For a Post-structural Anthropology*. Minneapolis: Univocal.

OD MATEŘSKÉHO JAZYKA K ČESKÉMU OBŘADU

K utváření bohoslužebné praxe Církve československé v letech 1920–1971*

Pavel Kolář

Husitská teologická fakulta UK Praha

From Using the Native Language to a Czech Liturgy. On the Formation of Church Services in the Czechoslovak Church in the Years 1920–1971

Abstract: The liturgical practice of the Czechoslovak Church (Čs) represented a reform of the traditional ritual practices of Western Christianity. The Čs' reform proposals are interpreted as being similar to those launched by the contemporary modern liturgical movement in the Roman Catholic Church. The article deals with the principles of the reform set by the first Church council, interprets the Church's eucharistic rite (the Liturgy of Karel Farský) and compares it with the Tridentine rite, briefly characterizes sacramental rites and occasional services, and presents an outline of the first missal (created by Alois Tuháček). Then, it points to the developments in the Church's liturgical practices in the decades following the end of WW II until 1971, primarily focusing on the Church's response to the state's anti-clerical politics and atheist indoctrination. Finally, the article discusses the Church's funeral rites, including the ritual provisions for cremation, and introduces the Church's concept of the liturgical space. Occasionally, it refers to the liturgical diary notes recorded by Pospíšilová and David during their visits Prague parishes of the Church.

Keywords: Czechoslovak (Hussite) Church; liturgy; vernacularization; cremation; church architecture; Farský, Karel; Tuháček, Alois; Kalous, František; Rutrlé, Otto;

* Studie je výstupem projektu GA ČR, reg. č. 21-01429S.

V rámci svého výzkumu středověké utrakvistické bohoslužebné praxe věnoval David Holeton (2005) pozornost dochovanému cestopisu Fynese Morysona, který mimo jiné zaznamenal různorodé formy liturgické praxe v Praze na sklonku 16. století. Současným příkladem využití městského liturgického itineráře k poznání rituální praxe církvi v Praze v letech 1965–67 je edice zápisků Zory Procházkové a Jana Davida, jejichž první část byla již vydána (Nešpor 2021). Součástí druhé části této edice jsou také jejich poznámky k bohoslužebné praxi pražských náboženských obcí Církve československé (CČS), jež roku 1971 přidala k svému názvu adjektivum „husitská“ (Kalenský 1999).

Cílem tohoto příspěvku je poskytnout přehled vývoje základních forem bohoslužebné praxe CČS prostřednictvím popisu a výkladu relevantních církevních dokumentů, které sloužily jako základ normativního vymezení této praxe. Ačkoli konkrétní podoba této praxe byla v prvních dvou dekádách po založení církve v roce 1920 lokálně velmi různorodá, postupně docházelo k její konsolidaci a nárůstu všeobecné konformity s církevní normou, patrnému zejména od padesátých let. Z tohoto důvodu pokládáme prezentaci relevantních normativních církevních dokumentů za oprávněný postup pro zpracování přehledu forem bohoslužebné praxe, který do určité míry odhlíží od charakteristiky lokální různorodosti této praxe. Časově příspěvek omezíme na období od roku 1919, kdy vyšly první sešit Českého misálu a *Obnova katolické církve v Československé republice*, do roku 1971, v němž se konalo první zasedání VI. sněmu CČS, které kodifikovalo významné změny v dosavadním vývoji církve a vyzvalo k přípravě nových liturgických knih. Je to rovněž období, ve kterém bohoslužebná praxe CČS stále vykazovala významné odlišnosti od praxe římskokatolické církve, v níž se od počátku sedmdesátých let 20. století začaly postupně uplatňovat reformy iniciované II. vatikánským koncilem (Kopeček 2016). Příspěvek tak mimo jiné nabídne širší kontext pro porozumění některým zmínkám o liturgických zvyklostech v poznámkách Z. Procházkové a J. Davida.

Stav bádání

Navzdory ústřednímu místu, které CČS bohoslužebné praxi ve svém náboženském životě od svých počátků určila, byla dějinám této praxe věnována doposud jen částečná akademická pozornost. První přehled různorodých návrhů bohoslužebných pořádků a liturgických textů v prvních letech existence církve a nastínění geneze její první bohoslužebné knihy nabídla studie M. Kaňáka (Kaňák 1942). Okolnostem vzniku liturgického pořádku připraveného Karlem Farským

a jeho všeobecnému přijetí v církvi jsou věnovány dílčí studie (Kadeřávek 1977; Butta 2010, 2011, 2020), které přinášejí – a často jen reprodukují – základní historická fakta. Butta (2011) zasadil vznik, utváření a charakteristiku Liturgie Karla Farského do historického kontextu katolického modernismu v Čechách a na Moravě a stručně charakterizoval první ucelenou Bohoslužebnou knihu církve, kterou ve třicátých letech minulého století postupně vytvořil Alois Tuháček spolu s Josefem F. Píchou. K dílčím tématům bohoslužebné praxe ČČS se vrátil v publikovaném souboru svých přednášek (Butta 2020). Tematicky úzce zaměřené studie o Českém misálu a návrhu liturgie od Aloise Tuháčka z roku 1921 předložil Kolář (2013, 2016). Výrazně polemický výklad liturgického díla Karla Farského a bohoslužebného díla Aloise Tuháčka z pozice poválečné biblické a personalistické teologie v ČČS je charakteristický pro práce O. Rutrleho, který se zaměřil zejména na teologickou kritiku obsahové stránky jejich liturgických textů a pouze druhotnou pozornost věnoval stránce formální, tedy výstavbě jimi připravených obřadů (Rutrle 1952; Rutrle – Trtík 1953; Rutrle 1957).

Podobná situace jako v případě dějin Liturgie Karla Farského panuje rovněž v oblasti zpracování historie agendárních obřadů ČČS. Přehledná výkladová práce založená na pramenech, vydaných i archivních, dosud není k dispozici. Mimo již zmíněnou práci o Agendě Karla Farského (Rutrle 1952) a stručném přehledu některých lokálně užívaných agend v ČČS před válkou (Kaňák 1942) máme z historických přehledů k dispozici pouze studii ke svatebnímu obřadu (Butta 2013) a několik příspěvků k pohřebním obřadům (Bjolková 2010; Kolář 2011; Butta 2015; Ferčík 2018). Z nich Ferčík (2018) a Kolář (2011) soustavněji pojednávají o vývoji teologie těchto obřadů v ČČS.

Poslední léta přinesla zájem o sborové stavby ČČS, který vedl k publikaci prací o místech určených pro bohoslužebná slavení. Navazují na starší publikace věnované teologickému výkladu liturgického prostoru (Rutrle 1954) a prezentaci sborových staveb se stručným výkladem jejich specifik (Rutrle – Kaňáková 1953). Výklad vývoje architektury sborových staveb a jejich typologii pro období mezi dvěma světovými válkami předložily Amáta Wenzlová (2011) a Markéta Svobodová (2009). Stejnému historickému období se věnuje reprezentativní kolektivní monografie, která vedle detailních architektonicko-stavebních portrétů jednotlivých staveb obsahuje i kratší přehledové studie věnované jejich historickému, církevnímu i liturgickému kontextu (Popelová 2018). Konceptem církevního domu a liturgického prostoru v myšlení scénografa a architekta Miroslava Kouřila se zabývá Kolář (2018). O církevní hudbě v ČČS přehledně, ale stručně pojednává zejména Kovalčík (2010).

Liturgická reforma Církve československé

Liturgická reforma, která se stala základem bohoslužebné praxe ČČS, se vyrovnávala se všemi klíčovými aspekty soudobé liturgické praxe v římskokatolické církvi i s jejími teologickými východisky. Zvláště srovnáme-li ji s liturgickým hnutím v první polovině 20. století (Pecklers 2015; Kopeček 2016; Polc 1981) a českým liturgickým hnutím (Kopeček 2016; Polc 1981), je zřejmé, že představovala v mnoha ohledech významný pokus o reformu v kontextu soudobého evropského katolicismu, jakkoli její zhodnocení zůstává stále otevřeným tématem odborné diskuze. Liturgicko-teologické zásady svého bohoslužebného života pokládala ČČS od počátku za součást své snahy o reformu obecné církve. Na jejich základě chtěla změnit zejména soudobou liturgickou praxi římskokatolické církve a kriticky se vypořádat s některými teologickými principy a předpoklady, ze kterých tato praxe vyrůstala. Reformu římskokatolické liturgie vnímala ČČS jako součást svého úsilí o obnovu věrohodného křesťanského života v českém národě v kontextu nového období kulturních, sociálních a politických dějin moderní Evropy, zvláště pak v nově vzniklém samostatném československém státě. Reformní návrhy vycházely zejména z kulturně-teologického prostředí mezinárodního hnutí katolického modernismu a katolického reformního hnutí v českých zemích, iniciovaného v době osvícenství (Marek 1999; Vilder 1970; Jodock 2000; Veverková 2010).

Pozornost zaměříme na genezi bohoslužebného řádu a jeho liturgicko-teologických zásad. Liturgii Karla Farského představíme jako bohoslužebný pořádek, který sjednotil bohoslužebnou praxi nové církve a stal se natolik významným pro její sebeidentifikaci, že každý pokus o významnější zásah do jeho základní podoby skončil nakonec jen jeho dílčí revizí. Stručně zmíníme utvoření agendárních obřadů, ze kterých pro její ojedinělost v rámci soudobé církevní praxe pojednáme zejména o pohřební praxi nové církve. Nakonec představíme pojetí sborové stavby, interiéru liturgického prostoru a míst pro ukládání uren s ostatky zemřelých.

Program vernakularizace liturgie

Jednota katolického duchovenstva, ve které působila skupina duchovních, kteří v roce 1920 iniciovali založení Církve československé, reagovala na vznik samostatného československého státu vydáním programové brožury *Obnova Církve katolické v Československé republice: Návrh Jednoty československého duchovenstva v Praze* (Praha 1919). Vznik publikace inicioval Jindřich Šimon

Baar, do poloviny roku 1919 předseda Jednoty katolického duchovenstva, a jejím redakčním zpracováním byl pověřen kroměřížský kněz Matěj Pavlík (Frýdl 2001). Jednota v ní široké církevní, politické i kulturní veřejnosti nového státu představila svůj návrh organizačně-správní a liturgické reformy římskokatolické církve, který reflektoval zánik církevní, kulturní i politické tradice rakousko-uherské monarchie (spojení trůnu a oltáře, aristokratický vyšší klérus, nízké hospodářské zabezpečení farní duchovní správy a proletarizace farních duchovních, nedostatečný respekt k národním kulturním a církevním tradicím) a požadoval adaptaci církve na novou situaci, jež vznikla založením demokratického národního státu.

Tři z návrhů se týkaly reformy bohoslužebné praxe. První z nich požadoval vznik „československé liturgie“, která by navazovala na tradici liturgie slovanšské. Druhý návrh představil zásady pro úpravu modlitby breviáře pro farní duchovenstvo. Poslední pak požadoval uznání pohřbu žehem za legitimní formu církevního pohřbu. Návrhy reprezentovaly klerikální (kněžskou) perspektivu, směřovaly ke změnám v kněžské i farní bohoslužebné praxi a soustředily se zejména na požadavek všeobecného zavedení mateřského jazyka pro slavení bohoslužeb a obřadů, které jsou konány jménem lidu a pro lid.¹ Pro tento požadavek shledávali autoři návrhů zejména tři vzájemně provázané důvody: sociálně-psychologický, historický a teologický.

Liturgii pokládali především za nejvlastnější projev víry. Základním médiem rozumu a důvěrného, osobního vztahu, jímž je i modlitba, je mateřská řeč, která jediná dává lidskému myšlení „bezprostřednost“, plynulost, spontaneitu. Užívání „jiné řeči“ (tj. latiny) naopak vyžaduje „třebas i neuvědomělý, rychle pomíjející proces filologický“, tedy překlad. Čtení i poslouchání modlitby se stává náročným interpretačním úkonem, v němž „slova nepůsobí bezprostředně svou silou výrazovou a představivou“, tedy vroucností a účinkem. Tuto odcizenost bohoslužebnému slavení nelze překonat vydáváním bilingvních modlitebních knih, misálů a dalších obřadů (jak to bylo zpočátku typické např. pro liturgické hnutí), neboť „tento prostředek dorozumívací nemůže mít pravého bezprostředního a hlubokého účinku“. Přispívá spíše k odvedení pozornosti od dění u oltáře, „aniž mají věřící dojem sjednocenosti s knězem a sv. obřadem“ (Obnova 1919). Vernakularizace proto povede „k prohloubení citění a všeho života náboženského“ a k rozvinutí dialogického a komuniálního charakteru liturgie.

¹ O jak trvale významný prvek reformních snad se jednalo, podrobně uvádí Kopeček (2016: 105–118).

Autoři návrhu se snaží požadavek vernakularizace podepřít i shrnutím příkladů zavedení jazyka srozumitelného širším vrstevám obyvatelstva v dosavadních dějinách „československého národa“ (sic!) a některých kladných postojů k této praxi na straně církevních autorit. Autoři návrhu ujišťují zainteresované osoby, že zásada vernakularizace neruší jednotu církve, jež nemůže spočívat v jednotě jazykové, ale v jednotě víry, mravu a papežské služby.

Vernakularizace má dle mínění autorů dokumentu také své teologické oprávnění. Různorodost jazyků patří k božímu řádu stvoření, všechny jazyky mají tedy původ v Bohu a své naplnění v jeho chvále. Přijetí různorodosti liturgických jazyků se stane vyjádřením skutečnosti, že Bůh nikomu nestraní a žádný národ není nadřazený jinému. Navíc, důsledné uplatnění národního jazyka jako jazyka liturgického má význam i pro konfesní zápas: „Národní liturgie československá bude i obrannou zbraní víry katolické proti proudům nekatolickým v naší vlasti. Jest totiž ohrožena za našich dnů zakládána církví českou neboli českobratrskou, co do podstaty vlastně protestantskou“ (*Obnova* 1919).

O tom, že program vernakularizace měl zahrnovat více než všeobecné zavedení mateřského jazyka do liturgie, svědčí návrh úprav breviáře. Zahrnoval nejen požadavek jeho překladu do českého jazyka, ale také větší zohlednění *proprium bohemicum*, tedy národních světců v redukovaném sanktorálním cyklu svátků. Kučera (1988) požadavek vernakularizace bohoslužebné praxe myšlenkově spojil s úsilím katolických modernistů „obnovit jednotu a obecnost církve a její pověření nést evangelium celému světu přijetím zvláštních místních podnětů, jež by jakožto komplementární doplnily její prohlašovanou obecnost, narušenou nadvládou římských duchovních a organizačních prvků“. Charakteristika umělecko-kulturní situace v Praze na přelomu 19. a 20. století umožňuje propojit požadavek vernakularizace s objeveným světem niternosti, prožitku, intimity, intuice a instinktu, které spojují subtilní rovinu lidské psychiky s přírodou a kosmem v hledání nové harmonie a sociální spravedlnosti (Vlček 1986; Marek 1999).²

Autoři Obnovy reagovali také na novou praxi pohřbu žehem (Krtičková 2019). Z pastoračních ohledů pokládají za důležité, aby i tato forma pohřbu byla provázena církevním obřadem, pokud nebyla výslovně zvolena z proticírkevních nebo protináboženských důvodů (Frýdl 2001).

² Jako jeden z dokladů tohoto vlivu uvádíme úryvek původní modlitby z Liturgie Karla Farského: „A to všechno utrpení naše vezdejší ať posvěceno stejným údělem Jezu Krista, Pána našeho, vzbudí v nás všech něžný ohlas soucitu a lásky ... abychom tak všichni v míru a bezpečí, v práci i v bolestech, jedno byli a v jedno cítili, všichni s Tebou, a Ty s námi, tak, jako's byl s Pánem naším Jezem Kristem.“

Požadavek vernakularizace bohoslužebné praxe zůstane jedním ze základních reformních principů ČČS. Program pro její realizaci předložil Alois Tuháček, jeden z významných spoluvůrců reformy, ve svém liturgickém referátu pro valný sjezd ČČS v roce 1921 (Tuháček 1921). Navázal v něm na svoji dosavadní práci na Českém misálu (1919–20), který obsahoval český překlad římského misálu pořízený Karlem Farským a mešní formuláře pro temporální cyklus některých svátků sanktorálního cyklu. Tuháček pro něj připravil např. formuláře pro svátek Jana Husa, Jana Amose Komenského, pro Den svobody (28. 10.) či Bílou horu (Kolář 2013). Ve svém sněmovním referátu představil program vernakularizace jako výzvu nejen k všeobecnému zavedení českého jazyka, ale zejména k aktivnímu využití české básnické tvorby při formulaci liturgických modliteb a k začlenění českých literárních textů či významných historických dokumentů mezi liturgická čtení z Bible. Vernakularizaci tedy pojal jako proces důsledné inkulturace římské liturgické tradice. Své úsilí završí Tuháček nejprve vydáním Českého misálu (1934) jako souboru proprií pro slavení bohoslužby (a dětských bohoslužeb) a později kompletní Bohoslužebnou knihou (1940).

Kritická kontinuita s římským měšním řádem (ordo missae)

Vernakularizace bohoslužebného života představovala jeden ze způsobů, jak uskutečnit klíčovou reformní zásadu, že subjektem – tedy tím, kdo koná – liturgického slavení je celá shromážděná obec věřících, nikoli řádně vysvěcený kněz za účasti shromážděného lidu. Umožní a podpoří, aby věřící spolupřinesli bohoslužbu, při jejímž slavení mohou plně využít národní kulturu rozvíjenou v novém československém státě.

Nově vzniklá církev však stála před rozhodnutím, jakou podobu bude mít její bohoslužba. Směrodatným se stalo Tuháčkovy vyjádření, že „středem naší liturgie jest a bude mešní oběť“, které delegáti sjezdu přijali (Tuháček 1921). Sjezd tím rozhodl, že základem bohoslužebné praxe nové církve zůstane tradice potridentského *ordo missae* (bohoslužebného pořádku) (Honč 2013), jehož centrem je slavení eucharistie („mešní oběť“). Bohoslužebná praxe většiny reformačních církví, včetně soudobé Českobratrské církve evangelické, se tradičně soustředila kolem bohoslužby slova s důrazem na zpěv písní a kázání a ke slavení večeře Páně (eucharistie) v ní docházelo spíše výjimečně nebo v delších časových periodách (významné křesťanské svátky, čtvrtletně, měsíčně). ČČS oproti tomu přijala za svůj řád, který předpokládal slavení eucharistie přinejmenším každou neděli a sváteční dny. Tuháčkův referát nicméně zcela pominul otázku četnosti přijímání eucharistie laiky. ČČS oproti reformačním

církvím dlouho nepokládala přijímání eucharistie laiky za podmínku jejího slavení. Kněží tak mohli být – a často i byli – jedinými, kdo při bohoslužbě přijímali chléb a víno z kalicha. V tom byla nová církev dědičkou římskokatolické praxe, kterou se snažilo změnit liturgické hnutí, podpořené autoritou Pia X. (Pecklers 2015).

Tuháček ve svém referátu zřetelně vyjádřil přesvědčení, že recipované římské *ordo missae* je třeba významným způsobem reformovat, aby odpovídalo teologickým intencím nového církevního společenství. Vyzývá k zachování základní stavebnosti potridentského bohoslužebného pořádku (*ordo missae*), požaduje ale jeho významnou reformu po obsahové a částečně i formální stránce. V přechodném období, než církev vytvoří vlastní mešní knihu, mají být tradiční římské modlitby přeformulovány a spolu s nimi vznikat nové. Příkladem této revize byl Český misál připravený péčí Karla Farského spolu s Aloisem Tuháčkem.³ Revizí mají projít i jednotlivé stavební části mešního pořádku. V tradičním mešním kánonu zamýšlí Tuháček odstranit všechny zmínky o římské hierarchii (papež a biskupové) a mezi jména svatých zahrnout pouze apoštoly a prvomučedníky. Ačkoli nehovoří o potřebě změnit obětní jazyk římského kánonu, postupně dojde v praxi k jeho výrazné redukci a teologické revizi, jak to dokládá návrh nového liturgického pořádku pro ČČS připravený k tisku samotným Tuháčkem roku 1921 (Kolář 2016). Liturgické modlitby mají být formulovány v inkluzivní 1. osobě plurálu (my), která vyjadřuje teologické přesvědčení, že subjektem liturgického slavení je celá shromážděná obec, nikoli kněz jednající *in persona ecclesiae* (reprezentující církev a zastupující shromážděný lid). Tomu odpovídá i požadavek hlasitého pronášení modliteb a rozvinutí dialogicko-responzivního charakteru bohoslužebného ordinária v ose duchovní–obec, jak o ně usilovalo i liturgické hnutí ve formě tak zvané dialogické mše (Pecklers 2015). V návaznosti na osvícenskou kritiku obřadnosti, s důrazem na prostotu a edukační funkci symbolického jednání, vyzval Tuháček k opuštění některých tradičních obřadních prvků, například užívání kadidla nebo *lavabo* – symbolického omytí rukou při obětování eucharistických darů chleba a kalicha s vínem.

Z praxe reformačních církví je podle Tuháčka třeba převzít důraz na kultivovanou liturgickou službu slovem (kazatelský úřad), která je nezbytná

³ Svědectví o tomto procesu přináší např. dochovaný exemplář Českého misálu v náboženské obci Praha 4 – Nusle, ve kterém je na mnoha místech jeho text přeškrtnán tužkou nebo doplněn vpisováním nových formulací.

k budování křesťanského společenství v moderní době. Jejím výzvám má také odpovídat formace duchovních, kteří mají být obeznámeni se současnou náboženskou i vědeckou literaturou.

Adaptace římského bohoslužebného pořádku, jehož významnou část tvořilo *proprium*, vedla také k recepci liturgického roku s liturgickým kalendářem, ve kterém je položen důraz na temporální cyklus. Tuháček se ve svém referátu soustředil zejména na otázku úcty ke svatým, ve které je třeba zaměřit pozornost na didakticko-pastorační funkci světců jako vzorů zbožného a ctnostného života. Úcta k Marii má mít v duchovním životě církve stále své místo v podobě úcty k vznešené Rodičce – Trpitelce.

Nová liturgie a agenda

O rok později zahrnul Karel Farský (Farský 1922b) do vydání svého Zpěvníku písní duchovních církve československé i výklad základních témat nauky pro novou církev, Stručný výklad náboženské nauky. Velký prostor v něm věnoval otázce svátostí a některým tématům bohoslužebné praxe. Výklady představují teologický komentář k jeho dosavadním návrhům Obradní příručky (1920a a 1920b) a myšlenkový základ jeho práce na nové Agendě, jejíž jednotlivé obřady začal postupně uveřejňovat v dalších vydáních Zpěvníku. Otázce tradičních svátostních obřadů se Tuháček ve svém liturgickém referátu v zásadě nevěnoval. Farského výklad tak představuje první významný doklad jejich recepce v ČČS. Z dosavadní římskokatolické tradice přejímá Farský celou strukturu sedmi svátostí, které nazývá „tajemstva“: křest, biřmování, večeře Páně, pokání, manželství, poslední útěcha a svěcení (duchovních). Jejich společným základem je „usjednocení se v dané životní otázce s Bohem a jeho milostí.“ (Farský 1922b). Pokládá je za obyčejně ustavené prvotní církví, které mají mezi ostatními církevními obyčejí výjimečný vztah ke Kristovu evangeliu a jejich podstatou je budování bratrského společenství v Kristu a osobní duchovní sjednocení s ním ve významných životních situacích.

Svátost večeře Páně situuje do středu veškerého duchovního života v církvi a spojuje ji se vzpomínkou na historické společenství Ježíše s učedníky při jejich poslední večeři před Ježíšovým zatčením a obětováním (sebe) na kříži. V polemickém tónu vůči praxi zádušních mší zdůrazňuje, že večeře Páně a slavení její památky „prospívá duchovně jen těm, kdož se jí účinně a srdečně účastní.“ (Farský 1922b). Veskrze zvěstně-připomínkový charakter večeře Páně, akcent na sociální rozměr jejího slavení spolu s výraznou subjektivizací povede v praxi

k tomu, že nová církev zcela upustí od tak významných prvků římskokatolické praxe, jakými byly a jsou přechovávání konsekrovaných hostií v tabernákulu, jejich adorace při výstavě v monstranci či nesení v procesí, jejich donášení k nemocným apod.

Farský (1922b) ve svém výkladu předkládá rovněž základní pořádek pro slavení připomínky této Ježíšovy poslední večeře a jeho rozhodnutí k oběti:

- čtení z Bible s důrazem na evangelia;
- obětování sebe a svých mohutností Bohu v „duchu Kristově“;
- připomínka oběti Ježíšovy skrze symbolické jednání s chlebem a kalichem vína, spojené s odkazem na Ježíšovu poslední večeři s učedníky;
- sjednocení s Kristem v přijímání podobojí, které se děje přijetím hostie omočené v kalichu s vínem (intinkce).

Ačkoli se jedná o výraznou teologickou reinterpetaci jednotlivých svátostí ve srovnání s tradičními dogmatickými výpovědmi, přesto přispějí Farského výklad a návrh agendy k zachování kontinuity svátostné praxe s potridentskou římskokatolickou praxí. Oproti ní je do všeobecné praxe nové církve zavedena společná veřejná zpověď. Pro novou svátostnou praxi se stane příznačným důraz na edukaci, zcivilnění rituálního jazyka a na jedno ústřední symbolické gesto v rámci příslušného obřadu.

Své pojetí bohoslužby jako připomínky Ježíšovy poslední večeře vtělil Farský do svého návrhu Liturgie, který uveřejnil roku 1923 ve 3. vydání Zpěvníku písní duchovních CČS a definitivní podobu mu vtiskl o rok později. Reagoval jím na poměrně značnou míru dosavadní různorodosti v bohoslužebné praxi nové církve a na dva návrhy nového bohoslužebného pořádku, které připravili Matěj Pavlík a Alois Tuháček (Kaňák 1942). Pavlíkův návrh představoval zkrácenou a upravenou českou verzi Liturgie Jana Zlatoústého, kterou se inspiroval ve svém návrhu také Tuháček, jenž si však zachoval větší volnost v její recepci (Kolář 2016). Oproti nim se Farského návrh zřetelně drží stavebnosti tridentského mešního ritu. Z Liturgie Jana Zlatoústého čerpá zejména po jazykové stránce, když užívá české ekvivalenty některých výrazů této liturgické tradice nebo volně překládá části jejich textů. Zjevně v této tradici našel liturgický jazykový rejstřík, který mu umožnil odpoutat se od tradičního latinského mešního jazykového rejstříku. Farského Liturgii otvírají úvodní modlitby zakončené společným doznáním hříchů (konfiteor). Následuje oddíl „tužeb“, ve kterém Farský s přihlédnutím ke struktuře úvodní ekténie z liturgie Zlatoústého spojil

v jeden celek tradiční Kyrie eleison, Gloria in excelsis a úvodní kolekty. Zachoval dvě biblická čtení oddělená od sebe graduálním textem, o významných svátcích pak liturgickou verzí biblických blahoslavenství (opět s přihlédnutím k liturgii Zlatoústého). Kázání, které následuje po čtení z evangelia, tvoří nepominutelnou integrální součást bohoslužby a přechází ve společné vyznání víry, které však Farský nepokládá za nezbytné a vyhrazuje je pro významné církevní slavnosti. Zachoval, ale výrazným způsobem zredukoval obřad obětování (ofertorium). Ponechal formální oddělení preface zakončené aklamací Svatý/Požehnaný a mešního kánonu, který oproti jeho tradiční římské podobě významně přetvořil. Do jeho centra postavil „zpřítomnění“ jako liturgickou památku (anamnézi) oběti Ježíše Krista s důrazem na jeho symbolické jednání při poslední večeři s učedníky a obklopil ji jednak přímluvnými modlitbami za veřejné činitele, rodiny, pracující a potřebné, jednak prosbou za sjednocení s Bohem Otce skrze Ježíše Krista mocí Ducha svatého (epikléze), jejíž součástí je i poměrně rozvinutá vzpomínka na zemřelé.⁴ V samostatný prvek spojil modlitbu Otce náš a akt rozlomení hostie (frakce), který doprovodil textem z liturgie Zlatoústého. Následující část bohoslužby, která nese označení přijímání, obsahuje přípravné modlitby a akt přijetí svátostných prvků chleba a vína. Liturgie je zakončena požehnáním.

Farský (1922b) se dotkl také některých dalších otázek náboženské praxe, které dokresluje kritickou recepcí soudobé praxe římskokatolické. Ačkoli jeho Obřadní příručka (1920a) ještě obsahovala litanii ke svatým, ve svém stručném výkladu již takovou praxi zcela odmítá. Světce je třeba vidět jako významné svědky a vzory křesťanského života, hodné následování. Proto má mít v církvi místo pouze jejich připomínka. Mezi nimi zaujímá přední místo Marie, matka Páně, nejpožehnanější mezi všemi svědky. S touto změnou smýšlení ve věci světců souvisí proměna vztahu k roli jejich ostatků v bohoslužebném životě církve. Jsou představeny jako „museální úctyhodné památky“, jimž náleží podobný projev pietní úcty, jaký se prokazuje ostatkům zasloužilých osobností. V mnoha sborech však místo ostatků světců naleznou své místo, často v podobě schránky ve zdech sboru, prstě hlíny či jiné předměty z pamětihodných míst spojených s národní reformační minulostí. Na rozdíl od poutí směřujících na tradiční (mariánská) poutní místa, které jsou odmítnuty, mají mít poutě na tato historicky významná místa (např. Kostnice, Praha, Tábor, Husinec, Kozi

⁴ Právě tato část nejvýrazněji zapůsobila na Procházkovou při její účasti na bohoslužbě v Husově sboru v Praze-Nuslích.

Hrádek, Krakovec, Lipany, Bílá hora, v současné době i Sázava či Škodějov, rodiště K. Farského) v náboženském životě nové církve své místo. Tradiční náboženská procesí ve městech či na venkově je třeba změnit v manifestační průvody zaměřené na kultivaci činnorodého náboženského života. Příkladem takových průvodů se stanou slavnosti při otevření nového sboru, při veřejných oslavách svátku Jana Husa nebo při různých historických výročích. Podobným způsobem, s důrazem na jejich uměleckou, vzdělávací a historickou hodnotu, uvažuje Farský o významu obrazů a soch, které mají nadále spoluutvářet interier sborové stavby, zejména jejího liturgického prostoru. Zdravotní a lékařské hlediško má pak převážít při zvažování místa pústu v náboženském životě věřících.

Řád bohoslužebný pro novou církev

Tuháčkův referát a Farského zpěvník nastavily základní koordináty, které vymezily prostor pro další vývoj a rozvoj bohoslužebné praxe nové církve. Nástrojem, kterým zamýšlela církev regulovat svoji stávající bohoslužebnou praxi, v níž místní náboženské obce uplatňovaly své lokální zvyky a tradice, a někdy i pouze osobní zvyklosti farářů (Kaňák 1942), se měl stát bohoslužebný řád, který za liturgický výbor předložil ke schválení jeho referent František Kalous (1924a) na 1. řádném sněmu ČČS v roce 1924. Doprovodil jej referátem, ve kterém rozvedl a zdůvodnil jednotlivé části navrženého řádu. Jeho jádrem se staly liturgicko-teologické zásady, vyjádřené jak v obecných intencích, tak v aplikovatelných normách. Dosavadní revizi římských potridentských obřadů měla nahradit tvůrčí reformní činnost, jež by vyjádřila teologické důrazy církve a její úsilí o novou zbožnost pro moderní dobu.

Funkce bohoslužebného obřadu

Základní reformní autoritou, na kterou se řád odvolává, je výhradně Karel Farský. Liturgický výbor totiž předložil požadavek, aby se normativním bohoslužebným pořádkem pro slavení eucharistie v ČČS stala Liturgie připravená Karlem Farským. Stejnou roli má plnit jím sestavená Agenda v oblasti svátostné a kazuální praxe církve.

Kalous spojil Liturgii v církvi se třemi důležitými funkcemi, které vyzdvihlo již katolické osvícenství: vzdělávací, socializační a facilitační. Texty liturgických modliteb a homilie mají vzdělávat lid v základech křesťanské nauky a mravnosti a přispívat k pěstování „náboženského citu“. Liturgie jako „společná modlitba“ je také vhodným prostředkem k uvedení do duchovního života v církvi,

k vytváření a posilování sociálních vazeb křesťanského společenství a k formování skupinové identity. Liturgie konečně facilituje osobní obecenství s Bohem a povznáší a zesiluje zbožnost. Všechny tři funkce může plně rozvinout pouze vernakulární liturgie.

Liturgie Karla Farského a aktivní účast všech

Farní či sborové společenství, které se spolu se svým duchovním shromažďuje každou neděli k bohoslužebnému slavení, jehož se aktivně a s porozuměním účastní, představuje pro tvůrce reformní bohoslužebné praxe vyjádřené bohoslužebným řádem modelový liturgický subjekt, jak tomu bylo již v případě trident-ské reformy a reforem osvícenských (Gerhards – Kranemann 2017; Medek 1982). Liturgie se má stát středem duchovního života náboženské obce. Představuje dle Kalousova mínění samostatný organický celek, který je vystavěn na potridentském římském *ordo missae* (1570), svým důrazem na čtení z Bible, kázání a památku večeře Páně je ovlivněn reformačními tradicemi a užitím modliteb z liturgie Jana Zlatoústého zaměřen k prožitku duchovního sjednocení s Kristem v (sebe)obětující lásce. K důležitým hodnotám Liturgie, soudí Kalous, patří: jednoduchost a srozumitelnost, ucelenost (s jednotlivými prvky ve zpřítomnění/sjednocení), účelnost (zaměření všech částí ke společnému cíli), katolicita (vztah k obecné tradici církve) a vroucnost (která v sobě spojuje psychologickou a teologickou rovinu slavení, neboť označuje jak specifickou emocionalitu, tak i duchovní sjednocení s Kristem). Středem Liturgie je slavení památky večeře Páně, která je svátostí bratrské lásky v Ježíši Kristu připomínající i manifestující jeho lásku. Teologickým konceptem, jenž má objasnit povahu Ježíšovy přítomnosti ve společenství bratrské lásky, je zpřítomnění. Kalous v něm spatřuje vyjádření „střední cesty“ mezi římským transubstanciačním pojetím a radikálně reformačním pojetím památky Kristovy oběti. Realitu přítomnosti Ježíše Krista prezentuje jako událost osobního duchovního setkání a sjednocení s Kristem v symbolickém jednání s chlebem a kalichem vína (tajemstva) při slavení památky poslední večeře Ježíšovy. Tento symbolicko-dramatický prvek je v obřadu natolik akcentován, že samotné přijímání svátostných darů věřícími pokládá F. Kalous za sekundární. I to nejspíše vedlo k tomu, že k němu věřící přistupovali zpravidla jedenkrát měsíčně, ne-li ještě méně často.

Účast obce na slavení bohoslužby má podle Kalouse především povahu „prožívaného naslouchání“. Aktivitu tak spojuje spíše s jednáním duchovního. Liturgie nicméně podporuje aktivní účast celého společenství na bohoslužebném slavení hojným užitím dialogicko-responzivních prvků (liturgický pozdrav,

responzoriální texty, aklamace) a duchovní písně. S ohledem na tento charakter Liturgie prosazuje F. Kalous, aby duchovní pronášeli liturgické texty hlasitě, stáli za oltářem (stolem Páně) a vedli bohoslužbu *verso populi*, tedy s tváří trvale obrácenou ke shromážděnému lidu. Oltář, resp. chléb a kalich s vínem na něm položené se tak stanou středem bohoslužebného společenství a pravým znamením Kristovy přítomnosti „v prostřed nás“. Nicméně až ve třicátých letech dojde na diskuzi o vzhledu a úpravě bohoslužebného stolu/oltáře. Bohoslužebný řád upravuje také gesta a postoje duchovního i shromážděné obce užívané během bohoslužby, které výrazně redukuje.

Nový lektionář a kázání

Bohoslužebné obecnství s Bohem má dle Kalouse v Liturgii dvě komplementární ohniska. Společenství s Bohem skrze zvěst evangelia (čtení z Bible a kázání) směřuje ke svému završení ve sjednocení s ním skrze svátostná znamení obětující se lásky Boží (večeře Páně), dokonale ztělesněné v Ježíši Kristu. Biblickému svědectví o Kristu je v bohoslužebné praxi třeba dát mnohem větší prostor než dosud, aby „co možná nejvíce z Písma se přečetlo“. Kalous proto navrhl, aby jednoroční systém evangelijních perikop římského misálu nahradila ČČS novým lektionářem se čtyřletým cyklem čtení z evangelii a epištol. Hojnější čtení z Písma poskytne pevný základ pro kazatelskou službu, která se má stát integrální součástí bohoslužebného slavení. Vzorem pro homiletickou tvorbu v nové církvi se záhy stala *Postila* Karla Farského (1924).

Základní úkol nadcházející liturgické tvorby v církvi viděl F. Kalous ve vytvoření nového propria (proměnných modliteb pro neděle a svátky liturgického roku), které by Liturgii coby závazný bohoslužebný pořádek (*ordo*) dotvořilo v ucelenou bohoslužebnou knihu (misál). K tomu dojde mimo jiné Tuháčkovou pokračující prací na Českém misále, vydaném v roce 1934 a dotvořeném v ucelenou Bohoslužebnou knihu během prvních válečných let.

Ordinovaná služba

Samostatným tématem Kalousova návrhu bohoslužebného řádu byla otázka ordinované služby v církvi. Po ukončených jednáních se Srbskou pravoslavnou církví a následném oddělení některých náboženských obcí sdružených kolem osobnosti Matěje Pavlíka od Církve československé (Marek 2015) se jednalo o klíčové téma s důsledky pro organizaci církve a pro charakter její liturgické a pastorační praxe. Karel Farský sněmu předložil svůj historicko-teologický referát, ve kterém zdůvodnil potřebu zachovat tradiční službu biskupa, kněze

a jáhna v nové církvi. Významným se stal jeho návrh, aby církev přikročila k volbě a následnému zřízení svých biskupů skrze vzkládání rukou zástupců duchovních a laiků. Zatímco svěcení kněží pojal jako „svěcení kněžstva kněžstvem za účasti staršovstva církve“, tedy zástupců laiků (Farský 1924), zřizováním biskupů rozuměl „úkon pravomoci, kterým církev zmocňuje kandidáta k dozorčí činnosti nad životem církevním určitého okruhu“ (Farský 1924). Předložil sněmu pořádky obřadů svěcení kněží a jáhnů a obřadu zřizování biskupů, které sněm přijal. Charakteristickým rysem ordináčnických obřadů v církvi se tím stala spoluúcast duchovních a laiků, z počátku vyhrazená pouze mužům. Až v roce 1947 se kandidáty pro kněžské svěcení stanou také ženy.

Ostatní svátostné a nesvátostné obřady, pro které Kalous užíval souhrnné označení „obřadné modlitby mimoliturgické“, mají být upraveny podle vzoru obřadní příručky – agendy, kterou od roku 1920 postupně připravoval a dopracovával Karel Farský. František Kalous pak sám vytvořil pořádek Odpolední a večerní pobožnosti, kterým nabízel náboženským obcím církve pořádek pro konání společné modlitby s písněmi a duchovní promluvou.

Liturgický rok a jiné

Posledním konstitutivním rozhodnutím sněmu v oblasti bohoslužebné praxe bylo převzetí tradice římského liturgického roku s jeho členěním na neděle, doby a zasvěcené svátky. Kalousův výčet liturgických svátků stvrdil dosavadní tendenci k výrazné redukci počtu svátků sanktorálního cyklu a k jeho bohemizaci.

Řád bohoslužebný se dále věnoval liturgickému oděvu (černý talár s červeným kalichem na hrudi, bílá štola), volbě a podobě míst ke konání bohoslužby, liturgickým předmětům a mobiliáři, výzdobě bohoslužebných prostor, hudebním nástrojům pro bohoslužbu a podobně. Jim se v příspěvku věnujeme samostatně. Položil základ pro sjednocení dosavadní různorodé a lokálními zvyklostmi ovlivněné praxe jednotlivých náboženských obcí a stanovil zásady pro další liturgickou tvorbu nové církve. Unifikačním snahám liturgického výboru se nicméně snažily bránit zejména moravské náboženské obce, jak o tom svědčí jejich rezoluce předložená sněmu (*Zpráva* 1924).

Cesta k první Bohoslužebné knize ČČS

Druhé zasedání I. řádného sněmu, které se konalo v roce 1931, nevěnovalo liturgickým otázkám samostatnou pozornost. Jeho delegáti však přijali naukový text Učení náboženství křesťanského, který ve stručné katechetické formě završil

dosavadní teologické diskuze v církvi o její nauce. Její rozvinutí do liturgické praxe církve představovala mnohaletá práce Aloise Tuháčka, jejímž výsledkem se stala Bohoslužebná kniha Církve českomoravské (Kaňák 1942), v celku vydaná až počátkem padesátých let.

Liturgie Karla Farského představovala pouze ordinárium, tedy základní pořádek pro slavení bohoslužby. Bylo proto nutné vytvořit proprium, tj. zejména lekcionář a proměnné modlitby s ohledem na doby a svátky liturgického roku. Jeho přípravy se ujal Alois Tuháček, který se podílel již na tvorbě některých formulářů pro první liturgickou knihu nové církve, Český misál (1919–20). První ucelenou bohoslužebnou knihu CČS tvořila jednak revidovaná Liturgie patriarchy dr. Karla Farského (1939), ve které byla sjednocena forma modliteb, nyní adresovaných výhradně Bohu Otci, jazykově upraveny její rezponzivní části spolu s doznáním hříchů a částečně pozměněno znění textů v rámci zpřítomnění. Neobsahovala již žádné texty k tichému pronášení knězem a předpokládala zpěv celého ordinária shromážděnou obcí, zatímco původní Farského text znal tiché modlitby určené knězi a některé části ordinária mohly být alternovány zpěvem mešní písně. Další část knihy tvořila obecná pravidla pro bohoslužebnou praxi ve formě Bohoslužebného řádu (1939), který stanovil uspořádání církevního roku, vymezil a charakterizoval jednotlivé stavební části bohoslužebného ordinária, určil míru jejich nepominutelnosti, uvedl přípustná liturgická gesta (znamení kříže a žehnání) a postoje (pouze sezení a stání), standardizoval podobu bohoslužebného oděvu duchovních (talár, kalich nachové barvy na prsou, štola bílé či světlé barvy) a pozornost věnoval i liturgickému mobiliáři, o kterém se zmíníme v další části příspěvku. Nejrozsáhlejší část bohoslužebné knihy tvořily formuláře liturgického propria pro temporální i sanktorální cyklus. Zvláštní část byla věnována některým příležitostným obřadům.

Začátkem třicátých let také gradovala církevní diskuze o vhodné podobě liturgie pro dětské bohoslužby, které se konaly v rámci školní výuky náboženství. Jejím výsledkem byla publikace několika návrhů v církevních periodikách *Idea* a *Svoboda svědomí* (Kaňák 1942), z nichž návrh Aloise Tuháčka došel oficiálního schválení (Tuháček 1934). Odborné zpracování této tematiky dosud chybí.

Sekularizace a ateizace společnosti (1945–70)

Bohoslužebná kniha CČS, tak zvaný Tuháčkův misál, představovala ve svém celku pokus shromáždit a uspořádat v jedné knize liturgické texty a obřady, které spolu s Bohoslužebným řádem, Zpěvníkem a Farského Agendou, již záhy

nahradila nová Agenda připravená Vlastimilem Drtinou (Drтина 1951), měly tvořit plnohodnotný pramen a základ jednoty bohoslužebné praxe církve v poválečném období. CČS do něj vstoupila svým II. řádným sněmem (1946–47), který se měl původně konat v roce 1940. Jeho nejdůležitějším usnesením se stalo přijetí dokumentu *Základy řádu duchovní péče* (1947), které na silící sekularizační tlaky ve společnosti odpověděly důrazem na osobní vyznávající víru a důkladnou přípravu k přijetí církevních svátostí. Zahrnuly velmi široké spektrum pastoračních, vzdělávacích a sociálních činností a svědčily o záměru církve rozvíjet své působení v české společnosti v novém poválečném uspořádání.

Počátkem padesátých let začal Zdeněk Trtík v *Náboženské revue* postupně uveřejňovat a k diskusi předkládat návrh textu nového katechismu, později přijatého pod názvem *Základy víry*, který odrážel proměnu v teologické orientaci nastupující generace (Vogel 2005).⁵ Trtík se při jeho tvorbě orientoval na soudobou protestantskou teologii (Karel Barth, Emil Brunner, Karl Heim) a zohlednil novou situaci církve po roce 1948, který přinesl zásadní politické, kulturní i náboženské změny. Nové teologické směřování biblického personalismu rozvinul pro církevní bohoslužebnou praxi zejména Otto Rutrle (1952, 1953, 1954, 1957), jenž kladl důraz na biblické ukotvení této praxe a na biblicky založené kázání. Společně vyslovili své přesvědčení, že principiálním subjektem bohoslužebného jednání je osobní Bůh, který ve svém Slově spásně jedná skrze zvěstování evangelia a společenství večere Páně a mocí Ducha svatého vstupuje do života věřících, aby je posvětil a daroval jim účast v oběti Ježíše Krista. Bylo zřejmé, že před 10 lety vydaná Bohoslužebná kniha patřila k jinému teologickému i kulturnímu obzoru a nemůže svému účelu dlouhodobě sloužit; podobně jako stále platná Agenda Karla Farského, případně Agenda Drtinova, která balancovala mezi dosavadním modernisticko-liberálním duchem a novými impulzy stoupenců teologie inkluзивního biblického personalismu.

Nové podněty pro rozvoj liturgické praxe CČS přineslo období pražského jara, které církvím otevřelo svobodný prostor pro jejich veřejné působení. V CČSH se rychle rozvinula práce s mládeží, která vedla ke vzniku netradičních bohoslužebných forem, jež měly oslovit mladou generaci a posílit její zájem o křesťanství.⁶ Značnou oblibu si získaly tak zvané songové liturgie. Z hlediska

⁵ Kniha Jiřího Vogela (2005) nabízí přehledné uvedení do vývoje teologického myšlení v CČSH s důrazem na klíčový význam personalistické filosofie a trojiční nauky pro současnou teologii církve v ekumenickém kontextu.

⁶ Procházková a David často zaznamenávají absenci mladé generace při bohoslužbách v pražských sborech CČS.

hudebního interpretačně náročný liturgický tvar připravili duchovní církve Zdeněk Svoboda a Pavla Zachařová. Jednoduchou formu (čtení z Písma, kázání, vyznání víry, akt pokání, zpřítomnění poslední večeře Ježíšovy a přijímání) rozvinuli svými autorskými songy a responzivními zpěvy ve swingovém rytmu. Většího rozšíření došla alternativní songová liturgie připravená praktickým teologem Milanem Salajkou a bratry Tomášem, Václavem a Lukášem Mikuleckými. Ve svém návrhu se více přidrželi struktury Liturgie Karla Farského, jejíž ordinárium však textově a hudebně zcela proměnili. Bohoslužby podle jejich návrhu se konaly nejprve v pražském kostele sv. Mikuláše na Staroměstském náměstí, odkud byly na nátlak politických míst přeneseny do kostela sv. Jana Křtitele Na Prádle nedaleko pražské Kamy. Nástup normalizace však vedl k potlačení aktivit církevní mládeže a zamezil dalšímu rozvoji těchto alternativních bohoslužebných forem.

Návrat k ekumenické křesťanské tradici

Zejména druhá polovina šedesátých let otevřela v církvi nová teologická, pastorační i liturgická témata, hojně diskutovaná na všech organizačních úrovních. Výrazem této diskuze se stalo nejprve rozhodnutí církve ukončit své dosavadní členství v Mezinárodním svazu pro svobodu náboženství a roku 1963 vstoupit do Světové rady církví. Následovalo jej schválení textu *Základů víry* a jejich přijetí za normu učení delegáty VI. řádného sněmu v roce 1971, na kterém církev rovněž změnila svůj název na Církev československá husitská (ČČSH). Tým sněm přijal nový Bohoslužebný řád Církve československé husitské, který v církvi platí dodnes. Stvrdil ústřední postavení Liturgie Karla Farského, která má nadále tvořit „základní řád liturgického dění“ a budovat bohoslužebnou i duchovní jednotu církve. Ve svém závěrečném ustanovení povolil také vznik „jiných liturgických tvarů“ příležitostného charakteru. Významným rozhodnutím VI. sněmu (1971) bylo pověření sněmovního liturgického výboru k novelizaci revidované Liturgie K. Farského, která by její obsahové vyznění přiblížila původní verzi přijaté 1. sněmem ČČS v roce 1924. Jeho členové pojali novelizaci jako obnovu „původního teologického, svědeckého a zvěstného záměru“ Liturgie K. Farského. K této obnově mělo přispět i nové bohoslužebné proprium, jehož tvorba byla svěřena tak zvané misálové subkomisi liturgického výboru pod vedením Michaela Moce. Během deseti let připravila text Liturgická čtení a modlitby, ve kterém navázala na model kazatelského plánu, jehož jádrem byl lekcionář (soubor biblických čtení uspořádaný s ohledem na liturgický rok), doplněný o některé prvky tradičního propria (tužby, modlitba ke čtení Písma,

modlitby sjednocení, modlitba před požehnáním). Další reformní práci svěřil sněm na svém druhém zasedání v roce 1981 Ideové radě církve, která se při své práci zaměřila na ekumenický kontext křesťanské bohoslužebné praxe.

Specifika pohřební praxe

Pohřební praxe církvi bývá jedním z nejviditelnějších projevů jejich přítomnosti ve veřejném prostoru i v soukromí. Jedním z markantních projevů této praxe v ČČS se staly pohřební obřady konané v krematoriích.

Vývoji pohřebních obřadů a zvyklostí v Církvi československé husitské byla dosud věnována jen částečná pozornost (Ferčík 2018; Nešpor 2015; Butta 2015; Kolář 2011). Rozličné návrhy pohřebních obřadů (např. Farský 1920a; Stibor 1922; Salfický 1940; Tuháček 1944) a četné úpravy, doplňování i škrty, které v již vydaných textech prováděli farní duchovní, svědčí o nebývalé různorodosti a individualizaci této praxe (i o jejich literárních pokusech).

Přes tuto různorodost (a nutno říci dodnes v církvi přetrvávající volnost v užívání církvi schválených agend s pohřebními obřady) stojí na počátku pohřební liturgické praxe církve opět tvorba Karla Farského. Spolu s vydáním Českého misálu připravil také koncept Obřadní příručky, která měla duchovním nové církve poskytnout prozatímní texty pro konání základních farních obřadů (křest, úvod šestinedělky, svátost manželství, manželské jubileum, veřejná zpověď, přijímání eucharistie (*viaticum*), pomazání nemocných, pohřeb), a nahradit tak rituálníky užívané duchovními v římskokatolické církvi. O dva roky později uveřejnil ve Zpěvníku písní duchovních (Farský 1922a) pořádky obřadů duchovní útěchy a pohřbu, které se staly základem nově vznikající agendy, jež se stala součástí mnoha vydání Zpěvníku. Do vydání Drtinovy Agendy (Dratina 1951) představovala nejrozšířenější agendární text užívaný v církvi. O vypracování alternativní, více tradiční agendy se pro potřeby své ostravské diecéze pokusil biskup František Stibor (Stibor 1922), v ostatních diecézích však zdá se větší odezvu nenalezla.

Farského a Stiborovu Agendu spojují dva významné rysy, které ovlivnily podobu pohřebních obřadů v církvi. Prvním z nich je stacionární charakter obřadu, při kterém jsou jednotlivá místa spojena pohřebním průvodem. Východím místem je dům umírajícího nebo již zemřelého. Odtud se obřad přenáší do „chrámu“ (ve kterém se může konat i liturgie se vzpomínkou na zemřelého), ze kterého se následně ubírá na hřbitov. Pokud nemá místní náboženská obec k dispozici důstojný prostor ke svému pohřebnímu shromáždění nebo takové

nezamýšlí, směřuje průvod z domu zemřelého přímo na hřbitov. Procesí k hrobu na hřbitově může být doplněno o jedno zastavení na cestě (za vsí).⁷ Spolu s průvodem snoubenců a příležitostným průvodem duchovních zůstane pohřební průvod jedním z nemnoha dynamických prvků převážně statické bohoslužebné praxe nové církve. Pro bohoslužbu určenou k individuální vzpomínce na zemřelého připravil Karel Farský samostatný bohoslužebný pořádek Liturgie na památku zesnulých. Vzpomínka na ty, kteří byli pohřbeni v uplynulém týdnu, pak měla být naopak součástí nedělní bohoslužby v rámci modlitby k sjednocení (*memento mortuorum*), o které jsme se již dříve zmínili.

Druhým významným prvkem obou agend je zahrnutí krematoria mezi místa konání církevních pohřebních obřadů. Agendy tak reagovaly na novou praxi pohřbu žehem, která byla církví přijata jako moderní způsob pohřbívání. Zatímco ve Farského agendě zastavení v krematoriu nahradilo obřad u hrobu na hřbitově, biskup Stibor počítal s tím, že se v krematoriu může uskutečnit celý pohřeb.

S růstem počtu a sítě krematorií se v církvi, a to zejména ve městech, stále obvyklejší praxí stával obřad spojený s pohřbem žehem (srov. Jindra 2017). V učebnici určené pro výuku náboženství ve škole (Socher 1938) je krematorium zařazeno mezi liturgická místa, na kterých církev pravidelně koná své obřady, a Tuháček ve svém návrhu agendy pokládal obřad v krematoriu za základní formu pohřebního obřadu církve ve velkých městech (Tuháček 1944). Od vydání Drtinovy Agendy (1951) se obřad v krematoriu stal standardní součástí farní pohřební praxe se specifickými modlitbami i výběrem vhodných biblických textů.

Farského agenda instruovala duchovní, aby v případě pohřbu v krematoriu použili jen s mírnou úpravou obřad pro uložení rakve do hrobu. Ještě Tuháček počítal s tím, že ve městech bude pohřeb nejčastěji probíhat buď u hrobu, nebo v krematoriu (Tuháček 1944). To nejspíše vedlo k tomu, že první agendou, která poskytla krátký obřad pro uložení urny do kolumbária, byla až Drtinova Agenda. Je tedy pravděpodobné, že po určitou dobu bylo samotné uložení urny pokládáno za privátní pietní akt pozůstalých, který se často konal v kolumbáriích určených pro ukládání uren se zpopelněnými ostatky zemřelých, jež byla budována jako součást církevních sborových staveb.

⁷ Ještě v roce 1928 se setkáváme s dotazem, zda je možné v rámci pohřebních obřadů konat liturgii se vzpomínkou v soukromém obydlí zemřelého nebo před ním, pokud nemá místní náboženská obec k dispozici vhodný bohoslužebný prostor (Bjolková 2010: 56–57).

Liturgická místa a sborová stavba

Teologické a stavebně-architektonické otázky spojené s problematikou liturgického prostoru (míst pro slavení liturgie) a sakrálních staveb, pro které se v ČČS vžil označení „sbor“, nepatří k tématům, jimž byla věnována souvislá odborná pozornost. Periodizaci výstavby sborových staveb ČČS navrhla Wenzlová (2013), koncepci bohoslužebné síně se věnoval Kolář (2018) a detailní přehled sborových staveb ČČS z předválečného období přinesla publikace Popelové (2018).

Místa, na kterých se v počátcích členové ČČS shromažďovali k bohoslužbám, a jejich úprava byly velmi různorodé, často poznamenané osobními preferencemi jednotlivých duchovních nebo členů jednotlivých náboženských obcí (Kaňák 1942, 1924b), jak o tom svědčí i některé dochované dobové fotografie (srov. Popelová 2018; Kalous 1924b). Benevolentní postoj k místům vhodným pro bohoslužbu si církve zachovala i ke konci třicátých let, jak o tom svědčí jejich výčet v učebnici pro výuku náboženství ve škole, mezi nimiž však není uvedeno kolumbárium (Socher 1938):

- domov jako místo osobní a rodinné modlitby;
- příroda, k níž patří i hřbitovy;
- veřejná budova, zejména školy, popř. hostince, tělocvičny;
- sborová stavba
- krematorium.

S přípravami na 1. řádný sněm nové církve proto souvisela snaha o stanovení prakticko-teologických zásad, které by přispěly ke konvergenci stávajících lokálních praxí církve a výstavbě sborových staveb, jež by církvi poskytly liturgický prostor odpovídající její specifické bohoslužebné praxi. František Kalous se o jejich obecnou formulaci pokusil v návrhu Řádu bohoslužebného z roku 1924 (Kalous 1924a) a v programovém článku architektonické soutěže na stavbu nových sborů církve (Kalous 1924b). Jedná se o poměrně propracovaný soubor směrnic s důrazem na dispozici a vybavení prostoru určeného k bohoslužbě.

Řád nepředepisuje konkrétní dispoziční řešení liturgického prostoru sboru, konstatuje pouze, že se skládá z „místa pro duchovního“ a „místa pro ostatní bratry a sestry shromážděné“. Centrem bohoslužebného shromáždění je stůl/oltář,⁸ u kterého slouží duchovní a kolem kterého se shromažďuje obec po vzoru

⁸ Oba výrazy jsou používány současně a pojímány jako zaměnitelné.

rodinného setkání v domácnosti. Řád předpokládá existenci pouze jediného stolu/oltáře v liturgickém prostoru sboru. Střed bohoslužebného stolu je určen pro kalich s vínem a paténu s chlebem/hostií, které musí být dobře viditelné ze všech míst bohoslužebného prostoru. Ačkoli řád připouští přítomnost i jiných liturgických předmětů na stole/oltáři,⁹ žádný z nich nesmí odvádět pozornost od „obětního kalicha“ ve středu stolu. Stůl může být v prostoru sboru doplněn kazatelnou, kterou Kalous charakterizuje jako vyvýšené místo k promluvě/kázání. S ohledem na to, že klade důraz na dobrou slyšitelnost od stolu/oltáře ve všech místech prostoru, lze předpokládat, že místo pro kázání má být v jeho blízkosti. Součástí liturgického prostoru mají být také umělecká vyobrazení Ježíše, Marie s dítětem nebo významných postav české reformace (Jan Hus, J. A. Komenský) a prapor. Tam, kde je to možné, patří k vybavení sboru i varhany nebo harmonium.

František Kalous (1924b) doplnil svoji charakteristiku znaků liturgického prostoru pro bohoslužebnou praxi Církve československé v krátké studii uveřejněné spolu s výsledky anonymní ideové architektonické soutěže na „chrámový sbor“ církve v časopise *Stavitel*. Krátce v něm nejprve shrnuje přetrvávající různorodost bohoslužebných míst nové církve, k nimž patří školy, radnice, hostince, tělocvičny a podobné veřejné prostory (Kalous 1924b), a zřetelněji, nicméně stále vágními formulacemi vymezuje vztah mezi teologicko-liturgickými zásadami a koncepcí liturgického prostoru. Integrujícím prvkem je princip demokratičnosti, přenesený z dobového politického a kulturního kontextu. S ohledem na tento princip je odlišnost mezi knězem/duchovním a shromážděným lidem pojímána primárně jako funkční, nikoli hierarchická či podstatná. Demokratičnost shromážděné církve se má důsledně projevit v demokratizaci bohoslužebného prostoru. I nadále je v něm třeba podržet rozlišení mezi presbytářem, tj. místem kněžské liturgické služby u stolu, a lodí, místem shromáždění věřících kolem téhož stolu. Presbytář však nesmí být od lodi oddělen, jen odlišen mírným vyvýšením tak, aby duchovní i „obětní stůl“ byli zřetelně viditelní ze všech míst v prostoru. Akcent na dobrou viditelnost stolu/oltáře a duchovního při něm je vyjádřen i pozorností věnovanou osvětlení presbytáře. Pojetí liturgického shromáždění jako setkání rodiny víry v útulném domácím prostředí se promítá také do volby kritérií pro výběr výzdoby prostoru k dotvoření intimní rodinné atmosféry bohoslužebného prostoru. Jas, radost, svit, vnitřní produševňost

⁹ I několik svící, živá květina, konvičky na víno a vodu, bohoslužebné knihy (tj. misál, zpěvník a Bible), popř. menší kříž.

a přátelskou pospolitost pokládá František Kalous za základní hodnoty, které mají utvářet jednotu mezi shromážděnou obcí a jejím bohoslužebným místem tak, aby společně vyjadřovaly radostnou evangelijní zvěst v současném světě.

Přetrvávající neutěšenou situaci ve výstavbě nových sborů se na přelomu dvacátých a třicátých let minulého století pokusila řešit Ústřední rada Církve československé vydáním a implementací Směrnic pro stavbu sborů a far Církve československé, vypracovaných stavitelem a architektem Ladislavem Čapkem (1928). Směrnice preferují situování sborové stavby ve volném prostoru města či obce, nejlépe s přilehlým parkem. Církevní stavba má v sobě spojovat několik funkčně samostatných prostor: sborová stavba zahrnuje prostor pro bohoslužby a přednáškovou síň; farní budova je členěna na kancelář duchovní správy, archiv, zasedací síň, dále byty faráře a pomocného duchovního správce, popř. další hospodářské objekty. Pro sborový liturgický prostor se užívá výraz „síň“, jejímž středem je „prostor pro obětní stůl“, který má být oproti „prostorům pro obecnost“, jak dokument označuje místo pro shromážděný lid, „mírně zvýšený“. Stůl/oltář je doplněn zprava situovaným „řečništěm“ (kazatelna). Je třeba dbát na stejnoměrné osvětlení celého liturgického prostoru denním světlem i umělým osvětlením, s důrazem na řádné osvětlení stolu/oltáře. Výzdoba liturgického prostoru má být „prostá, klidná, důstojná a omezena na míru nejmenší“ a při jejím zvažování je třeba dát přednost kříži se sochou Krista, obrazu či bustě Jana Husa, praporu či biblickým nápisům na stěnách (popř. emblému ČČS) před obrazy a sochami světců.

Bohoslužebný řád z roku 1939 věnoval pozornost pouze úpravě oltáře a liturgickým nádobám. Nadále připouštěl užívání elektrického světla místo svíček na oltáři¹⁰ a za vhodný materiál pro výrobu kalicha a okřínu (misky pro hostie) pokládal vedle kovu i sklo.¹¹

Ve druhé polovině třicátých let vstoupil do církevní diskuze o sborových stavbách a úpravě bohoslužebných míst mladý avantgardní scénograf a architekt Miroslav Kouřil (Kolář 2018; Popelová 2018). Sborovou stavbu pojal jako multifunkční církevní dům, který vedle centrálního prostoru liturgické síně určené pro bohoslužbu zahrnoval také prostory administrativní, vzdělávací a sociální. Liturgickou síň koncipoval jako jednotný prostor, jehož významovým středem je

¹⁰ Oltář užívaný v náboženské obci Praha-Nusle (od r. 1925) např. nesl šest dřevěných sloupků uspořádaných do písmene V, čtyři z nich byly zakončeny žárovkami ve tvaru plamene, jeden krajní byl zakončen křížem, druhý elektrickým světlem ve tvaru tzv. husitského slunce.

¹¹ Ve třicátých letech byla ale např. pro náboženskou obec Praha-Žižkov vyrobena dřevěná sada s vloženou kovovou kupou do kalicha.

volně stojící liturgický stůl. Doplnují jej pult pro čtení z Bible a křtitelnice, které spolu s lavicemi umístěnými v části síně určené pro shromáždění věřících tvoří základní liturgický mobiliář. Zřetel organizačně-plánovací se projevil nejvýrazněji v Kouřilově důrazu na nezbytnost koncipovat výstavbu církevního domu etapově, přičemž jednotlivé etapy mají odpovídat míře organizovanosti místní náboženské obce a jejího začlenění do celkové sítě církevních staveb na určitém území (Kolář 2018).

Kouřilův vliv se projevil v koncepci i znění Směrnice pro stavby Církve československé a jejich vnitřní výzdobu z roku 1940,¹² mírně upravené o tři roky později. Za charakteristický znak liturgické síně pokládá Směrnice liturgický kout,¹³ v němž jsou umístěny liturgický stůl, mírně vyvýšené řečniště s pultem a křtitelnice. Liturgický stůl nemá být zhotoven z kamene ani mít tvar sarkofágu. Na jeho desce (menza) mohou být trvale umístěny pouze jedna svíce s živým ohněm, pult pro bohoslužebnou knihu a živá květina.¹⁴ Výslovně jsou zamítnuty elektrická světla a umělé květiny. Křtitelnice ve tvaru prosté mísy nesmí velikostí, umístěním ani tvarem odvádět pozornost od stolu a je žádoucí, aby v ní stále proudila voda.¹⁵ Standarním mobiliářem určeným k sezení věřících jsou lavice. Pro vnitřní výzdobu sboru se počítá zejména s obrazy, plastikami nebo nápisy umístěnými na čelní stěně obdélníkové liturgické síně nebo v prostoru liturgického koutu za stolem. Jejich tématem mají být výjevy z náboženských dějin nebo zobrazení významných osobností, které by odpovídaly ideovému zaměření církve.¹⁶

Směrnice věnují také zvláštní pozornost výstavbě a úpravě kolumbárií, která byla zejména v počátcích církve při stavbě sborů či přestavbě jiných budov na sbory zřizována jako součást sborové stavby, často s finanční podporou spolků na podporu pohřbu žehem. Směrnice hovoří o kolumbáriu jako „síní vzpomínek“ a požaduje její oddělení od liturgické síně alespoň společnou stěnou.¹⁷ Má být místem klidu prostým pohřebního vzhledu, rozčleněným do řady

¹² ÚAMCČSH Praha, bez signatury.

¹³ Revidovaná verze z roku 1943 použila kouřilovský výraz „prostor večeře Páně“.

¹⁴ Tyto prvky také opakovaně zmiňují Procházková a David ve svých poznámkách z návštěv pražských sborů ČČS.

¹⁵ Není zatím známo, že by k realizaci takové křtitelnice došlo.

¹⁶ Takto řešenou výzdobu opakovaně zaznamenávají Procházková s Davidem.

¹⁷ Procházková si při své návštěvě Husova sboru ČČS v Nuslích poznamenala, že lidé po skončení bohoslužby přicházeli k rovným schránkám, u kterých se modlili. Nuselský Husův sbor patří ke starší sborové stavbě, která vznikla přestavbou původní nuselské sokolovny, a rovnové schránky jsou v ní umístěny v zadní části liturgické síně u vstupu do ní.

intimních koutů a vyzdobeným živými květinami a uměleckými artefakty. Není určena k bohoslužebným shromážděním, ale k tiché intimní vzpomínce pozůstalých.¹⁸ Revize Směrnice z roku 1943 doplnila síň vzpomínek o koncept „sadu vzpomínek“ a „arkády vzpomínek“. Sad (urnový háj) má mít podobu parku nebo zahrady přiléhajících k budově sboru. Arkáda jako polootevřená, volně stojící nebo se sborem spojená venkovní stavba je alternativou k síni vzpomínek, se kterou sdílí základní stavební zásady. Schránky mají být vždy uzavřené neprůhlednou čelní deskou.

Poválečná situace a zejména převzetí moci ve státě komunistickou stranou zanechaly většinu těchto programových záměrů nerealizovanou. Nedostatek sborových staveb řešila církev mimo jiné adaptací nově získaných synagog¹⁹ a kostelů Německé evangelické církve (Morée – Piškula 2015). Pokud došlo k ojedinělé stavbě nového sboru nebo adaptaci, pak řešení liturgického interiéru bylo velmi tradiční, odpovídající modelu typizovaného sboru ze třicátých let.

Závěr

Bohoslužebná praxe ČČS představovala významný reformní typ v kontextu západní liturgické tradice. V době svého vzniku aktualizovala důležité podněty osvícenské reformy a ojediněle realizovala klíčové myšlenky katolického modernismu v oblasti rituální praxe. V mnoha ohledech byla blízká reformním záměrům liturgického hnutí, které vedly ke změně bohoslužebného života v římskokatolické církvi po II. vatikánském koncilu. Zejména v liturgických textech připravených Karlem Farským se odrazila soudobá umělecko-kulturní situace, pro kterou byly typické intimita, prožitek, vřelost, citovost, intuitivnost a instinktivnost, hledání harmonie a propojení s přírodou i kosmem a intenzivní zájem o sociální otázky. Prolíná se v nich obraz světa a člověka v soudobé moderní kultuře s biblickou tradicí a tradičním jazykem liturgických modliteb.

Římskokatolická liturgická tradice určila ústřední, ale nikoli celkový charakter bohoslužebné praxe ČČS. Jejím ohniskem zůstala eucharistická bohoslužba, jejíž forma vycházela z mešního pořádku (*ordo missae*) potridentské

¹⁸ Privátní a intimní charakter prostoru pro uložení urny s popelem zemřelých vyzdvihl scénograf a církevní architekt Miroslav Kouřil ve své ideové črtě k výstavbě síně či parku vzpomínek jako náhrady za dosavadní kolumbária a urnové háje zřizované při sborech církve (Kouřil 1938). Takový park vzpomínek navrhl jako součást např. svého nerealizovaného plánu na stavbu sboru v Praze-Záběhlicích.

¹⁹ V Kouřilově pozůstalosti se dochovaly jeho poznámky k úpravě interiéru synagogy pro potřeby církevní bohoslužby. Navrhuje v nich odstranění všech prvků, které odkazují k synagogální liturgii.

římské liturgie. Od této tradice se však odlišila teologickou interpretací smyslu slavení. Z katolické tradice převzala nová církev také soustavu svátostí, i s jejím uspořádáním. Její teologii však proměnila. Recipovala liturgický rok s jeho dobami i svátky, přičemž radikálně zredukovala počet připomínaných světců, jejichž výběr bohemizovala (kníže Václav, Jan Hus, Jan Amos Komenský, opat Prokop). Navíc mezi liturgické svátky zařadila připomínky významných národních historických událostí (Bílá hora, vznik republiky apod.). Zcela však opustila tradiční formy úcty ke svatým, včetně Marie, a k jejich ostatkům. Procesí a poutě, opět tradiční formy katolické zbožnosti, přeměnila ve svého druhu manifestační průvody.

Pohřební obřady jsou výrazným příkladem původní otevřenosti ČČS proměnám rituálních praxí lidí v současné evropské společnosti (pozdní) moderny. Jestliže na jejím počátku byly výrazným projevem této otevřenosti církevní obřad při pohřbu žehem a zřizování kolumbárií, v současné době je to konání pohřebních obřadů na tak zvaných lesních hřbitovech a podobných alternativních místech pohřební praxe.

ČČS záhy po svém vzniku cítila také potřebu budovat vlastní bohoslužebné prostory, které by odpovídaly teologickým i praktickým specifikám její bohoslužby. Výrazným představitelem progresivního přístupu k architektonickému řešení sborových prostorů byl na přelomu třicátých a čtyřicátých let Miroslav Kouřil, avantgardní scénograf a funkcionalistický architekt. Vypracoval koncept komunitní multifunkční sborové budovy, jejímž centrem je bohoslužebná síň. V církvi rovněž prosazoval užití moderních metod plánování a organizace, například v koncepci celostátní sítě náboženských obcí. Politické, kulturní a náboženské změny v Československu po roce 1948 zamezily ČČS realizovat většinu plánů na rozvoj, na kterých pracovala během válečných let.

Pavel Kolář je teolog – liturgik, působí jako odborný asistent na Husitské teologické fakultě UK a jako farář Církve československé husitské.

Kontakt: Pavel.Kolar@htf.cuni.cz

Prameny a literatura

- Bjolková, Gabriela. 2010. *Komparace pohřebních obřadů ŘKC, ČCE, CČSH*. Rkp. diplomové práce na HTF UK. Praha.
- Butta, Tomáš – Kučera, Zdeněk (eds.). 2010. *90 let Církve československé husitské*. Praha: Církev československá husitská.
- Butta, Tomáš. 2010. „Bohoslužebný život Církve československé husitské.“ Pp. 175–184 in Tomáš Butta – Zdeněk Kučera (eds.): *90 let Církve československé husitské*. Praha: Církev československá husitská.
- Butta, Tomáš. 2011. „Liturgie podle dr. Karla Farského – vznik a vývoj v počátečním období.“ Pp. 93–105 in Walerian Bugel a kol.: *Liturgická a eklesialní pluralita na území Československa v 1. polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Butta, Tomáš. 2013. „Obřad manželství v tradici a pojetí Církve československé husitské.“ Pp. 141–149 in Walerian Bugel a kol.: *Obřady manželství v různých liturgických tradicích*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Butta, Tomáš. 2015. „Pohřební obřady podle Agendy Církve československé husitské.“ Pp. 158–168 in Walerian Bugel a kol.: *Obřady manželství v různých liturgických tradicích*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Butta, Tomáš, 2020. *Přednášky o bohoslužbě z teologického hlediska a praxe Církve československé husitské*. Praha.
- Čapek, Ladislav. 1928. „Směrnice pro stavbu sborů a far církve československé.“ *Český zápas* 37, 1928, 11: 2–3.
- Drtina, Vlastimil. 1951. *Agenda*. Praha: Blahoslav.
- Farský, Karel. 1920a. *Obřadní příručka pro církev československou*. Praha.
- Farský, Karel. 1920b. *Druhý návrh Obřadní příručky pro církev československou*. Praha.
- Farský, Karel. 1922a. *Zpěvník písní duchovních církve československé husitské*. Praha.
- Farský, Karel. 1922b. „Stručný výklad náboženské nauky.“ Pp. 193–216 in *Zpěvník písní duchovních církve československé husitské*. Praha.
- Farský, Karel. 1924. „Svěcení a zřizování duchovních CČS.“ Pp. 153–190 in *Zpráva o I. Řádném sněmu církve Československé konaném ve dnech 29. a 30. srpna 1924 v Praze-Smíchově*. Praha: Ústřední rada CČS.
- Farský, Karel. 1925. *CČS. Stručné informace o náboženských názorech, úkolech a organizaci církve československé*. Praha.
- Farský, Karel. 1925. *Naše postyla. Sbíрка prostých výkladů a úvah k evandéliu Ježišovu*. Praha.
- Ferčík, Richard. 2018. *Vývoj pohřební praxe Církve československé (husitské) v kontextu jejího ideového vývoje*. Rkp. disertační práce na HTF UK. Praha. Dostupné z Vývoje pohřební praxe Církve československé (husitské) v kontextu jejího ideového vývoje. | Digitální repozitář UK (cuni.cz) [cit. 2022-03-18].
- Frýdl, David. 2001. *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky: snaha o reformu katolicismu v Čechách a na Moravě*. Brno: L. Marek.
- Gerhards, Albert – Kranemann, Benedikt. 2017. *Introduction to the Study of Liturgy*. Collegeville: Liturgical Press.

- Holeton, David. 2005. „Fynes Moryson’s Itinerary: A Sixteenth Century English Traveller’s Observations on Bohemia, its Reformation, and its Liturgy.“ *Bohemian Reformation and Religious Practice* 5, 2005, 2: 379–410.
- Honč, Petr. 2013. „Římský misál mezi tridentským a druhým vatikánským koncilem.“ *AUC – Theologica* 3, 2013, 1: 151–171.
- Jodock, Darrell. 2000. *Catholicism Contending with Modernity. Roman Catholic Modernism and Anti-Modernism in Historical Context*. Cambridge: Cambridge UP.
- Kadeřávek, Václav. 1977. „Geneze liturgie dr. Karla Farského.“ *Theologická revue* 10, 1977, 2: 39–42.
- Kalenský, Jiří. 1999. *Sněmy ČČSH do roku 1994*. Praha: Blahoslav.
- Kalous, František. 1924a. „Řád bohoslužebný.“ Pp. 126–152 in *Zpráva o I. Řádném sněmu církve Československé konaném ve dnech 29. a 30. srpna 1924 v Praze-Smíchově*. Praha: Ústřední rada ČČS.
- Kalous, František. 1924b. „Sbory Církve československé.“ *Stavitel* 5, 1924, 8–9: 101–105.
- Kaňák, Miroslav. 1942. „Liturgický projev církve čm. v historickém přehledu a vývoji.“ *Náboženská revue CČM* 14, 1942, s. 27–32, 97–103, 167–176, 208–217.
- Kolář, Pavel. 2011. „Husitská církev.“ Pp. 257–275 in David Stejskal – Jaroslav Šejvl a kol.: *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolter Kluwer ČR.
- Kolář, Pavel. 2013. „Bohoslužebný svátek Dne svobody v Českém misálu.“ Pp. 296–315 in Petr Hlaváček et al.: *O felix Bohemia! Studie k dějinám české reformace*. Praha: Filosofia.
- Kolář, Pavel. 2016. „The Late Utraquist *canon missae* Redividus? Proposals of František Iška and Alois Tuháček for a Reform of the Roman Canon.“ Pp. 141–151 in Petr Hlaváček et al.: *Via media. Studie z českých náboženských dějin a intelektuálních dějin*. Praha: Filosofia.
- Kolář, Pavel. 2018. „Koncept církevního domu a liturgické síně v myšlení Miroslava Kouřila v dobovém kontextu Církve československé.“ *AUC – Theologica* 8, 2018, 2: 9–27.
- Kopeček, Pavel. 2016. *Liturgické hnutí v českých zemích a pokoncilní reforma*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Kouřil, Miroslav. 1938. „Síň nebo park vzpomínek.“ *Náboženská revue CČS* 10, 1938: 243–244.
- Kovalčík, Zdeněk. 2010. „Hudba v Církvi československé husitské.“ Pp. 185–202 in Tomáš Butta – Zdeněk Kučera (eds.): *90 let Církve československé husitské*. Praha: Církev československá husitská.
- Krtičková, Jana. 2019. *Proměna pohřebního rituálu na přelomu 19. a 20. století na příkladu západočeského města Chebu*. České Budějovice: Historický ústav FF JU.
- Kučera, Zdeněk. 1988. *O teologickou totožnost církve československé husitské*. Praha.
- Marek, Pavel. 1999. *Apologetové nebo kacíři? Studie a materiály k dějinám české katolické moderny*. Rosice: Gloria.
- Marek, Pavel. 2015. *Česká reformace 20. století? K zápasu Církve československé (husitské) o vizi moderního českého křesťanství v letech 1920–1924*. Olomouc: Univerzita Palackého.

- Medek, Jan Zdeněk. 1982. *Na slunce a do mrazu. První čas josefinské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*. Praha: Kalich.
- Morée, Petr – Piškula, Jiří. 2015. „*Nejpokrokovější církevní pracovník*“. *Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945–1969*. Benešov: Eman.
- Nešpor, Zdeněk R. (ed.). 2021. „Zora Procházková – Jan David: Povstání z pokleku. Pražské bohoslužby v šedesátých letech 20. století I.“ *Lidé města* 23, 2021: 375–418.
- Nešpor, Zdeněk R. 2015. „Pohřební zvyklosti mladé církev. Prolegomena k nekrografii Církve československé husitské (a pravoslavné církve) v meziválečném období.“ *Lidé města* 17, 2015: 401–422.
- Obnova církve katolické v Československé republice. Návrh Jednoty československého duchovenstva v Praze*. 1919. Praha: Jednota československého duchovenstva v Praze.
- Pecklers, Keith F. 2015. „The History of the Modern Liturgical Movement.“ In *Oxford Research Encyclopedia of Religion* [online]. Dostupné z <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199340378.013.19> [cit. 2022-03-18].
- Polc, Jaroslav V. 1981. *Posvátná liturgie*. Řím: Křesťanská akademie.
- Popelová, Lenka (ed.). 2018. *Sbory Církve československé husitské – architektonické dědictví našich regionů*. Praha: ČVUT + CČSH.
- Rutrlé, Otto – Kaňáková, Alena. 1953. *Sbory Církve československé*. Praha: Blahoslav.
- Rutrlé, Otto – Trtík, Zdeněk. 1953. *Vzhůru srdce. Výklad bohoslužby ČČS v duchu a v pravdě*. Praha.
- Rutrlé, Otto. 1952. „Poselství obřadní příručky Dr. Farského.“ *Náboženská revue ČČS* 24, 1952: 100–115.
- Rutrlé, Otto. 1954. *Liturgika. II. díl*. Praha.
- Rutrlé, Otto. 1957. *Liturgika I, 2*. Praha.
- Salfický, K. 1940. *Návrh obřadních modliteb*. (České) Budějovice.
- Socher, Pavel. 1938. *Církev v projevu zbožnosti. Poznámky k liturgice*. Německý Brod.
- Stibor, František. 1922. *Pohřební agenda*. Rkp. Zemský archiv v Opavě – Pobočka Olomouc. Fond DR ČČS(H) OL, inv. č. 2008, čís. kart. 265.
- Svobodová, Markéta. 2009. „Architektonický vývoj sakrálních staveb Církve československé husitské ve 20.–40. letech 20. století.“ Pp. 84–97 in Aleš Filip – Norbert Schmidt (eds.): *Dům Boží a brána nebe ve 20. století. Studie o sakrální architektuře*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Tuháček, Alois. 1921. „O liturgii.“ Pp. 51–66 in *Valný sjezd církve československé*. Praha: Církev československá.
- Tuháček, Alois. 1934. *Český misál. Část II. a III. Bohoslužby pro děti a na slavnosti církevní a národní*. Praha.
- Tuháček, Alois. 1944. *Obřadní příručka C.Č.M.* Praha.
- Učení náboženství křesťanského*. 1948. Přijato I. řádným sněmem církve československé dne 28. až 30. března 1931. Praha: Ústřední rada ČČS.
- Veverková, Kamila. 2010. „Osvícenství a modernismus.“ Pp. 9–16 in Tomáš Butta – Zdeněk Kučera (eds.): *90 let Církve československé husitské*. Praha: Církev československá husitská.

- Vilder, Alec R. 1970. *A Variety of Catholic Modernists*. London: Cambridge UP.
- Vlček, Tomáš. 1986. *Praha 1900. Studie k dějinám kultury a umění Prahy v letech 1890–1914*. Praha: Panorama.
- Vogel, Jiří. 2005. *Církev v sekularizované společnosti*. Brno: L. Marek.
- Wenzlová, Amáta M. 2011. „Sakrální architektura Církve československé husitské – vývoj a utváření v počátečním období (1920–1950).“ Pp. 159–191 in Walerian Bugel a kol.: *Liturgická a eklesiální pluralita na území Československa v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Zpráva o I. řádném sněmu církve československé konaném ve dnech 29. a 30. srpna 1924 v Praze-Smíchově*. 1924. Praha: Ústřední rada ČČS.

POVSTÁNÍ Z POKLEKU

Pražské bohoslužby v šedesátých letech 20. století II.*

Zora Procházková & Jan David

Zdeněk R. Nešpor (ed.)

Sociologický ústav AV ČR, Praha

Getting Up from the Knees. Religious Services in Prague in the 1960s II.

Abstract: Academic edition of an exceptional source depicting (records from) observations of Prague Christian churches' services in the mid-1960s, supplemented with a contextualizing introduction and historico-religious footnotes by the editor. The specificity of the material is that the original source takes the form of (commented) participatory observation, it is very open and at the same time it contains material from (almost) all existing churches and religious societies, respectively individual parishes, congregations and places of worship in the city of Prague. Due to its length is the edition divided into several parts; in this second part it includes communities and services of the Protestant Church of the Czech Brethren (Českobratrská církev evangelická) and the Czechoslovak (Hussite) Church (Církev československá, today's Církev československá husitská).

Keywords: *Czechoslovakia – religion; modern religion; religion under communism; Prague; anthropology of religion; worship; Protestant Church of the Czech Brethren; Czechoslovak (Hussite) Church*

* Edice vznikla v rámci projektu GA ČR, reg. č. 21-01429S, a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace, RVO č. 68378025; editor za tuto podporu děkuje. Ediční zásady jsou uvedeny v úvodu, který byl publikován v *Lidé města* 23, 2021, 3, s. 375–379.

[První díl edice obsahoval úvod a popis bohoslužeb Jednoty bratrské, Slovenské evangelické církve a. v., Náboženské společnosti unitářů, Křesťanského sboru, Bratrské jednoty baptistů, Církve adventistů sedmého dne, Církve pravoslavné, Evangelické církve metodistické a Jednoty českobratrské].

Českobratrská církev evangelická¹

Vznikla 17. 12. 1918 sloučením českých protestantských církví augspurského a helvétského vyznání v jedinou lidovou evangelickou církev a přiznáním se k tradici českého bratrství. Proud protestantsky pravověrný, hájený prof. [Josefem Luklem] Hromádkou a Ferd[inandem] Hrejsou, převládl v ní již z počátku nad směrem liberálně svobodomyšlným (prof. [František] Žilka). Ač se církev hlásí jak k vyznání augspurskému, tak helvétskému (tak také bratrskému z r. 1662 a českému z r. 1575) a ve své organizaci a bohoslužbě je bratrská, fakticky je luterského zaměření a zájem o čistotu víry často převládá nad čistotou morálky.

Církev má u nás (rok 1966) 271 sborů, 265 duchovních a 277.135 členů, z nichž však mnozí (v Praze přes 90 %) jsou členové matrikovi. Mimo tradičně evangelické rodiny získala církev masovější vliv pouze v přestupovém hnutí r. 1920 (asi 100 tisíc členů). Vývoj členstva byl asi takovýto: Později sloučené církve měly roku 1910 157 tisíc členů, roku 1920 234 tisíc, 1930 275 tisíc (v 161 sborech a se 151 duchovními).

Církev má od roku 1919 teologickou fakultu, původně Husovu, nyní Komenského, se sídlem v církevním Husově domě v Jungmannově ul. č. 9,² kde je také církevní vydavatelství Kalich. Fakulta současně slouží pro všechny české evangelické církve. Roku 1966 bylo zapsáno celkem 48 posluchačů, z toho 15 v prvním ročníku (studium trvá pět let), z nich 6 z českobr[atrské] ev. církve.

¹ K Českobratrské církvi evangelické (ČCE) podrobněji Církev v proměnách času 1969, 2002; Nešpor 2009; základní data o duchovních ČCE jsou uvedena v obou sbornících Církev v proměnách času, k dalším evangelickým osobnostem podrobněji Nešpor a kol. 2019. I když českobratrská církev vznikla sloučením augsburských (luterských) a helvétských (kalvínských, reformovaných) českých sborů, až na regionální výjimky v ní jednoznačně převládl kalvinistický směr a obvinění z „nedostatečné morálky“ bylo trvalou devízou ještě striktnějších menších protestantských denominací. Rovněž F. Hrejsu by bylo vhodnější řadit spíše mezi liberální teology než novoortodoxy Hromádkova typu. K výjimečné postavě J. L. Hromádky, ovšem jen k teologicky méně zajímavé druhé části jeho života, srov. Morée – Piškula 2015.

² Dnešní Evangelická teologická fakulta UK, k jejím dějinám viz Roskovec – Halama 2019. Fakulta od roku 1995 sídlí ve vlastní budově v Černé ulici 11.

Na fakultě působí profesori: děkan J. B. Souček (Nový Zákon), M. Bič (Starý Zákon), R. Říčan, A. Molnár (církevní historie), J. L. Hromádka, J. M. Lochman (systematika), F. M. Dobiáš, Š. Turnský (sociální teologie), J. B. Jeschke, J. Smolík (praktická teologie). Fakulta vydává revui *Communio viatorum*.

Církev je členem Světové rady církví a Křesťanského mírového kongresu³ (předsedou KMK je prof. Hromádka, tajemníkem J. N. Ondra), udržuje styky zvláště s církvemi německými a vyvíjí snahu po jednotě evangelických církví. Její jediný misionář M[iroslav] Mikolášek působí v Kamerunu. Kulturní odbor církve je oporou Kostnické jednoty, jako kulturního sdružení všech evangelických církví v Čechách a na Moravě, jež kromě přednáškové a j. činnosti vydává týdeník *Kostnické jiskry* (vychází již od r. 1913) a měsíčník *Křesťanská revue*.

Církev je vedena synodem, složeným paritně z kazatelů a presbyterů, kteří jsou voleni na seniorátních shromážděních. Na mezisynodní šestiletou dobu [synod] volí šestičlennou synodní radu (dnes předseda synodní senior Viktor Hájek, dále kazatelé VI[adimír] Čapek a M[iloš] Šourek a laici P[avel] Šimek, A[lois] Sklenář a M[iloš] Jarošek).

Podle krajů je církev dělena na senioráty: pražský, poděbradský, jihočeský, západočeský, ústecký, liberecký, královéhradecký, chrudimský, poličský, horácký, brněnský, východomoravský a moravskoslezský. V čele pražského seniorátu je od r. 1959 syn Ferd[inanda] Hrejsy, doktor sociologie Bohuš Hrejsa.

Církev vydává v nakladatelství Kalich evangelický kalendář, ze kterého jsme také většinu údajů převzali.

Československá církev evangelická měla dle schematismů, uvedených v kalendářích *Blahoslav*⁴ roku 1961: 298.497 duší, 271 sborů – z toho 13 neobsazeno duchovními, v 16 sborech 2 duchovní a v jednom (Praha-Střešovice) 3 duchovní, celkem tedy 276 duchovních, z toho 39 vikářů.⁵

³ Správně Křesťanská mírová konference, společenství křesťanských církví nezávisle na dobovém bipolárním rozdělení světa. V organizaci byly zastoupeny především církve ze zemí sovětského bloku a z třetího světa, západními církvemi jí byla vyčítána podpora komunismu – podle některých zdrojů přitom byla Křesťanská mírová konference přímo řízena komunistickými tajnými službami. Viz Horinová 2015; Morée – Piškula 2015.

⁴ Jde o omyl, kalendář *Blahoslav* vydávala Církev československá (husitská); Československá církev evangelická vydávala *Evangelický kalendář*. Obě ročenky vycházejí dodnes.

⁵ Vikariát v této době v ČCE znamenal nižší formu duchovenského úřadu, přístupnou osobám bez úplného teologického vzdělání nebo čerstvým absolventům teologické fakulty po tzv. první bohoslovecké zkoušce; teprve druhá bohoslovecká zkouška opravňovala k volitelnosti za faráře. V praxi šlo zejména o to, že vikáři měli nižší plat, jinak vykonávali prakticky úplně všechny náboženské úkony a často i dlouhodobě samostatně vedli sbory – nejznámějším příkladem je Rudolf Šedý (srov. Šedý 2008).

Roku 1966: 277.135 duší, 272 sborů (přibyl sbor v Praze-Dejvicích) – z toho 21 neobsazeno a ve 14 sborech dva duchovní, celkem tedy 265 duchovních.

Mezi duchovními bylo roku 1961 dvanáct žen (t. j. 4,6 %):⁶

farářka Viera Valachová, nar. 1927, působí v Holicích
farářka ThB Antonie Páleníková, nar. 1904, působí v Nuslích
farářka Alena Srnková, nar. 1928, působí v Příbrami
farářka Antonie Slámová, nar. 1912, působí v Trnávce
vikářka Irena Kalousová, nar. 1928, působí v Brně
farářka M[irjam] Šebestová, nar. 1930, působí v Hradci Králové
farářka Marcela Čecháková, nar. 1932, působí v Nepomuku
farářka Marie Čejková, nar. 1933, působí v Poděbradech
farářka Jarmila Chládková, nar. 1929, působí v Prostějově
farářka Jitka Veselá, nar. 1927, působí v Rakovníku
farářka Eva Pilátová, nar. 1933, působí v Kovanci (r. 66 v Brně)
ThB [Julie] Matoušková – (v pensi?)

Roku 1966 přibyla:

vikářka Naděje Doubravová, nar. 1943, působí v Rokycanech
vikářka Marie Molnářová, nar. 1927, působí v Horních Počernicích
vikářka Eva Nechutová, nar. 1926, vikářka v Humpolci
vikářka Jana Kosejková, nar. 1940, působí v Hradci Králové

a ubyla:

A. Páleníková
M. Šebestová
M. Čecháková

⁶ Nepočítáme-li početně nevelkou unitářskou náboženskou společnost, Českobratrská církev evangelická byla spolu s Církví československou (husitskou) průkopnicí duchovní ordinace žen u nás; k této otázce podrobněji Opočenská – Hromádka 1984; Nešpor 2020.

Československá církev evangelická v Praze

<i>sbor</i>	<i>farář</i>	<i>počet duší 1961</i>	<i>počet duší 1966</i>	<i>úbytek duší za léta 61–66</i>	<i>% úbytku vztaženo k stavu</i>	<i>skutečná návštěva</i>	<i>% členů, kteří navštěvují shromáždění</i>
Braník	Pokorný	911	896	15	1,65	65	7,2
Dejvice	J. Čapek	— ⁷	2238			140	6,3
Holešovice	Prosek	1045	867	178	17,2	50	5,8
Kobylisy	Šurman	907	884	23	2,5	40	4,5
Libeň	Šourek	2202	1914	288	13,0	55	2,9
St. Město	Krejčí	4461	2014 ⁸	209	4,7	60	2,8
Nové Město	Miřejovský	3151	3040	111	3,5	110	3,6
Nusle	B. Hájek	3210	2799	311	9,7	100	3,6
Smíchov	Betka	3000	2750	250	8,3	100	3,65
Spořilov	Bartička	1003	786	217	21,8	35	4,45
Strašnice	Balcar	1639	1531	108	6,6	160	10,8
Střešovice	Hrejša	2014	1894	120	6,0	35	1,9
Vinohrady	Moravec	2919	2501	408	14,0	200	8,0
Vršovice	Pokorný	1368	1077	291	21,3	50	4,65
Žižkov I	Stolař	2712	2338	374	13,8	120	5,15
Žižkov II	V. Čapek	1662	1493	169	10,1	130	8,7
Žižkov–Jarov	Foltin	1061	996	65	6,1	30	3,0
celkem:		33.265	30.018	3.247	9,8	1.480	4,95

⁷ V roce 1961 byly Dejvice pouze kazatelskou stanicí sboru na Starém Městě u Salvátora (pozn. aut.).

⁸ Viz předchozí poznámku.

18. Sbor v Braníku, V lomech⁹

12. 2. 67 přítomno asi 60 lidí – kázal farář Timot[eus] Pokorný

Ve tři čtvrtě na devět otvírá farář Pokorný prostydlou, dřevěnou budovu sboru.¹⁰ Do čtvrt na deset se sešlo asi 60 lidí a bohoslužby začaly. Místnost se nám zdála útulnější než dřív, asi proto, že byl venku takový mráz. I kázání se nám zdá lepší. Je to také tím, že jsme otupili svoji kritičnost, neboť jsme slyšeli už tolik neosobních slov, ale bude to i tím, že máme víc pochopení a spoluúčasti.

Text čtení je z Mat[ouše] 16, 13–21. Dnešní praktický svět je náchylný vidět v Kristu příklad a vzor pro život, vidět spíš Jeho život. Tři roky působení mezi lidmi převyší Jeho utrpení, smrt a zmrtvýchvstání by měli křesťané znovu a znovu promýšlet. Když Pán oznamoval svou smrt, nikoho z ní nevinil, nikomu nevyčítal, ani neřikal: za vaše hříchy! Dělal to z poslušnosti a z opravdové lásky, která nevyčítá. Vedle ní vynikne naše nedokonalost.

Kázání bylo vlídné, projev vybroušený a dost živý. Zdálo se nám přesto, že ta přemíra slov ukolébává posluchače k polospánku i faráře k spokojenosti. A mě napadá, že jsem ještě nikdy od nikoho neslyšela ne snad odpověď, ale ani dotek mé tajné a určitě podivné námitky: Vždyť nebýt těch milých, zlých, vraždychtivých Židů, nebýt toho milého, nestatečného Piláta s jeho „čistýma“ rukama, nikdy by nebylo došlo k Ukřižování a Zmrtvýchvstání a k naší spáse. Tolik čistého, dokonalého, výsostného, naše jediná záchrana, byla umožněna těmi nejnižšími pohnutkami a těmi Židy, na které se mnozí věřící dívají štitivě.

Před kázáním i po něm byla vyslovena pěkná modlitba, pamatuji si z ní prosbu: Sjednoť nás svojí milostí, tak jak jsme tady a také se všemi těmi, kteří vzývají Tvé jméno na celém světě. Napadá mi, že ne jen modlitby jsou všude universální, ale že jsme nikde prakticky neslyšeli zdůraznění věroučných rozdílů mezi církvemi.

Při odchodu jsme na otázku, odkud jsme, neprozřetelně odpověděli, že z Novodvorské. Tak to si vás musím někdy zapsat, to je moje farnost... Vyplynulo z toho nějak, jako bychom byli členy této církve. A u toho zůstalo, protože jsme nechtěli kazit panu faráři radost. Je nám z toho teď trochu stydno.

⁹ Ulice V lomech v Braníku nikdy oficiálně neexistovala (na rozdíl od stejnojmenné ulice na Chodově), jednalo se o bývalý lom v ulici Modřanské; ČCE nicméně i v oficiálních dokumentech z tohoto období sbor lokalizovala do ulice V lomech.

¹⁰ Budova sboru byla postavena jako poválečné provizorium (1948), které mělo sloužit jen 5–10 let do stavby komfortnějšího sborového domu. Slouží nicméně dodnes, v roce 1990 byla modlitebna doplněna přístavbou.

19. Sbor v Dejvicích, Kujbyševova¹¹ 1

23. 1. 66 přítomno přes 100 lidí – kázal farář Jan Čapek

Zorka ležela v nemocnici a jako část naší důvěry v Pána, kterou jsme v těch dnech prožívali, jsem ji přinesl odpoledne na kousku papíru tato slova:

Text a myšlenky z kázání 23. 1. v Dejvicích (Jan 4. kap.)

... i přišla žena z Samarií vážiti vody. Kteréž řekl Ježíš:

Dej mi pítí.

Kristus bourá nepřátelství, která mají proti sobě národy, skupiny a bloky, které vedou k nenávisti a válkám. Nenabádá jen k snášlivosti Židy a Samaritány, ale praktickou cestou bourá nenávist.

I řekla jemu žena ta samaritánka: Kterakž ty, jsa Žid, žádáš ode mne nápoje, od ženy samaritánky?

Kristus jako by neměl povýšené hrdosti Židů, jediných čistých (jak se domnívali) ctitelů zákona. Hrdost je snad dobrá v boji proti zbabělosti, ale nesmí být samoučelná, nesmí v ní být samolibost, nebo povyšování.

Odpověděl Ježíš a řekl jí: Kdybys znala ten dar Boží a kdo jest ten, kterýž praví tobě: Dej mi pítí, ty bys prosila jeho a dal by tobě vody živé.

Kristus zvěstuje přítomnost království, je tady teď, sedí vedle nás, Samaritánů. Přítomnost království je současná, je nám blízka.

I dí jemu žena: Pane, aniž máš čím bys navážil a studnice jest hluboká... Odpověděl Ježíš a řekl jí: každý kdož pije vodu tuto, žízniti bude opět. Ale kdož by se napil vody té, kterouž já dám jemu, nežíznil by navěky a voda ta bude v něm studnicí prýstící se k životu věčnému.

Pán neodpovídá na její malicherné otázky, ale vida její touhu po vodě, jako zdroji života, pučuje ji o svém daru. Ten kdo jej přijme, bude mít ne jen život věčný, ale jeho srce bude samo pramenem čistoty, bude studánkou upřímnosti a lásky.

Závěrečná modlitba byla za to, abychom uměli tady na zemi dobře hospodařit s darem věčného života, t. j. abychom uměli plnit Boží vůli, jeho přikázání. Potom za trpící a nemocné, abychom jim uměli být oporou a potěšovat je. Potom za státníky, aby lidstvo nevedli k nenávisti.

¹¹ Dnes Wucherlova ulice, sbor však od roku 1997 sídlí v jiných prostorách v ulici Dr. Zikmunda Wintra.

13. 11. 66 přítomno asi 160 lidí – kázal farář Jan Čapek

Jenda už v tomto sboru byl, ale zapomněl místnost popsat. Je totiž v suterénu, uvnitř dělená sloupy i světlý. Je velmi dlouhá, kazatelna je na levé straně a je tu mnoho nápisů, dokonce i na stropních překladech. Překvapila nás přítomnost velkého počtu mladých lidí, u této církve jsme tolik mladých nikde neviděli; také zdejší farář je mladý, tedy prostředí může být velmi živé. O to víc mě překvapuje, jak mohou zpívat ty svoje staré, nemelodické písně. Však také zpěv shromážděných vypadal spíš jako produkce sólového nástroje, v tomto případě harmonia, s neurčitým sborovým mručením. Dokud budu slyšet takový zpěv, zvláště ve sborech, kde je plno mladých lidí, kteří bezpochyby nezavírají radia hraje-li big-beat, dotud se budu divit, že z přemíry lásky ke Kristu nesloží několik písní melodických a rytmických a tak hlavně snadno zapamatovatelných. Že alespoň někdy neopustí tradici a neumožní také starším věřícím zahřát srdce zpěvem písní v pravém slova smyslu.

Podkladem kázání byl text z ev[angelisty] Matouše 22, 15–22, hlavně však verš 21: Dávejte tedy co jest císařovo císaři a co Božího Bohu. Kolik zajímavých otázek člověku napadne při tomto textu, vždyť nejde jen o ty daně. Jde o celou složitou vklíněnost dnešních lidí do povinnosti zaměstnání, do vztahu podřízených k nadřízeným, do politické neangažovanosti věřícího, do povinnosti vojenské služby, do znesvěcení nedělí a svátků, do rodinného soukromí, v němž se to všechno odráží. Co všechno je vlastně císařovo?

Farář Jan Čapek však podal pouze detailní rozbor společnosti, v níž Pán Ježíš žil, pohnutky lidí, které je vedly k vyslovení právě této otázky – sluší-li daň dáti císaři čili nic? – a dokonce i rozbor toho, co by se stalo, kdyby byl Ježíš odpověděl jinak. Celé kázání se tak stalo spíš školní přednáškou o době, v níž Pán žil, s přihlédnutím k některým kladným vlastnostem Krista. Zvěst evangelia – kázání – to rozhodně nebylo.

20. Sbor v Holešovicích, Na Maninách 20¹²

10. 10. 65 přítomno asi 45 lidí – kázala farářka, jako zástupkyně zdejšího faráře

Dost těžce jsme tento sbor hledali, protože ulice Legie malých, jak jsme si ověřili, už neexistuje. Pobožnosti se zde konají ve velkém divadelním sále a jen

¹² Sbor pod vedením vikáře Dana Drápala v roce 1990 opustil Českobratrskou evangelickou církev a začal formovat novou církev Křesťanská společenství; k tomu viz Drápal 2008–11; Nešpor – Vojtíšek 2015: 263–277.

Dnes již neexistující bohoslužebná místnost holešovického sboru Českobratrské církve evangelické – původně divadelní sál Legie malých. Objekt byl zbořen a sbor po roce 1989 opustil církev a založil vlastní Církev Křesťanská společenství. Foto J. David, asi 1967.

malá cedulka na dveřích zvenku o tom podává zprávu. Ty čtyři desítky lidí v sále se téměř ztrácely, jako by se tu dnes měl dávat obzvlášť špatný divadelní kus. Na každou desítku dospělých byl přítomen jeden mladý člověk – čtyři tedy. Na harmonium hrál velmi dobře jeden z nich.

Farářka byla starší šedivá paní v taláru. Začala bohoslužby překrásnou modlitbou. Bohužel jsem tento zápis psal později a tak jsem si nemohl vzpomenout, četla-li text z I. nebo II. Královské a 18. nebo 19. kapitoly. Pamatuji si jen, že kázání bylo velmi horlivé, důrazné a dlouhé (tuším, že to přece jen bylo na I. Král[ovská], 19, 10), vyčerpávalo variačně všechny možnosti myšlenek a úvah o daném tématu a nám vyčerpalo všechnu pozornost. Je to zřejmě k mé škodě, ale musím to říct, že víc než kázání mne zaujalo slunce, jak se sem plížilo podivnými vysokými okny, jak osvítilo ucho jedné sestry o tři lavice níž a jak při konci kázání došlo nebojácně až k nám.

Po kázání nás jedna sestra táhla za ruku, seznámit se přece s naší mládeží – to s těmi čtyřmi.

21. Sbor v Kobylisích, Rudé armády¹³ 292

2. 4. 67 přítomno asi 40 lidí – kázal vikář [Bedřich] Šurman

Na hlavní silnici, v sousedství vyhořelých ohrad stojí domek na spadnutí. Přesto těch asi 40 lidí uvěřilo ceduli, zvoucí na shromáždění v 9.30 hod. Uvnitř je nová podlaha z prken a mokré zdi jsou asi do výšky 1,5 metru zakryty šedým igelitem, ale plíseň stejně už stoupá výš. Celý dům je jen jedna místnost, kde je asi 10 křesel vzadu kolem kamen a asi 40 židlí vpředu. Pěkně upravená je jen šatnička u vchodu.

Statný kazatel, s žensky hezkým, kulatým obličejem, vlasy silně prošedlými a vlnitými, s kultivovaným jemným hlasem, by se, myslím, výborně uplatnil ve filmu v roli sňatkového podvodníka, ale jak jsme poznali, je také velmi dobrý kazatel. Já mám sice spíš zlost než pochopení pro křesťanství, které je takto pěstováno podle vzájemné dohody faráře a věřících v uzavřeném spolku. Věřící jsou pyšní na to, že mají svého dobrého kněze, faráře a kazatele a on má zase své stádo, obě strany se navzájem povzbuzují k uspokojení. Navenek sice nejsou tak uzavřeni: přijali by mezi sebe ty, kteří by se ochotně a dokonale přizpůsobili. Ale jsou už natolik zkostnatělí, že by ani v nejmenším nezměnili nic ani v sobě, ani ve svém okolí. A tak je snad nejistota, strach a neklid, tím že vede k pokoře, lepší, než radost z jistoty vlastního spasení.

Zvolený text z ev[angelia] Markova 5, 1–20 není zvláště snadný, ale kazatel jej pojal velmi zajímavě. Cizinec, v tom vyprávění, které je ne jen skutečností, ale víc obrazem, je ztělesněním ducha, protivného židovství, ale i protivníka Kristova a tím jsou nakonec ne jen pohané, tím býváme i my. Příběh se rozvíjí v židovské symbolice (nečistí vepři, nečisté moře) a spěje k naučení: Kristovi se nelze zpěčovat! My si libujeme v těsné košili špatností, On nás však přesto uzdravuje, protože jako Boží stvoření máme být čisti. Uzdravuje tím, že nás osvobozuje. Bůh na tomto světě zlo zásadně nevymyje, ono tu bude mít svá temná místa až do žně, jako koukol s pšenicí. Ani své uzdravené nenechává pobývat stále ve světle své blízkosti, posílá nás zpět do světa, abychom tam oznamovali milost, která se nám dostala.

¹³ Dnes Klapkova ulice, evangelický sbor v těchto prostorách ovšem už nesídlí, v letech 1969–71 si postavil nový sborový dům U Jákovova žebříku v ulici U Školské zahrady.

22. Sbor v Libni, U pošty 6

27. 11. 66 přítomno asi 55 lidí – kázal farář M[iloš] Šourek

Prvním, co překvapí při návštěvě tohoto sboru, je velice pěkné vymalování zdí i mírně vzdutého stropu v modrohnědé kombinaci barev. Místnost je moderně upravena. Kazatelna je na levé straně a varhany jsou umístěny vpředu, tvar píšťaliště je vklouben do malby. Varhanice hraje zády ke shromážděným, hraje pěkně a rutinovaně.

Farář je starších středních let s brýlemi. Dnes byla první adventní neděle a tak i text čtení byl podle toho vybrán, Zjevení sv. Jana. Farář se zmínil o dvou adventech. Doba čekání, než přišel Kristus na zem a doba nynější, očekávání Jeho druhého příchodu. Kázání nebylo nijak zvláště ucelené a pointované, ale bylo věcné, konkrétní s několika pěknými myšlenkami. Např. že Ježíš vzal na sebe naše hříchy, jakoby je učinil sám. Také řekl, že není správné, chceme-li se zalíbit světským lidem, tím je nezískáme, můžeme jim imponovat jedině postojem nám běžným, postojem věřícího. Jinak zde všechno bylo dlouhé, píseň, modlitba i kázání.

Po kázání ještě farář vyzval sestru [Marii] Rafajovou,¹⁴ známou básnířku, aby pozdravila shromážděné. Seděla v lavici za námi. Vzhledem je to robustní sedmdesátnice. Šla kupředu a mluvila vřele, rozhodně s větším zaujetím, než kterýkoliv farář. Velmi citlivá, stará paní, plačíc vydala své svědectví o životě s Ježíšem – zaujatě a opravdově. Řekla, že nemá nic jiného a nechce nic jiného mít, než radost z obecnství s Bohem a tuto radost že bude mít až do svého posledního dechu. Nakonec recitovala jednu svou skutečně pěknou báseň. Pamatuji se na její uchvacující a dojemný začátek: Nad Tvou neviditelnou krásnou jsem v hlubokém vytržení... Sestra Rafajová není jen věřící, ona svou víru uskutečňovala den ze dne osobní službou a obětí.

V této místnosti se v neděli ráno schází ještě věřící československé církve a v sobotu ještě adventisté. – Dnes zde bylo přítomno několik kompletních rodin s dvěma i třemi dětmi. Mladých lidí však bylo málo.

¹⁴ Marie Rafajová pocházela z rodiny svobodných reformovaných, v mládí se zapojila do činnosti Armády spásy a po jejím zákazu byla členkou slovenské evangelické církve.

23. Sbor na Novém Městě, Klimentská 18

17. 4. 66 přítomno asi 110 lidí – kázal farář [Jan] Miřejovský

Docela velkolepý dojem, když návštěvník vejde. Přes sto bělochů a jeden černochoch. Varhany umístěné vpředu na galerii (hrál na ně staříček pán), silný zpěv faráře a jeho veliká pleš. Farář je zde osobností, už tím zpěvem a ještě více, když začne mluvit.

Je deštivá neděle, každý na déšť hubuje a říká v různých variacích – to je dnes špatné počasí, vidíte. Avšak farář otevírá bohoslužby modlitbou, která začíná díky za déšť, díky za vodu, úrodu, dostatek, díky Bohu za to vše. To byl pěkný začátek.

Kázání je na text I. Petr[ův list] 1, 3. Začal mluvit svým pěkným, lahodně intonovaným hlasem o lidských nadějích. Rozdělil je do tří druhů, lidská naděje na velký obnos peněz, na druhého člověka, na změnu státních poměrů. Petrův list je psán pro mladší generaci, pro lidi, kteří Pána neviděli. Takovou generací jsme i my. Kdyby Kristus nevstal z mrtvých, byl by jeho život čím dál odsouván do minulosti, jeho život je však pro všechny lidi zvláštní nadějí. Život vůbec nemůže být životem beznadějným. Světské naděje bývají často zklamány a člověk si najde nějaké nové. Ale křesťanova naděje je jediná. I když je někdy těžké žít jen touto nadějí, učme se to od Krista.

Kázání bylo závažné, ale dlouhé, plnou třičtvrtě hodinu. Zdálo se, že se pan farář sám rád poslouchá.

Po ukončení bohoslužeb zval na středu večer do Klimentské ul. č. 18 na besedu o „geniálním jezuitovi“ Teilhard de Chardinovi.¹⁵

Svrchu zmíněná přednáška či beseda, dne 20. 4. 66.

Zatím co se člověk potácí mezi mdlobou a utrpením, téká jeho podvědomí v nereálných sférách, hledajíc v nich odpověď na otázky po smyslu, vlastním zařazení a po jistotě. Zatížení svým egocentrismem a zaujati realitou, vzepneme se málokdy k čistému nahlédnutí do oněch věcí, spoléhajíc spíš na útržky úvah cizích a starých filosofů, než na schopnost vlastního vášnivého zaujetí. – Vášnivé zaujetí, ano vášnivé zaujetí pro komplexní pohled – to je to vzácné a to imposantní pro nás, pro lidi ubité konkrétností – a právě tak se dá nejlépe charakterisovat myšlení Teilharda de Chardina.

¹⁵ Správně: Teilhardovi de Chardin. Teilhardovo dílo v šedesátých letech vyvolalo zaslouženou pozornost i v zemích východního bloku, bylo hojně diskutováno i v dobových setkáních křesťanských a marxistických intelektuálů. K tomu srov. Landa, Mervart a kol. 2017; z dobové literatury Bendlová 1967.

Teilhard de Chardin je jezuita, theolog, ale také přírodovědec, světová autorita v antropologii, objevitel lidských zbytků na Jávě a vědec, jenž první popsal „homo pekiniensis“ atd. Jeho filosofie je evoluční, jeho pohled na svět je tolik pohledem přírodovědce, že to křesťana překvapí a svádí vidět u něj pouze touhu, jak smířit víru s vědou; a skutečně, i to byl jistě jeho záměr. Rozumem člověk pozná *jak* a víra mu řekne *proč*, ale Teilhard nebuduje obranu víry nebo smíření, je to útok na útržkovité vědomosti víry i vědy, pod jehož nápoem vzniká nový jednotlivý pohled na svět, tedy hlavně na člověka. Zpočátku jaksi pohled vědce:

Člověk je zde pozorovatelem a je zde účastníkem. Jako pozorovatel obsáhne věky od počátku do konce světa, jako účastník obsáhne možnosti od zla k dokonalosti. Člověk pozoruje, jak na počátku byl hmotný chaos, prahmota, pak hvězdné systémy a galaxie a v nich krystalisovalo Slunce a naše planety, cestou k složitosti. Na zamžené Zemi se vytvořila zem a moře a v jistém okamžiku živá hmota. Rostlina a první živočich – a opět – od jednoduchosti k složitě organizovanosti. Stupně změny hmoty, změny k složitosti, tedy vývoj, právě o tom velmi mnoho uvažuje Teilhard. Onen „růst entropie“, jenž nevychází z hmoty samé, a změny, které se zvláště v některých etapách projevují jako změny zásadní. Změny jsou usměrňovány, jsou vedeny, nejsou nahodilé, hmota je přitahována k dokonalosti – k Bohu, je zasahována Jeho paprsky a vzpírá se k Němu. Rostlinstvo a živočišstvo a člověk a jeho duše – to jsou výsledky Jeho zásahů spíš, než jen působení principů, vrozených hmotě; a Kristus, Boží zásah k našemu pozvednutí. Pokud se nám podařilo zjistit, není nikde dál toto směřování hmoty než na Zemi, tady, v člověku, v jeho mozku je přední fronta, my jsme na špičce šípu, letícího k Bohu. Zde i náš úkol. Celý svět, to je to podstatné, celá hmota směřuje Bohu. Je to cesta tápání, planých vznětů, slepých ramen vývoje. Jedna generace nezažije podstatný pokrok, jen jej tuší. Zažije utrpení, zklamání, svár velmocí, fašismus, Čínu. Ale slepá ramena vývoje končí v prázdnu, ať se do nich napře sebevíc síly. Teilhard je optimista: svět spěje k Bohu, k dokonalé společnosti, k plnému životu. A to prostřednictvím společenské organizovanosti, o jejichž budoucích formách se nám ani nezdá; svět bude každopádně jednotný a dobře organizovaný. Není to nedostižný ideál, je to budoucí skutečnost. Hmota přisátá Bohem a protknutá Jeho paprsky toho dosáhne v našich potomcích. Ale dosáhnout dokonalého společenství s Bohem, to v Jeho dobrotě není jen cílem směřování hmoty, to je v možnostech jedince. Člověk neúčastní se jen jako biologický a společenský článek vývoje hmoty, on má svůj vnitřní život, v němž je celý svět; i když jen jako ‚jeho svět‘ v celé šíři i s otázkou směřování a s vlivy vůle. I v tomto vlastním světě člověk spěje k dokonalosti a může jí dosáhnout.

Boží lásku je každé duši dána možnost spočinout v Něm. To není náš úkol, pozor křesťané! – úkol je nechat se dotknout Božími paprsky pro zdokonalení celého světa, tedy ne sebe, – to je pouze naše možnost.

Přednáška, kterou měl kazatel Mikulecký, vůbec neměla tento obsah. Bratr kazatel věděl něco o jeho myšlenkách, ale podat je jako koncepci pohledu na svět se vůbec nepokoušel. Říkal dost o jeho životě a v posluchačích (i v nás) vzbudil k Teilhardovi de Chardin poměrně hlubokou nelibost. Do prostředí evangelismu vnášet takovéto podivnosti! – Kazatel Šoltész se zeptal: co to dá naši rodině? Původní úmysl poznat a vyrovnat se s tímto teologem se vůbec nezdařil. Souhlas vzbudila pouze zpráva o soustavném odmítání Teilharda ze strany oficiální katolické církve. Přítomni asi 4 kazatelé a dva, tři členové sboru, všichni s ubohými manželkami, často i s babičkami, které projevíly nevšední statečnost, neboť usnuly až ke konci. Přišli jsme pak k bratru Mikuleckému a upozornili ho na kázání d[ůstojného] p[ana]¹⁶ Metyše u sv. Jiljí o T[elhardu] de Chardin, ale on to ignoroval stejně jako p. Metyš, když jsme mu před tím byli říct o této přednášce. Když viděli naši bezelstnou snahu o dialog církví, považovali nás za bláznů, nejspíš právem.

24. 3. 67 přítomno asi 230 lidí – kázal synodní senior Viktor Hájek

Když jsme dnes šli požádat našeho šéfa o dovození a o propustku s odůvodněním, že je Velký pátek, a že bychom šli rádi do kostela, zůstal náš pan šéf chvíli v ujevení mlčky stát, i když normálně a běžně je mu řeč tím, čím je nám všem ostatním vzduch. Mohli jsme tedy být přítomni kázání synodního seniora. Kostel byl plný hlavně starších lidí, i některé kazatele jsme mezi přítomnými viděli. Synodní senior začal dlouhou modlitbou, vroucí a vyprošující radost do našich srdcí ku přijetí Pána. Přečetl Lukášovo evangelium o ukřižování, ale kázal na Žid[ům] 13, 12–13. Židé slavili jednou do roka den Smíření. Takový den by měl mít každý člověk – smíření s lidmi si Bohem. U křesťanů by to mohl být právě Velký pátek. V ten den Židé obětovali zástupnou oběť za své hříchy. Zbytky zvířat, jež byly jaksi znečištěny, tím, že na nich lpěly lidské hříchy, vyvrhli ze stanů. Tento příměr používá Pavel a ukazuje, že Kristus byl obětován za naše hříchy a byl vyveden z města, bylo jím pohrdnuto. Ale Pavel pokračuje: stejně tak máme být i my. Já nejsem proti tomu, říká kazatel, kdo tvrdí, že církev má pomáhat v tomto světě, má se ho účastnit, ale má při tom vědět, že zde bude jen menšinou, jen poutníkem, a že zde bude v pohrdání. Ano, to musíme mít na zřeteli a teprve

¹⁶ Tj. římskokatolického kněze.

tehdy, až budeme vědět, že pro Krista budeme – tak jak byl on – v opovržení, a až na to budeme hrdí, pak budeme blízko království nebeskému. Křesťanství není jen etika, morálka, je to víra v radostnou jistotu: jste obmyti od hříchu a vykoupeni; to jediné. Kázání nebylo tak zmatené, jako je tento zápis, bylo naopak velmi uhlazené, slova a věty byly samozřejmé, důrazné, ale bez velkých zlomů. Kazatel byl myšlenkově i řečnický, řekli bychom profesionálně, na výši, dělal dojem, že neříká všechno, co si myslí, že přemýšlí hlouběji, říká jen povrch. Je to silný, plešatý muž, mírně žoviálního obličejě i posuňků a jestliže pan Vostrčil hledal někde předlohu pro svou typickou figurku samorostlého českého táty (viz na př. film „Černý Petr“), pak se jistě chodil dívat na p. synodního seniora.

Po velmi pěkné modlitbě a společném vyznání hříchů přistoupili pak lidé ke společné Večeři Páně, v kruhu kolem kazatelského pultu. Učinilo to na mne velmi pěkný dojem, jelikož jsem to nikdy nezažil. Navíc zpívala se píseň „Jezu Kriste štědrý kněže“, tedy táž, jež se zpívala při přijímání, kdy Tělo Páně podával [římskokatolický] biskup [František] Tomášek předminulý čtvrtek v Nuslích.

24. Sbor v Nuslích, Žateckých 11

19. 12. 65 přítomno asi 100 lidí – kázal farář Blahoslav Hájek

Bohoslužebná místnost tohoto sboru je v 1. patře. Je skutečně podivná svým tvarem, stěny částečně oblé a částečně rovné, přední lavice umístěné do půlkruhu, zadní ve dvou křídlech rovně a dokonce dvě kazatelny, nad jednou z nich se klene namalovaná na zdi duha, přecházející přes zlatý kalich. Nahoře galerie s varhanami. Pěkně světle vymalovaná místnost.

Pěvecký sbor, jehož ženské hlasy byly vynikající, zazpíval píseň. Jinak zpěv věřících nebyl moc přesvědčivý, díky bratrským, těžko zapamatovatelným melodiím. Text kázání byl dvojitý, oba ze Starého zákona: Žalm 2, 1–4, a příběh Josefa. Tyto dva texty farář originálně [s]klouobil. Začal Žalmem: Proč se bouří národové a daremné věci přemýšlují... Bůh směje se jim, posmívá se jim. Zmínil se o Božím humoru, snažil se dobrat jeho podstaty a k tomu mu pomohl právě příběh Josefův. Bratři uvrhli Josefa do studně na pospas zvěři. A za pár let k němu jdou pro obilí, nevědouce, že je to on, ke kterému jdou. Tyto dva texty posloužily faráři k absurdní pravě či zjištění: někdo (věřící) – je-li sužován, nebo postižen nepřítelem, nebo sebou samým, může se spolehnout, že Boží trest postihne pravého viníka náležitým způsobem, jakým byla i ta cesta pro obilí k Josefovi. A to bývá právě ten Boží humor. Řekl také, že naše zoufalství je jen naše neschopnost vidět trápení z hlediska budoucnosti, protože přítomný čas neumíme sloučit s budoucím. Zoufalství je jen trápení malého obzoru.

Bydlím na novém sídlišti v Braníku – Praha 4 v Novodvorské ulici. Když vyšel Evangelický kalendář 1967, zjistila jsem, že tento sbor v Nuslích má ještě kazatelskou stanici v Praze 4 – ve Lhotce, která je velmi blízko sídliště. Sídliště vlastně leží na rozhraní Lhotky a Braníka. Protože jsem tuto kazatelskou stanici nemohla najít, zeptala jsem se telefonicky ve sboru v Nuslích. Bylo mi řečeno, že shromáždění se zatím ve stanici nekonají, ale že se obnoví, jakmile bude víc lidí. Řekla jsem si, že asi počítají tak trochu s lidmi ze sídliště. S kolika lidmi? S jednou nebo dvěma rodinami, které, už věřící, přestěhují se sem odjinud a projeví zájem. Ale co ti všichni ostatní?

Znenadání visela u nás v domě tato pozvánka:

Zveme všechny mladé lidi ze sídliště, starší 15 let na

2. sraz mládeže sídliště,

který bude dne 27. července 1967 v 19,00 hodin v místnosti objektu č. 109 (čp. 114B) v prvním poschodí, s tímto programem.

- 1) Pokračování v besedě o zájmech a zálibách
- 2) Zpívání s kytarou

Přípravný výbor

A tak mě napadá, nemohl-li by něco obdobného udělat sbor církve československé v Nuslích? Já vím, já vím, že se mnoho nesmí dělat, ale snad by šlo právě přes ty kytary pozvat mladé lidi do sboru. Je mnoho pěkných, melodických i rytmických písní náboženských, proč by se k nim nemohlo přejít přes písně westernové, kovo-bojské či jiné? Co je tak špatného na těchto písních, které zobrazují život, život i sen? Víme, že nejde o to, přilákat nebo získat množství lidí. Mělo by ale jít o to, aby se co nejvíc lidí dozvědělo o možnosti cesty za Ježíšem, aby tak co nejvíc lidí mělo možnost záchrany, jak se potom rozhodnou, to už zůstává jen na nich. Myslím, že by tak stačila jen docela krátká návštěva v jejich rodinách, jen malý dotaz, jakého vyznání jsou dotčení a říct jim o možnosti, kam do shromáždění. Dobře vím, že se taková činnost provozovat nesmí. Ale taky vím, že zachránce skočí do vody pro topícího se i tam, kde je cedule: Koupání zakázáno. Nechci tímto, možná nedomyšleným nápadem sbor v Nuslích provokovat a rozčilovat. Mne však rozčiluje skutečnost, že kdekdo přes kdeco se snaží působit na rozum a cit lidí, zatím co církev se drží hrdě mlčky stranou a sbory nečiní ani to minimum, jakým je – jednou za čas vyměnit obsah vitrínek, kde zežloutlé, mnohaleté ukázky Kostnických Jisker, nebo stejně omšelá ciferná označení začátků bohoslužeb už s věkovitou srdečností zvou na shromáždění. Dobře vím, že se pranic nezmění (leda že bych chodila všechny vitríny vyměňovat sama), ale – proč ale? Co mám napsat dál?

25. Sbor na Smíchově, Na Doubkové 8

31. 10. 65 přítomno asi 100 lidí – kázal farář Bohumil Betka

Všechno začalo tohoto rána docela obyčejně. I to, že jsme přišli trochu pozdě. I pěkné varhany na kůru, velká místnost a nemelodické českobratrské písně a jejich zpěv, oznámení, čtení z Písma (prorok Micheáš 3, 6, tedy Starý zákon), ba dokonce i kázání začalo normálně, výkladem textu. Potom ale přešel farář, lépe řečeno vrátil se, do našeho normálního života, do tohoto času. Začal mluvit opravdu s vnitřním ohněm a nadšením, které nevypadalo na chvilkové. Jasně jsme cítili, že mluví o něčem, co je mu vlastní, že nelže, že není pohodlný, že se nebojí. Předal nám obraz, příklad křesťanské nutnosti zvěstovat všude živého Krista. Je opravdu obtížné, ba myslím nemožné, napsat sem na papír, co řekl, není možno přenést sem totiž způsob řeči a v tom je to. Zůstal v nás pevný dojem, že on sám je do hloubi přesvědčen o tom, co říká. Farář B. Betka je zatím první, kterého jsme slyšeli, jak oslovuje: 1) sestry, a 2) bratři! Ano, tohle je maličkost, ale také malý důkaz o vědomé řeči. Je menší postavy, hustých prošedivělých vlasů na ježka ostríhaných, s živýma, černýma, jiskrnýma očima.

5. 12. 65 přednáška prof. Amedeo Molnára, přítomno asi 100 lidí, nejméně čtvrtina mladí

Dnes ve 14.30 se tady konala přednáška o Janu Husovi a my jsme zase měli možnost alespoň vidět faráře Betku. Přednáška, která se konala v jiné síni než ve které bývají pobožnosti, ale v neméně totiž v suterénu, byla výborná. Profesor Molnár přednášel a prof. [František M.] Dobiáš uváděl světelné obrazy z dnešní Kostnice. Amedeo Molnár je menší, nahrblý, energický, má příjemný hlas. Mluvil ve větách rozvitějších, než je obvykle slyšet. Nastínil objektivně politickou i církevní situaci za Husova života, ústředním bodem bylo jeho rozhodnutí jít do Kostnice. Uváděl mnoho podrobností, které je zde těžko bez návaznosti vypisovat. Bylo to jedinečné, zasvěcené, a pronesené se zápallem.

16. 1. 66

Na člověka někdy přijdou dny, kdy je mu těžko a kdy ví, že mu nikdo z lidí nepomůže, ba ani jej neutěší. Přesto – podvědomě – hledá u lidí pomoc. To se stalo i tuto neděli nám. Hledali jsme, kam bychom mohli jít odpoledne

do shromáždění a vybrali jsme si tuto kazatelskou stanici. Jednak jsme zde ještě nebyli a jednak jsme se těšili, že bychom mohli slyšet B. Betku. Měla jsem totiž ještě tento týden odejít na operaci, o níž nikdo nevěděl, jak dopadne.

A tak se nás sešlo pět lidí, jedna celá rodina a my, na schodech v Košířích, Plzeňská 194, v místě, kde je sbor čsl [= československé] církve. Těšili jsme se, jaké to bude pěkné, intimní společenství. Ta rodina však brzy odešla, když nám po zazvonění řekli, že pan farář ještě nepřišel, abychom počkali venku. Venku – v tom hrozném mraze. Rodina odešla a my jsme po chvíli zazvonili ještě jednou. Otevřel jakýsi mládenec a řekl, že neví o žádném shromáždění. Co se dalo dělat. Odešli jsme tedy. Domnívali jsme se, že jsme něco popletli, ale oznámení na čtyřech domech v blízkosti nás uklidnilo. Zato jsme ale zjistili, že č. 194 mají dva domy proti sobě přes ulici. Všude zamčeno. Zmatek. Zmatek.

30. 10. 66 přítomno asi 100 lidí – kázal farář B. Betka

Dnes jsme sem přišli i s mojí maminkou. Všechno zde zůstalo stejné, i farář Betka je stejný jako před rokem, kdy jsme tu byli naposledy. Čtení bylo ze Skutků, o Pavlovi a Sílovi, jak byli uvrženi do vězení a v něm zpívali. I kázání bylo o tomto příběhu. Křesťan má i v největším utrpení zpívat. Nejde o zpěv, ale o nezoufání. Kázání bylo zase sugestivní vírou, skutečnou vírou tohoto kazatele. Žádná teologická novost ani udivující pohled na starý příběh, ale vyjádření plné víry bez ostychu a bez skrývání. Kázání pro všechny vrstvy shromážděných, živé a bezprostřední.

Dnes zde měli přímo vynikajícího varhaníka, před zahájením bohoslužeb hrál velmi pěkně, zřejmě Bacha. Písňe byly voleny tak, že dvě z nich se zpívaly i u metodistů.

Dnes už se jaksi nestydím napsat zde naši utajovanou myšlenku, se kterou jsme si pohrávali, kterou jsme ale ani jeden před druhým nijak konkrétně nevysslovovali. Ta myšlenka v nás byla živá ještě dlouho po této neděli 30. 10. 66. Myšlenka o tom, že bychom mohli do tohoto sboru už chodit stále, až poznáme všechny ostatní. Že bychom v tomto sboru našli svůj domov. Mnohé se nám zde líbilo, ale především sám bratr farář a jeho osobní projev. O to větší bylo naše, zvláště moje zklamání, když jsem požádala několik farářů o to, aby napsali mé přítelkyni. Byla v zoufalé situaci a potřebovala potěšit. Farář Bohumil Betka, jako jeden z mnoha dalších farářů, tuto žádost ignoroval. Ale o tom až na příslušném místě.

Modlitebna sboru ČCE v Praze na Spořilově, postavená v letech 1956–57 a později upravovaná. Evangelická církev sloužila do roku 2006, kdy se sbor přestěhoval do novostavby sborového domu Jana Miliče z Kroměříže na Jižním Městě.
Foto J. David, asi 1967.

26. Sbor na Spořilově, Zalomená 19¹⁷

19. 6. 66 přítomno asi 35 lidí – kázal br. Šrámek jako zástupce faráře Jaroslava Bartičky

Dopravní prostředky dnes selhaly (a to není výmluva, však to znáte), takže jsme přišli o začátek bohoslužby. Prostá místnost, stavěná prý v padesátých letech, hladký strop i stěny, jen v průčelí jsou namalovány na zdi tři kříže. Z těch pětaticeti lidí byla dobrá polovina mladých. Vzadu je harmonium, hrála starší žena.

¹⁷ Evangelický sbor se v roce 2006 přestěhoval do novostavby sborového domu Jana Miliče z Kroměříže na sídlišti Jižní Město a původní sborový dům byl prodán křesťanskému sboru (o tom viz v prvním díle edice); v roce 2009 se ovšem tento Křesťanský sbor se svojí denominací rozešel a nadále působí samostatně.

Sborový dům na Spořilově od ČCE koupil Křesťanský sbor, po jeho odchodu z tohoto církevního společenství funguje samostatně jako Shromáždění věřících v Pána Ježíše Krista. Stav budovy asi padesát let po výstavbě. Foto Z. R. Nešpor, 2008.

Bratr Šrámek je vysoký silný až robustní, prošedivělý, s knírkem. Jeho silný hlas by našel větší uplatnění na masových shromážděních, zde nás příliš ohlušoval a přítomným nedal spát, což bylo dobře, kázání bylo pěkné. Na text o marnotratném synovi, moderně a aktuálně pojaté. Situace příběhu byla vylíčena v dobovém koloritu a z hlediska otce i z hlediska syna. To co o našem vztahu k Otci tento kazatel říkal, zdálo se, že i cítí.

27. Kostel sv. Martina „Ve zdi“, Staré Město, Martinská

23. 7. 67 přítomno asi 200 lidí – kázal Blahoslav Hájek

Zdejší kostel není vyhrazen žádnému sboru, evangelická církev jej používá k večerním bohoslužbám, které jsou určeny pro věřící všech sborů, zvláště pro mladé lidi. Jako kazatelé se zde střídají mladí faráři a studenti bohosloví, občas

se tu snad i něco podniká, četli jsme, že zde hrál spirituály Pavel Smetáček se svou Skupinou tradičního džezu, ale jinak parta evangelické mládeže, která se zde schází a která jezdí na chatu kamsi do Bedřichova v Jizerských horách, nemá v Praze valnou pověst.

V tichém večeru na Starém Městě se rozláhá i [s]komírající zpěv a lidé, kteří promenují po ulicích, se tu zvědavě zastaví. Přišla sem celá skupina Němců, posedí... a plete nám statistiky.

Dnes káže nuselský farář a synovec synodního seniora, na text Řím[anům] 6,14. Má velmi pěkný hlas, přísný výraz a snahu o rozhodný projev. Křesťanství není etika, začíná, neučí správnému chování, jak si někteří myslí, je to něco úplně jiného. Snad se také křesťané dobře chovají, ale to není podstatné. Jsou rodiče, kteří si říkají: jen ať dítě chodí do náboženství, on ho tam pan farář naučí nekrást, nelhat, nezabíjet; ale křesťanství neučí nehřešit, ono vede k vědomí, proč se co nemá dělat. Křesťan se nesmí řídit jen dobrým vychováním, naopak, musí umět jednat proti němu tam, kde je to třeba. Křesťanství vede k morálce, ale není moralistické. Jednání křesťana nemá vycházet ze strachu nebo z touhy po odplatě, či z názoru, že si dobrými skutky může zasloužit nebe. Spasení se nám nedostane odměnou za naše skutky, neboť jedině obětí Kristovou bylo nám zajištěno. Dobré skutky činíme z vděčnosti za toto spasení, tedy z radosti, nikoliv ze strachu. Zákon není dán k tomu, abychom věděli, co máme dělat, ale abychom viděli, jak moc jsme hříšní. Život křesťana je radostný, není bez výkyvů, ale kdo alespoň trochu poznal Boží zásah do lidského nitra, tuší velikost radosti duše, jež se oddá Bohu. Je tak veliká, že ji nic nemůže zakalit. Kázání bylo pěkné, ucelené a kazatel sympatický. Má citlivou tvář a hledající oči.

Snaží se v myšlenkách shrnout evangelismus, jít na kořen víry, aby našel čerstvé zdroje života pro církev. Ke zdroji – ale došel zpátky k Lutherovi. K jedinému myšlence tohoto mnicha se strachem a vlastní spasení, která jej napadla právě na základě Řím[anům] 6, 14.

Jistě: Pouze ze zákona nedošli Židé před Kristem spasení, ale: Já jsem nepřišel rušit zákon. Evangeličtí teologové zkosnatěli strachem, aby se nezapomněli radovat z vlastního spasení. Že by se přitom mohli trápit nad životem lidí okolo, to by je – vykoupené – rušilo.

28. Sbor na Starém Městě, Salvátorská 1

24. 4. 66 přítomno asi 60 lidí, kázal prof. Josef Smolík

Velké překvapení. Hned u vchodu mě totiž přivítala Kamila Slámová. Je metodistka a známe se z vršovického sboru. Bydlí se svou rodinou teď v tomto kostele, její manžel je vedle svého zaměstnání ještě správcem těchto místností, kostelníkem tedy.

Velký sál kostela, kde jsou bohoslužby, má přímo hroznou akustiku! Naprosté ovládnání kazatele musí utlumit jakýkoliv citový vzruch, projevující se rychlejším spádem řeči či změnou hlasitosti. Způsob, jakým dnes prof. Smolík mluvil, přesně splňoval tyto požadavky vysokého klenutí kostela, který navíc zazděním postranních lodí dostal dnešní podivně holý tvar. Mluvil pomalu, důrazně a velebně celkem o ničem. Tolik pohybů, tolik kalorií, tolik vzácné životní síly jeho i shromážděných jen proto, aby se dověděli, že první v životě má být Kristus a že být členem spolku rybářů a zároveň křesťanem – nelze. Nedělní škola zde bývá zahájena současně a bohoslužbami, což je jistě škoda pro jejího učitele. Po shromáždění jsme byli na návštěvě u Slámů, kteří tady mají byt nahoře – doslova ve věži.

29. Sbor ve Strašnicích, Kralická 4

20. 3. 66 přítomno asi 160 lidí – kázal farář Lubomír Balcar

Ve velmi krásném, slunném, ale studeném ránu jsme navštívili tento sbor. Přišli jsme už za zpěvu a skoro nebylo kam si sednout. Vpředu jsou varhany, alespoň píšťaly, kde je hrací stůl, se nám nepodařilo zjistit, jsou rozřaty velkým kalichem.

Základ kázání tvořil text o deseti spravedlivých. Farář začal příběhem jako z čítanky o otci opilci, nemocné mate a dcerce – mrzákovi, které byly nabídnuty lázně, ale ona odřeklas poukazem na to, že by neměl kdo vyplnit mezeru mezi matkou a otcem, který, když je opilý, matku bije a dcerka se tomu snaží zabránit. Celé kázání se potom neslo v duchu onoho vyplňování mezer, zvláště mezery mezi člověkem a Bohem. Kázání bylo prosté, ale přitahovalo vnitřní silou přesvědčení kazatele. Je to už staříčkový pán, káže téměř bez gest, takže v černém taláru vypadá jako bez rukou. Podání jeho dlaně při stisku je měkké, jemné. Bylo přítomno mnoho mladých lidí.

Slyšeli jsme už vícekrát, a i zde, že zpívali píseň, jejíž slova byla stejná, jako u metodistů, ale melodie „českokobratrská“. Zatím metodisté mají nápěv melodický a hudebně plnokrevný. Což jej nelze převzít?

30. Sbor ve Střešovicích, nám. Před bateriemi 22

30. 7. 67 přítomno 36 lidí – kázal seniorátní vikář Vilém Jelínek

Je slunečné prázdninové ráno. Evangelický kostel je vidět už z dálky. Poblíž je [římskokatolický] kostel sv. Norberta a tak někteří lidé jdou sem a druzí tam. U vchodu ev[angelického] kostela stojí muž a nezúčastněným podáním ruky odbavuje věřící do místnosti. Ve vývěsním okénku v předsínce je vložen nápis: V. Jelínek, což znamená, že dr. Hrejša je pro tuto neděli zase nedostupný, že ho neuslyšíme. Dozvěděli jsme se potom, že je na dovolené v západním Německu. Kostel je tak hezký, zvenku i zevnitř, že je těžké jej popsat, nejlépe – uvidět jej.

Text čtení je z ep[istol]y Efezských 4, 17–32 a ze Skutků 9, 6. Kázání staršího, mírně obrýleného pána začalo otázkou: Pane, co chceš, abych činil? I my křesťané někdy býváme smutni, i na nás dolehnou starosti a těžké chvíle. Co máme v takových chvílích dělat? Máme jedinou možnost, modlit se. Naše modlitba však nebývá důstojná rozmluvy s Bohem. Modlíme se vůbec? Nezapomínáme na to? Neříkáme, že už to není moderní? Modlíme se často? Neodbyváme své modlitby? To jsou otázky, na které si musíme odpovědět každý sám. Pane, co chceš, abychom učinili? Pro apoštola Pavla toto byla životně důležitá otázka. Umíme se takto zeptat i my? A co tedy vlastně máme činiti? Křesťan, na rozdíl od ostatních lidí ví, co má dělat. Ví, že je tady pro ostatní lidi, ne pro sebe. – Teď následoval výčet a zdůrazňování toho, co má křesťan činiti, jak je to zapsáno v epištole k Efezským. S napětím jsem očekávala, jestli nastane zmínka o 28. verši, ale pan vikář jej přešel. Kázání bylo dosti dlouhé – alespoň se mi dlouhé zdálo – přesto, že celé bohoslužby trvaly přesně hodinu. Nelíbilo se mi oslovení: bratři a sestry. Já vím, je to jen maličkost. Ale je to vůbec v životě maličkost? Většinou je mužů ve shromáždění podstatně méně – i zde. Většinou pracují podstatně méně než ženy, proč je jim teď tímto způsobem – vědomě nebo nevědomě – projevovaná úcta?

31. Sbor na Vinohradech, W. Piecka¹⁸ 60

14. 11. 65 přítomno přes 200 lidí – kázal jako zástupce faráře Lub[omíra] Moravce pravděpodobně člen synodní rady Karel Trusina¹⁹

Netušili jsme, že se skrývá tak pěkná místnost v obyčejném domě, ve kterém ještě donedávna byla v přízemí kancelář patřící podniku n. p. Potrubí, to je firmě, kde pracujeme. Bohoslužebný sál je velký, vkusně zdobený lomenými oblouky, s prostou kazatelnou a obrovskou třístrannou galerií. Lavice třemi proudy. Téměř všechna místa obsazena. Na varhany hrál výborný varhaník, zpěv byl ale chabý, písně byly položeny do vysokých tónin. A potom ty nešťastné, nemelodické bratrské písně!

Mladý kazatel přečetl text z Janova evangelia 6. kapitoly, o přistížené cizoložnici. Potom vystoupil na tu nejvyšší kazatelnu a řekl: Text dnešního kázání je: Nesesmilníš. Tedy imponantní začátek. Potom mluvil asi půl hodiny, vtípně, rozumně, inteligentně. Některé myšlenky: Otázka pohlavního vztahu je křesťany taktně ignorována, jako něco, co se Pánu Bohu nepovedlo, co je třeba zastříť. Ale opojení těl je dáno jako dar, jako cokoliv jiného povznášejícího. Mluvil o mravnosti v evropském měřítku. Pohlavní vztah vyžaduje otevřenost, upřímnost. Jsou vztahy mezi manžely, kde si lidé ani sami sobě nepřiznají jejich zkresenost. Do těchto intimít nemůže mluvit a odsuzovat je nikdo druhý, protože nezná podmínky, výchovu, citové zabarvení atd. svého bližního, neboť ani člověk ani sám mnohdy tyto věci nezná u sebe. – Celé shromáždění bylo jediné ucho, včetně nás, jeho řeč byla nebojácná a moderní. Na závěr řekl moc pěknou věc: Desatero Božích přikázání nám bylo dáno jen pro nás samé, abychom je dodržovali, nebo abychom se s nimi vyrovnali. V žádném případě nám nebylo dáno proto, abychom pomocí nich někoho odsuzovali. Desatero je měřítkem jenom nám osobně, stejně ani Kristus neodsoudil onu ženu a jistě měl, jediný, právo ji odsoudit.

Mezi přítomnými bylo hodně mladých. A jedna místní zvláštnost, v pátek, pravděpodobně, se konají shromáždění starší mládeže, kolem 30 let.

12. 3. 67 přítomno asi 200 lidí – kázal prof. [Josef L.] Hromádka

„Pane, ke komu půjdeme? Slova věčného života máš.“ Tak otevřel dnešní kázání prof. Hromádka, který zde kázal jako host. Uvedl jej farář Moravec

¹⁸ Dnes Korunní.

¹⁹ Karel Trusina nebyl členem, nýbrž tajemníkem (= vedoucím úředníkem) Synodní rady ČCE.

a řekl, že se podařilo na dnešek pana profesora získat přesto, že včera přijel z konference z Německa, kde se jednalo mezi církvemi Porúří a Vestfálska a že zítra zase odlétá do Francie. Kdykoliv má prý volno, navštěvuje prof. Hromádka shromáždění v tomto sboru. – A tak v tomto, jednom z nejhezčích evangelických sborů, za velké účasti soustředíme se na to, co říká tento člověk, zřejmě ne jen velmi známý, sporný, obdivovaný i nenáviděný. Tento muž, starý a šedivý, by mohl především trpět časovou tísní, tolik módní u kazatelů mladších, ale on se modlí u vědomí pokory před Bohem a nijak nespěchá s tímto rozhovorem, takže modlitba je u něj dlouhá jako běžné kázání a kázání trvá ¾ hodiny a člověk o tom ani neví. Jak text dnešního kázání byl zvolen Žalm 77, který je také celý, beze spěchu přečten. Vyzdvižen pak je veš 20. a tvoří jádro celého kázání:

Čtení Písma svatého není nijak pohodlné. Jsou tam věci, proti kterým se i bouříme, nebo se kterými nesouhlasíme, nebo kterým nerozumíme. Také naše víra není jednoduchá záležitost. Není nám dána jednou provždy, ale často ji ztrácíme a znovu nalézáme. Ale to nejen my, obyčejní lidé, ale i kněží a lidé vysoko postavení. Avšak my víme, že Bůh o nás usiluje víc než my o Něj. Proto ani ve chvílích velkých obav nás nemusí opouštět naděje. Kdo má možnost jezdit po světě a všímá si křesťanství a náboženství v jednotlivých zemích, dochází k názoru, že všude jsou přibližně stejné podmínky a hlavně problémy. Všude se cítí křesťani málo platni v dnešním přetechnisovaném světě. Na západě dokonce došli tak daleko, že se utvořila nová skupina „takyvěřících“ kolem svého nového hesla – poznatku – Bůh zemřel. Co že nám říká 20. verš? Však šlépějí Tvých nebylo znáti. Ale kdo z nás, často víru ztrácejících, se dovede na sebe dívat jako to uměl Mojžíš nebo Jeremiáš? Kdo z nás, když kolem sebe vidí to, co se dnes ve světě vidívá, kdo z nás dovede dát vinu sobě? Kdo se umí trápit jako Jeremiáš, který se cítil vinen porobou svého národa? Pracujeme v kancelářích, v továrnách, doma a jinde a všude kolem nás jsou lidé nevěřící a zlí a já vám říkám, že my za ně neseme plnou odpovědnost. My věříme jen povrchně, my nemáme Boha v hloubce svých duší, z nás nevyzařuje zvláštní, nedefinovatelné světlo, po jehož zdroji se mají okolní nevěřící ptát a říkat onu otázku: Jak je to možné? I my způsobujeme, že stopy Boží mizí. Já osobně velmi přeji technice i vědě, protože také pomáhají, co by bez nich bylo lékařství? A dívám se, jak je Bůh pomalu vytlačován i z vesmíru. Ano, mizí šlépěje Boží. A my svou nedůvěrou tomu ještě pomáháme. Abyste mi rozuměli, já mám velké porozumění pro různé reformy, ano mám pochopení i pro revoluční změny a vím, že jsou a budou nutná různá opatření, která možná navenek nebudou

vypadat pěkně, ale vím také, že nebude-li zároveň s těmito změnami nastolen klid a mír v duších, který je od Boha, jak jej známe, jsou všechny reformy zbytečné a marné. Jsme lidé vrtkaví a chybovat je nám běžné, proto nelámejme jedni nad druhými hůl. Což nemáme příklad v samotném Ježíši Kristu? Byl ukřižován, byl na kříži a zvolal: Proč jsi mne opustil? – Ano, my musíme bojovat, ale ne abychom udrželi církev, církevní život ve sborech, ale abychom si každý z nás udrželi víru, hlubokou víru.

To jsou tak zhruba myšlenky. Profesor Hromádka kázal bez papíru. Mluvil docela obyčejně. Začal zcela normálně a čím dál tím víc se dostával do varu a asi od poloviny mluvil velmi vzrušeně, zajíkal se, víc pokašlával, mluvil naléhavě, mluvil srdcem. To nebyl nezúčastněný řečník, co říkal, tomu věřil. Chytl všechny posluchače, nikdo se snad ani nepohnul. Já osobně se zde přiznávám, že jsem ho sice chtěla slyšet, ale že jsem sem šla s určitým despektem, který navodila jeho, snad trochu halasná mírová činnost. Dnes, kdy se o mír zápasí politicky, jakoby i mír na sobě nesl odlesk špinavosti jednostranné politiky a zapomínáme zřejmě, že lidé jsou jednak různí a jednak cizí – dokud je opravdu nepoznáme.

32. Sbor ve Vršovcích, Charkovská²⁰ 19

26. 12. 65 přítomno asi 50 lidí – kázal farář Lub[omír] Moravec, jako zástupce seniorátního vikáře V[iléma] Jelínka

Bohoslužebná místnost v rohovém místě v Charkovské ulici je upravená z bývalého výčepu. Bydlela jsem s maminkou naproti v č. 18, pamatuji si dobře, jak opilci v noci řádili, odcházejíc z této hospody. A dnes, dnes zde věřící pečlivě dbají, aby v zimě v létě zůstala uzavřena vysoká okna, vždyť co by tomu řekli lidé, kdyby slyšeli zpěv!

Zvenku je velmi pěkný nápis, že zde bývá československá církev. I uvnitř je sál pěkně upravený, v popředí je harmonium, na které hrál rutinovane mladý hoch. Kázání bylo uvedeno textem z ev[angelia] Matouše 2, 1–2. Farář Moravec je ve středních letech a když mluví, neustále tlumeně odkašlává. Dříve býval na Moravě, jak se zmínil. Mezi jiným při dnešní bohoslužbě řekl, že dnešním lidem vadí starý způsob bohoslužeb, a že spíš by byli ochotni k osobní rozmluvě. Vzpomínám si při této příležitosti, že jsem později potom navštívila faráře Moravce, chtěla jsem si s ním pohovořit o různých věcech. Mnohé jsem se

²⁰ Od roku 1995 sbor sídlí v bývalém protiletckém krytu v Tulské ulici.

dověděla, mnohé ozřejmila, ale hlavně to, že farář mluví a mluví a mluví, to je ta osobní rozmluva, a návštěvník poslouchá napřed s úctou, potom s napětím a nakonec jen hlídá skulinku ve spádu jeho řeči, aby se dovolil na něco zeptat, nebo něco podotknout. Toto nebyla moje první rozmluva s farářem, proto to mohu klidně napsat.

Na tomto shromáždění bylo přítomno poměrně mnoho mladých lidí, dokonce i takoví, kteří stále žvýkali, a to, že zde byli, bylo dobré.

33. Sbor na Žižkově,²¹ Čajkovského 10

6. 3. 66 přítomno asi 130 lidí – kázal prof. Amedeo Molnár

Bohoslužebná místnost je v 1. patře, je dělená závěsem. Mají zde harmonium s dvěma manuály. Hrál na ně staříčkový pán písně bratrské. Kdyby věřící neměli nástrojový doprovod, nevím, nevím, jak by obstáli se svým zpěvem. Místnost byla lidmi zcela naplněna, i mladých bylo dost. Místo lavic byly jen židle, které si pozdní příchozí nosili z předsíně a všelijak přistavovali a tak se stalo, že jsme malého prof. Molnára vůbec neviděli.

Text na kázání byl z Izaiáše 25. kapitoly a z ev[angelia] Matoušova, 8. kap., 1.–12. verš. Kázání bylo zamyšlením nad setníkovou vírou, jež se náhle zjevila v jeho životě. Kontrast života setníkova a života běžného křesťana a zavržení křesťana nakonec. Dále to byl rozbor sobectví, přizemnosti a omezenosti, kterých je plno v normálním křesťanském životě a pak vize prof. Molnára o setkání všech církví, všech křesťanů s Kristem a o posledním soudu. Kázání pěkné, ale pro dnešního člověka nepraktické.

34. Sbor na Žižkově – Jarově, Na Chmelnici 3²²

5. 6. 66 přítomno asi 30 lidí – kázal synodní senior²³ dr. Bohuš Hrejsa

Nic nezbyvá, odhodlali jsme se i do těchto končin. Samotné místo působí venkovsky, lidé se scházejí po dvou, po třech, postávají před nízkou modlitebnou a jsou tu jedinými chodci. Přišli jsme dřív, což je pro nás neobvyklé. Viděli jsme

²¹ Druhý sbor ČCE v Praze na Žižkově (Žižkov II).

²² Kvůli demolici původního sborového domu sbor od roku 1977 sídlí v domě U Kněžské louky 2139.

²³ Oprava je náležitá: Bohuš Hrejsa nebyl synodním seniorem (= nejvyšším duchovním představitelem církve), ale pouze seniorem Pražského seniorátu (= nejvyšším představitelem jednoho z církevních územních celků). Funkci zastával v letech 1957–73.

tedy přicházet rozmáchlými kroky kazatele [Viléma] Foltina. Vešli jsme, jako u prvních křesťanů, do podzemí, do studené místnosti. Všechna okna uzavřená a navíc se zrnitými skly. Vpředu vysoká kazatelna. Na čelní stěně je nápis, už si nevzpomínám jaký, a pod ním červeně nakreslené tyto znaky: J – J – J. Co znamenaly, nevím. Místo lavic židle. Na stropě zabílené trámy, mezi nimi světla. Modlitebna působí zteřele a dost nevlídně. Přítomny byly většinou ženy, jen dvě děvčata asi čtrnáctiletá. Vedle kazatelny, vpravo z našeho hlediska, byla umístěna lavice, typu obyčejné školní a v ní seděli farář Foltin a synodní [!] senior. Než se přezpívaly dvě dlouhé písně, pokud možno z 15. a 16. století, než se oznámila oznámení, uplynula třičtvrtěhodina. Úvodní modlitbu pronesl senior Hrejsa. Má překvapivě pěkný, sytý hlas, je velmi, alespoň se nám zdálo, podoben primáři Vítkovskému z Krčské nemocnice, brýle, tvar hlavy, vysunutá energická brada. Modlil se bez zavřených očí, docela civilně a věcně a při tom bez obvyklých frází, které zahrnují dík za všechno, mír pro všechny a slitování pro skoro všechny atd., ale čím osobnější byl, tím byl obecnější. Písně po modlitbě byly kupodivu melodické, takže zpívali všichni, dokonce i my. Ale korunou zdejšího zpěvu je jasně [farář] Foltin a dnes k této korunovaci přispěl i s. s. Hrejsa. Zpívali opravdu z plných plic, ovšem jen do té chvíle, dokud Hrejsův zpěv nepřerušil Foltin nějakou poznámkou. V tu chvíli oba dali hlavy dohromady a cosi si říkali. Bylo to velmi často. Toto farářovo chování působilo rušivě, nezpůsobně a pro toho, kdo zde byl náhodou poprvé, působilo zcela nepřesvědčivě. To, o čem f. Foltin zpíval, nemyslel vážně, jinak by se byl soustředil. Jakoby mu šlo víc o to, udělat touto žoviálností dojem na s. s. Hrejsu. Proto jsme byli rádi, že na kazatelnu vystoupil synodní senior. Kázání bylo na text I. Petr[ova listu] 4, 12–14, trvalo asi čtvrthodinku a jednalo o bolesti a trápení v životě jednotlivce i církve. Bylo to dobré kázání. Jedno z těch, které posluchač poslouchá bez přerušení pozornosti, které na něj působí a neví dobře čím, kterému věří, protože takto o známých věcech neslyšel mluvit, což je důkaz, že kazatel přemýšlí. A bylo to jedno z těch kázání, o jejichž obsahu se špatně píše, protože člověk dodatečně zjistí, že novota a jakost nespočívá ani ve výrazech, ani v jakékoliv konkrétnosti, ale v něčem nepostizitelném, snad přímo v osobnosti kazatele. Zblízka jsme potom viděli, že senior Hrejsa je starší pán unaveného vzhledu. Měli jsme štěstí, že jsme ho viděli a slyšeli.

35. Sbor na Žižkově,²⁴ Prokopova 4

13. 3. 66 přítomno asi 120 lidí – kázal farář F[rantišek] Potměšil

Přišli jsme se značným zpožděním, právě na kázání, a vešli se už jen do postranní lavice. Dost velká místnost pravidelného tvaru, překvapivě pěkně vymalovaná pastelovými barvami. Na podélné stěně namalovaná loď a pod ní nápis: eku-
menie; trochu připomínala Heyerdala.²⁵ Nahoře galerie s varhanami. Kazatel Potměšil, jak má záhadné jméno, tak otevřené bylo jeho kázání. Čtení z Přísloví, Žalmů, kázání o stáří, o účtě ke stáří, o povinnostech a výsadách stáří vzhledem k Boží milosti. Dobré kázání a velmi vhodné do tohoto sboru, kde mladých lidí, včetně nás, bylo asi sedm. Nakonec byl vykonán křest děvčátka Ivanky, kazatel hovořil k rodičům, spatra a pěkně, ale oni ho poslouchali jen málo a spíše se věnovali dudlíku svého dítěte.

V oznámeních bylo mimo jiné též zmíněno úmrtí bratra Krále, zabitého taxikáře, který byl patrně členem zdejšího sboru, kazatel se zmínil o slavném pohřbu v krematoriu za účasti mnoha taxikářů. (Avšak já osobně si myslím, že tento br. Král byl asi vlažným členem a nevelké víry, neboť nemohu pochopit, že by mohl být věřící člověk zavražděn tak krutě a tak náhodou.) Kazatel taky oznamoval prodej zpěvníků za 19 Kčs a nelíbilo se mi, jak přímo škemral o tu korunu, aby ji každý přidal na potřeby sboru.

Církev československá²⁶

Nehybné ovzduší v katolické církve a silné národní cítění na počátku tohoto století vyvolalo v kněžských kruzích opoziční hnutí, myšlenkově formované v t. zv. Moderně. Protiřímská nálada v národě a u vlasteneckých kněží, dovršená odsouzením Moderny a podporou rozpadávajícího se Rakouska ze strany oficiální církve, vyvrcholila po vytvoření republiky roztržkou skupiny kněží v čele s Fr. Brodským-Zahradníkem,²⁷ K[arlem] Farským, G[ustavem A.] Procházkou, Al[oisem] Spisarem, M[atějem] Pavlíkem a j. od katolické církve

²⁴ První sbor ČCE v Praze na Žižkově (Žižkov I).

²⁵ Norský badatel Thor Heyerdal v roce 1947 na replice inckého balzového voru podnikl plavbu z Jižní Ameriky do Polynésie, aby tak prokázal americký původ tamních obyvatel; později se účastnil několika dalších archeologických experimentů.

²⁶ Od roku 1971 Církev československá husitská. K církvi viz Urban 1973; Butta 2010. K duchovním a dalším osobnostem CČS(H) Jindra – Sladkowski 2020.

²⁷ Správně: Bohumil Zahradník-Brodský.

a vytvořením církve Československé 8. 1. 1920. „Církev Československá, jako vtělení bezprostředního odboje, vzniklého v samém lůně římském,“ napsal dr. Farský 1924, „jest táborem všech bývalých římských věřících, kteří s Římem se rozešli, ale uznávají i potřebu organizace církevní i jistý význam vnějšího řádu bohoslužebného, oprostěného od všeho, co je zdravému rozumu nepřijatelné. Staví na díle Husově a Chelčického a Žižkou, majíc základem svým biblické křesťanství kriticky zaměřené.“ Církev nedostala do vínku žádnou teologii (teologickým zájmem není Bůh, ale zkušenost, ve které je prožívána realita Boží. Je odmítána Trojice – jde jen o troje působení Boha ve světě, Kristus je vzorem člověka s Bohem sjednoceného) a ideolog prof. Spisar vysvětloval, že nová církev má být „vybudována z pravdy Boží Kristem zjevené a Mistrem Janem Husem obnovené, ve shodě s novodobým světovým názorem.“ V církvi se projevil silný vliv deismu a filosofického racionalismu.²⁸

Roku 1920 měla církev 525.346 členů, roku 1930 – 793.092, za války, jako Českomoravská církev asi 700 tisíc, dnes asi půl milionu. Od roku 1950 má vlastní teologickou fakultu – Husovu, která sídlí v Dejvicích,²⁹ v domě, kde je úřad patriarchy a církevní vydavatelství Blahoslav, jež vydává ročenku téhož jména a týdeník *Český zápas*. Profesory na fakultě jsou: děkan M. Trtík (systematika),³⁰ M[iloslav] Kaňák (církevní dějiny), J[indřich] Mánek (biblistika), A[nežka] Ebertová (sociální teologie), R[udolf] Horský (praktická teologie).

Hlavou církve je patriarcha Dr. Mir[oslav] Novák (je čtvrtým patriarchou po K[arlu] Farském, G[ustavu A.] Procházkově a Fr[antišku] Kovářovi), v čele diecézí jsou biskupové (pražská – J[osef] Krupka, plzeňská – A[ntonín] Urban, královéhradecká – J[osef] Pochop, brněnská – V[áclav] Janota, olomoucká – L[eo] Marcellu[c]h). Církev má 354 sborů a 265 duchovních a to po celých Čechách a Moravě, sporá činnost na Slovensku za války zanikla.

Církev, věroučně původně značně liberální přechází po válce ve svých mladších představitelích prohloubení biblického pojetí s jistou orientací kalvínskou (Trtík, Mánek, Novák).

²⁸ Pozdější, poválečná Církev československá se plně vrátila k trojičnímu učení, teologicky i bohoslužebně stojí někde mezi římskokatolickou církví a liberálními protestantskými církvemi.

²⁹ Dnešní Husitská teologická fakulta UK, od roku 1998 sídlí na Pankráci v Pacovské ulici 350/4.

³⁰ Správně: Zdeněk Trtík.

Československá církev v Praze

<i>sbor</i> ³¹	<i>duchovní</i>	<i>účastníků bohoslužeb</i>	<i>poznámky</i>
Braník	–	asi 22	
Břevnov	Kučerová	25	
Dejvice	Novák, Mojžíšová	60	
Hloubětín	Brynichová	11	
Holešovice	Ungermann, Salajka	170 + 170	2× v neděli
Hostivař	Škramovská	18	
Karlín	Kubáč	40	
Kobylysy	Švábenický	35	
Košíře	Wienerová	60	
Krč	Kaňáková	40	
Libeň	Mendelová	35	
Malá Str.	Lohniský	80	
Michle	Nepovím, Svoboda	40	
Nové Město	Švehlová	60	
Nusle	Durchánek, Spisarová	80	
Podolí	Prošek, Javorská	35	
Smíchov	Kalný, Nepovímová	80	
Spořilov	Čepelka	35 + 40	Spořilov + Záběhlice
Staré Město	Kadeřávek, Bartáková	35	
Strašnice	Růžičková	60	
Vinohrady	Fuček, Krménčíková	90	
Vokovice	Hamerská	14	
Vršovice	Adámek	110	
Vysočany	Vyskočil	19	
Vyšehrad	Kubíková	30	
Žižkov	Vonka, Švábenická	65 + 50	bohoslužby ve dvou místech

³¹ ČČS(H) upřednostňuje označení náboženská obec; termín sbor pochází z evangelického prostředí.

Celkem 1609 lidí. Ze 34 duchovních je 17 mužů a 17 žen. Nikde není farářkou žena, kde je ještě muž jako kazatel nebo duchovní.³² Kromě těchto bohoslužeb je ještě ve většině sborů zvláštní shromáždění pro děti.

36. Sbor v Braníku, Pod přívozem³³

12. 2. 67 přítomno 22 lidí – kázala duchovní Eva Javorská

Po desáté hodině vstupujeme do tohoto sboru, trochu po začátku, nicméně úvodní zpěvy ještě neskončily. Vchod do místnosti je hned z ulice, vejde se na malou plošinku, kde stojí jeden starší člen sboru a zve nás dál, po dřevěných schodech dolů k lavičím, kolem harmonia, na které hrál mladý muž, který se zřejmě teprve zaučoval, neboť jak jsme slyšeli, hrál jedním prstem doprovod a ještě špatně. Bohoslužebná místnost je malá, pod úrovní chodníku, vpředu velký prostý dřevěný kříž, za ním je namalované žluté slunce. Po stranách nepostradatelné hlavy Farského a Husa, dokonce i prapor z husitské doby. Většinou byli přítomny starší ženy a jen tři muži. Kazatelka je docela mladá, hladce česané tmavé vlasy, bledá. Když byl čas kázání, šla až před lavice a to bylo sympatické. Kázání četla. Dívala se nahoru dozadu nad lidi, jako to bývá zvykem u zpěváků. Četla z evangelia Matoušova a pak příběh o Josefovi, na který také kázala. Příběh je pro nás nejméně trojím poučením: i v nepřátelství, i v nevděčnosti světa máme svůj úkol. Bůh je a vládne, ať to kdo chce nebo ne, prosadí svůj záměr. Tyto prosté věci pochopil Josef a poddal se jim, to jej odlišilo. Konec kázání byl trochu živější, ale celé kázání působilo – jako i jinde u čechoslováků – jako při závěrečné zkoušce. Ptali jsme se opět v duchu trochu udiveně, jaký je ten úkol křesťana v nevděčném světě? Snad ne jen takto vzorně stárnout!³⁴

³² K ordinaci žen v CČS(H) Noble 2004; Nešpor 2020.

³³ Náboženská obec byla z modlitebny v roce 2001 vypovězena, nějaký čas se scházela v náhradních prostorách a od roku 2006 fakticky splýnula s obcí Praha-Krč, v té době již lokalizovanou v kapli sv. Anny v Dolnokrčské ulici (viz níže).

³⁴ Za popis bohoslužby v branickém sboru byla v rukopise umístěna liturgie CČS(H) (Liturgie Karla Farského), pro neznalce překvapující, protože odlišná jak od dobové římskokatolické liturgie, tak od bohoslužeb evangelických církví. V této edici ji vypouštíme, viz Postup liturgie 1940; srov. Hraba 2018 a studii Pavla Koláře v tomto čísle *Lidí města*.

Sbor Jana Želivského Církve československé (husitské) na Břevnově vznikl adaptací bývalé konzervárny. Foto J. David, asi 1967.

37. Sbor v Břevnově, Radimova 36³⁵

21. 5. 67 přítomno 25 lidí – kazatel, jehož jméno neznáme, zastupoval zdejší farářku Naděždu Kučerovou

Sbor Jana Želivského, malý prostý sbor v tiché čtvrti. Vedle vchodu do sborové budovy jsou další dveře, asi na faru, a nad nimi ve výklenku je hnízdo a na něm sedí, asi na vajíčkách, velký, černý pták. Ocásek kouká s jedné strany, otevřený zobáček z druhé.

Místnost sboru je prostá, pěkná, včetně lavic i moderní. Horší je to s výzdobou. Na čelní stěně půl obraz, půl reliéf vykládaný dřevem, nalevo Kristus v Jeruzalémě, napravo Želivský v Praze, uprostřed kříž. Zamhouří-li člověk oči, je obraz docela hezký. Ale zato okna po pravé straně sálu! Malby Husa a Žižky s obličejí žlutými jak citron, úplný strach před žlutým nebezpečím.

³⁵ Původní sbor byl v devadesátých letech zbořen a na místě jeho části byl postaven nový sborový dům (Na Petynce 2257/47a).

Technický stav
břevnovského sboru
CČSH byl přes
všechny úpravy
zcela neuspokojivý,
náboženská obec
proto většinu
pozemku na počátku
devadesátých let
prodala k výstavbě
obytně-administrativní
budovy a sama si
na zbývající části
postavila nový
sborový dům (1997).
Foto Z. R. Nešpor, 2021.

Kněz, který dnes kázal, je zvláštních širokých úst, menší postavy. Četl I. ep[íštole] Jana 4, 7–12 a Lukáš[ovo evangelium] 6, 37–42. Přítomny byly téměř jen ženy a proto nebylo možné ani jiné oslovení, než: Sestry a bratři. Hodíme-li kámen do vody, šíří se kruhy. Vysílá-li vysílačka, šíří se zvuk vlnami. Vznikne-li nákaza, i ona se tak šíří. To jsou příklady z fyziky a z biologie. Člověk, je-li obdařen láskou, vysílá vlny dorozumění, na něž někteří lidé reagují a někteří ne. Zdrojem takové lásky byl Kristus. My bychom ty Jeho vlny měli ne jen vnímat, ale také sami šířit co nejdál, a v co nejčistších frekvencích. Mluvení o této lásce je zbytečné, jedině osobní příklad je takovým šířením. Lidé vyrůstají buď ve špatném nebo v dobrém prostředí. Ti z dobrého prostředí mají všechny

předpoklady pro šíření lásky i pro příjem vln dorozumění při vysoké selektivitě. Dnešní doba je sice tvrdá, ale spravedlivá. Lidé nereagují na obvyklá prázdná slova církvi. Nesmíme ani příliš spoléhat na to, že lidé budou naši lásku přijímat, to je přece lhostejné. Důležité je, že dovedeme vysílat. Bylo to myšlenkově pěkné kázání, trochu přejemněle a nepřesvědčivě podané.

38. Sbor v Dejvicích, Kujbyševova³⁶ 5

21. 8. 66 přítomno asi 60 lidí – kázal pravděpodobně Zdeněk Novák, farář a řed[itel] bohoslov[eckého] internátu

Klenutý, krásný světlý sál se sklápěcími lavicemi jako v biografu. Špatně se na nich sedělo, byly sice vyřezávané, ale příliš rovné a velmi široké. Nejvíc nás upoutaly dva svícny vedle stolu, jež byly modelovány ve tvaru palem – železné listy a kokosové plody svítily. Před stolem ozdobná mříž a za ním kříž s Kristem, příliš moderně nerozeznatelným. Všechno dost rafinovaně a vkusně působivé. Až na obličátní hlavu Farského. Varhany s dobrým varhaníkem. Tato celá budova, stavěná v pozdním pseudogotickém slohu, slouží této církvi, je zde bohoslovecká fakulta a z venku je vidět v přízemí kuchyni, je zde vydavatelství Blahoslav a jsou zde moc hodní vrátní.

Pár přítomných se ve velkém sále úplně ztratilo, většinou to byli starší lidé. Před námi seděly dvě starší ženy, zřejmě sestry, šedivé drdůlky stejně učesané, stejné hřebínky na stejné straně, stejné šaty s límečky, stejné bílé rukavice i kabelky, znáte jistě takové dojemné usilování o stejný osud.

Kněz, starší prošedivělý, měl velmi milý hlas a příjemný zpěv. Četl text ze Zjevení Jana o bohatství a o tom bylo také celé kázání. Připadalo nám velmi vlažné a zdá se, že jsme si všímali spíš věcí okolo. Když na př. přišel kdosi pozdě, upadlo mu s velkým rámusem sedadlo. Věřící se pohoršovali. Zato kněz byl velmi kompromisní k bohatým. Mluvil, jakoby ty široké lavice před ním byly plné tlustých měšťanů a měštek, což snad byla minulost, ale ještě spíš jen sen. Teď před ním sedí několik desítek pensistů, kteří ani almužny nemohou dávat a ani je nedostanou. Snad byli kdysi bohatší, ale co teď mohou dělat? Mluvil o slovech Ježíše, to ano, ale copak názor na bohatství je otázkou teologie? Ani slovem se nezmínil o příkladu Jeho života.

³⁶ Dnes Wuchterlova. Sbor sídlí v budově církevního ústředí, kde až do roku 1998 sídlila rovněž církevní teologická fakulta a bohoslovecká kolej.

39. Sbor v Hloubětíně, Na Rokytce 10³⁷

7. 5. 67 přítomno 12 lidí – kázala asi farářka Zdeňka Bryn[y]chová

Je pracovní neděle,³⁸ mám co dělat v těchto končinách, respektive zařídili jsme to tak, abych sem mohl jet služebně a navštívit tento sbor. Lidí je zde opravdu málo, 10 pensistů a mladá dívka, snad dcera kazatelky, u harmonia. Místnost asi 6 × 8 metrů ve vile, výzdoba normální. Na kazatelně nápis: Tábor je náš program. (To jste tedy jistě měli již svoje Lipany!)

Text z Lukáše 11, 1–4, kázání je o modlitbě. Modlit se můžeme a máme vlastními slovy podle svého srdce a křesťan se modlí často, je to jeho rozmluva s Bohem. Učíme se modlit od Krista, který byl ve všech věcech tak blízko Bohu. I v Getsemanské zahradě byl poslušný, i v utrpení se modlil: Ne jak já chci, ale jak chceš Ty, Pane! Apoštolové viděli Kristovu častou modlitbu a proto jej prosili, nauč nás modlití se. Je dobré, že kromě modlitby, jež vychází ze srdce, máme od Krista ukázáno, oč máme prosit. Křesťané už od dětství jsou pod vlivem této modlitby Páně a ona je sjednocuje s Kristem i se sebou navzájem. Modlete se a bděte, je pravým křesťanským příkazem.

Kázání bylo čtené. Farářka – statná čtyřicátnice, jen občas odkoukla přes hlavy a já mám podezření, že takto k siní by kázala, i kdyby před ní byl jen jediný člověk; možná i kdyby před ní nebyl nikdo. Věty rychlé, neosobní, jakoby kázala každý den a každou hodinu, spíš jako by je recitovala. I liturgii při bohoslužbě dost drmolí. Docela se nezlobím, že jsem zde byl v pracovní době. Formalismus – proč se asi tato církev jmenuje – československá?

40. Sbor v Holešovicích, Farského 3

3. 10. 65 přítomno asi 170 lidí, kázal farář Otakar Ungerman

Privítala nás bílo-modrá skleněná elegance v podobě kopule a bílá socha Krista na kříži od Štursy. Překvapila nás přímo záplava lidí, všechna místa byla obsazena a vzadu ještě lidé stáli, my jsme seděli vpředu v postranních sedadlech. Většinou i zde byly ženy a před námi seděl zvláštní pár: on – byl silně zarostlý jako ruský mužik, mladý, pěkně oblečený, ona – tmavých mastných vlasů, celá špinavá a otrhaná s černou kabelkou. Plně se zúčastnili bohoslužeb.

³⁷ Správná adresa náboženské obce byla a je Kbelská 30.

³⁸ Pracovní soboty (výjimečně i neděle) sloužily v období komunistické vlády k náhradě, „napracování“ nepracovních státních svátků; zrušeny byly v roce 1990.

Varhaník nehrál moc dobře, jeho doprovod zanikal v nevýrazném a nečistém zpěvu. Farář četl text z Nového zákona za kazatelnou, ale kázat přišel až k prvním lavicím, to bylo hezké. Začal mluvit o významu obyčejného lidského setkání, o setkání dvou lidí ve starém Orientě. Uvedl kontrast přelidněného Václavského náměstí, kde vám druzí jdou na nervy, a pouště. Mluvil pak o biblickém příběhu, v němž je naznačeno, že návštěvník hostiny si má sednout na poslední místo. (Měli jsme z těchto řečí mnoho nedobrych pocitů, protože vzadu lidé stáli a my jsme seděli sice ze strany, ale přece jen vpředu a byli jsme zde cizí. Jen abychom zůstali čilí.) První část kázání byla znepokojivá, náročná, potom jako když utne, převládla bohatá souvětí, rutina a jakoby opojení z vlastní řeči.

Když pak farář odcházel, jen pokynul, ruku nepodával, jako v některých československých sborech. Byli jsme rádi, že jsme zde byli, i když jen pasivními účastníky, mnohé na nás silně zapůsobilo.

Ve sklepě vedlejšího domu jsme si před bohoslužbou schovali míč. Nikdo ho nevzal a tak jsme si šli zahrát.

41. Sbor v Hostivaři, Pražská ul.³⁹

6. 8. 67 přítomno 18 lidí – kázala farářka Dagmar Škramovská

Na Hostivařském náměstí se dosti drze rozkládá jeden velký statek. Na jeho dvoře jsou dvě ohromné hromady hnoje a z nich pomalounku vytéká žlutá, páchnoucí močůvka. Teče celým tímto náměstím a vytváří louže, které jedoucí auta rozstříkují. Teče až na nejzazší cíp náměstí, tam, kde je umístěn československý sbor. Do vlastní místnosti sboru se jde přes krásnou zahrádku, na které mnoho květin dělá, co jen mohou, aby zaplašily svou vůni zápach močůvky. Sedám si do poslední lavice. Nízká místnost je pěkně vymalovaná, lavice nové, vzadu harmonium. Vpravo na zdi asi uprostřed místnosti, je na podstavci busta Farského, který se přísně dívá na kazatelnu. Přítomno je 15 žen, dva muži a jedno dítě. Je po deváté hodině a paní farářka nikde. Ženy vzrušeně hovoří:

„Někdo by jí to měl říct!“ – „Takhle to nejde.“ – „Já sem nebudu moct chodit, přicházím domů už takhle pozdě, člověk myslí, že už ve čtvrt na jedenáct bude doma a zatím...“ – „Někdo by jí to měl říct.“ – „Už jde!“ – „Ne, to není ona.“ – „No

³⁹ Náboženská obec ve skutečnosti sídlila v Tyršově (dnes Daliborově) ulici, v roce 1991 však dům s modlitebnou musela opustit.

Zaniklá modlitebna Církve československé (husitské) na Chodově. Foto J. David, asi 1967.

už je zase skoro deset minut po deváté.“ – „Ale už jde.“ – „Tak si pojďme sednout.“ Všichni už sedí a její malá dcerka přichází. Od své sousedky se dozvídám, že paní farářka je rozvedená a děti má tři. Holčička vstává z lavice a utíká do vedlejší místnosti k mamince, která se tam převléká do taláru: „Mami, tak už pojď!“ Maminka jde. Je to silná, zdravá, hezká mladá žena.

Čtení pro dnešní kázání je z Jeremiáše 29, 4–9 a Lukáš[ova evangelia] 19, 42–44. Farářka svým pěkným hlasem, který osvědčila už při zpěvu, pěkně, přístupně znovu osvětlila to, co bylo čteno z proroka Jeremiáše. Přiblížila zajetí Židů v Babyloně druhou světovou válkou. A rozebrala udivující radu proroka o zabydlení se v místě zajetí. Druhou částí kázání navázala kontakt s částí první – malou informací o Jednotě bratrské. Mluvila o současném synodu v Potštejně, mluvila o vyhnancích v době Komenského a hlavně mluvila o dnešních příslušnících

Jednoty bratrské, kteří kamkoliv ve světě přijdou, nezapadnou, ale zabydlí se a zúrodní celé okolí kolem sebe. Tato poznámka o cizí církvi byla velmi sympatická. Potom mluvila paní farářka o dnešku. O tom, jak nikde na světě není pokoj a klid. Jak, když se sejdou tři děti, po chvílce hraní se určitě poperou. A klidně řekla i to, že když jde s dětmi na filmy i Vinnetouovi, jak ji udivuje, že přes značnou dávku zabíječských scén – je mnoho přímo křesťanského v těchto filmech. Dobro v nich vždycky zvítězí a osoby v nich převážně zpočátku chtějí řešit konflikty smírnou cestou. Mluvila i o lidech v zaměstnání, jak je těžké nevybuchnout ve zlost a proto musíme stále myslet na Ježíše, aby při nás stál i ve chvílích, kdy ho v srdci beznadějně nemáme.

Farářka mluvila bez poznámek, své věty kloubila jasně a srozumitelně. Všimla jsem si před shromážděním, jak se jedna paní ujišťovala, jestli opravdu bude kázání a když se ujistila, že opravdu ano, jak byla spokojena. Vám, kteří tento zápis čtete, jistě připadá dost absurdní dostat se od zajetí Židů v Babyloně k Jednotě bratrské a přes ni k Vinnetouovi a od něj zase k Ježíši, avšak tato absurdita je spíš výsledkem mé neschopnosti, neschopnosti mé reprodukce. Paní farářka mluvila dobře a ani nás nenapadlo, že by snad souvislosti byly násilné. Ano, nic zvláštního zde nebylo řečeno, žádná udivující filozofie. Zato zde však mluvil člověk, který prošel kusem života, asi dost neúspěšného, žena, která má tři děti. Tři! Mluvila žena, která když mluví o 5. verši z 29. kapitoly Jeremiáše, čili o pěstování štěpnic, ví, co je to ovoce, protože je dává svým dětem a dívá se, jak jim chutná a jistě by se nezalekla pěstování ovoce se všemi důsledky. Posлуhač slyšel, že chodí se svými dětmi i do biografu, a mě toto zjištění potěšilo. Pokud vím, mnoho církvi a farářů filmy odsuzuje jako něco špatného. Přitom leckterý film má mnohem silnější kladný dopad na diváky než několik kázání a promluv nezúčastněného kněze, který mluvil zrovna jen proto, že je právě neděle. Ano, tato farářka dochází zřejmě na bohoslužby soustavně pozdě. Ale který farář, kazatel, kněz, muž ví, co to je obsloužit jedno dítě, dvě děti, tři děti? Opatřit oběd kdoví pro kolik osob? A přijet do Hostivaře z Žižkova pražskou tramvají. Kolik jen farářů, kazatelů, kněží bydlí v domě, kde kázá a slouží mše a začínají pozdě! Úplně slyším něčí námitku – nemá tedy takhle zaneprázdněná žena dělat farářku. Dělá pak všechno špatně. Ach, co je nám obyčejným lidem dole pod kazatelnami platné, že na kazatelně bouří člověk otitulovaný dr., filosof, člověk vážený, člověk nám ale nesmírně vzdálený, neboť mluví o tom, abychom zůstávali v křesťanské lásce, ale ve své cudnosti už asi zapomněl, jestli vůbec věděl, že mezi mužem a ženou je obrovský rozdíl tady na zemi. A nikdy nám neřekl, protože to nepochopil uzavřen ve svém

bohulibém životě, o tom, že muži ve své křesťanské lásce by měli aspoň částečně ženám, svým ženám, pomoci s prací, která se prostě musí udělat. Jak by však o tomhle mohl dr. filosof mluvit, když sám doma – nu – co dělá doma? Jen žena za kazatelnu a snad i někteří z živoucích kněží, umí vycítit, kdo je poslouchá a umí smísit bolest svou s jejich bolestí, protože je to taková, kterou všichni už prožili, a stejně tak i radost. Většinou jen ten, kdo prožil, kdo žil, kdo padal a vstával, kdo chyboval, kdo prosil o slitování, kdo miloval a kdo přes to všechno pokorně věří v Ježíše Krista Ukřižovaného, jen ten může dobře mluvit k lidem.

42. Sbor v Karlíně, Vítkova 13

8. 1. 67 přítomno asi 40 lidí – kázal farář dr. Vlad[imír] Kubáč

Poezie vánoc

Mnoho poezie vánoc

Příliš mnoho poezie vánoc

Takže jsme dokonale zapomněli,

že promodralé lidské dítě

se položilo do rukou světa

studeného jako kamenná vlhká podlaha chlěva.

Toto pěkné říkání bylo vyvěšeno ve vitrině. Přesto, že už nejsou svátky, lidem se prý nechce vstávat a tak se dovídáme, že bohoslužby začnou i tuto neděli až v 9 hodin. Obešli jsme ještě párkrát tu rozpadající se budovu, kde z fasády zbyl jen kalich na průčelí a schody, jdoucí odněkud nikam a čekali jsme – vymrzlí – na začátek. Uvnitř jsou čisté lavice, bílý mírně klenutý strop, ozdobený vánoční stromek a v čele vysoká, nevkusná freska, jako od lidového malíře ilustrace k Jiráskovu *Proti všem* – odpočívající Žižka před Prahou. Kněz středního věku, soustředěné, trochu zatužené tváře, ale jemného hlasu se při zpěvu nemůže shodnout s varhanami, nejspíš proto, že moc pospíchá. Nemůže se dočkat vroucí modlitby, kterou pronáší s Izaiášem, když čte z 54. kapitoly verše 1 až 8. Text je pak z Matouše 16, 13–19. Kázání je k výročí 47 let založení církve. Děkuje za chvíle požehnání a věří, že i z dob zdánlivého úpadku povolá Pán církev k slávě. Modlí se za všechny členy Boží církve ve všech společenstvích. U textu z Matouše (Ty jsi Petr, to je skála) dodává, že církev není jen z mimořádných lidí, ale i z lidí chybujících, slabých, proto nemusíme zoufat. Pán sám v nich tvoří své dílo.

43. Sbor v Kobylisích, Zdibská 723⁴⁰

2. 4. 67 přítomno asi 35 lidí – kázal farář Jan Švábenický

Tyto pražské končiny jsme si nechávali až nakonec, ale jedna zvláštní okolnost nás přiměla, abychom sem právě dnes zašli.

Jedině katolická církev má tak brzké začátky, jinak osmá hodina ranní je po sobotě trávena ještě v posteli. Ale zde jsme věřící našli již shromážděné v malé, krátké a nízké místnosti v suterénu normálního činžovního domu. Židle spojené v řady, uprostřed rozdělené pěšinkou, vpravo harmonium, u něj starší žena, hrála dobře. Přítomen nebyl ani jeden mladý člověk (kromě pana faráře, ovšem), jenž i za kazatelnu byl těsně u prvních židlí. Při kázání postoupil ještě blíž, stál vlastně v první lavici a to bylo sympatické. Je to mladý člověk, ročník 41, snad nejmladší farář v republice, blond vlasy, modré oči, otevřený obličej, zvláštní úsměv. Na který text kázal už nevím a z kázání si také mnoho nepamatuji, příliš jsem byla napjatá na rozhovor s ním. Kázání začal konstatováním hladu, který je hrozbou světa, říkal, že různé církve dělají mnoho proti němu – citoval právě vyšlou encykliku Pokrok národů – ale to všechno je málo. Hovořil o paradoxu cesty, již se lidstvo ubírá. Dříve se lidé snažili toho, aby neměli hlad. Ti, jež toho dosáhli, usilovali o dostatek. Ale to jim bylo málo, snažili se o nadbytek. I to se v části světa povedlo. A ta část sobecky myslící jen na sebe, usiluje dál o blahobyť. Pořád se o něco usiluje, pořád se o něco bojuje. Ale vyvíjí se jen část lidstva. Druhá část zůstává v hladu a bídě. My křesťané se tohoto usilování do jisté míry taky zúčastňujeme. Shromažďujeme kde co. Toužíme mít všeho zásoby. Leccos můžeme nashromáždit, ale to všechno jsou věci pomíjivé. Právě hodnoty nelze mít do zásoby. Lásku je nutno opatřovat, strážet a živit. A o Boží milost je nutno neustále prosit, Boží lásku si stále zasluhovat ze všech svých sil. Tak jako manu nemohli Židé schovávat, tak si nelze jednou provždy zasloužit Boží lásku.

A teď tedy proč jsme šli osobně poděkovat tomuto faráři, Janu Švábenickému. Mám přítelkyni, která žije ve Vrchlabí. Je tam učitelkou hudby, je tam provdána, je jí 30 let atd., atd. Ovšem dostala se do velmi těžkých a pro ni nezvládnutelných životních potíží, při nichž začala uvažovat o sebevraždě jako o možném východisku. Když jsem zjistila, že moje časté dopisy, ač jsem se sebevíc snažila, ji od těchto myšlenek neodvádějí, napadlo mne, že by jí mohli pomoci někteří kazatelé a faráři. Že by jí mohli napsat, buď jí poradit v konkrétních

⁴⁰ Od roku 2018 se náboženská obec schází v prostorách dáblické obce na Ďáblické ulici 80/75.

věcech, nebo projevit účast, potěšit, odvrátit od zlých myšlenek, poukázat na jiný způsob života. Napsala jsem proto zhruba o tom, co moji přítelkyni trápí, jak žije, že je katolička atd. 12ti, slovy – dvanácti – farářům nejrůznějších denominací, vybrala jsem je tak, že většinou se mi velmi líbila jejich kázání, jejich projev. Že působili dojmem osobnosti, že na svém místě stojí opravdově, že ze všech svých sil slouží Ježíši Kristu, kterého vyznávají, že jsou prostí, že jsou to lidé, na které je spolehnouti. Nu, není. V kritické době, rychle, bez rozvažování, napsal z nich jen jeden. Moje přítelkyně nosí ten dopis stále sebou, četla jsem jej, je to pěkný, lidský dopis, dopis, ze kterého je jasně cítit velké vcítění a hluboké soucítění. Napsal jej Jan Švábenický z čl. sboru v Kobylisích.

Zde je výčet kazatelů a farářů, kterým byla prosba o dopis zaslána:

Stanislav Švec, kazatel Bratrské jednoty baptistů, Vinohrady
 Jaroslav Kubový, kazatel Jednoty československé, Žižkov
 Náboženská společnost unitářů, Staré Město
 Bohuslav Betka, kazatel Církve československé evang[elické], Smíchov
 Lubomír Moravec, kazatel téže církve, Vinohrady
 Rudolf Petr, kazatel Bratrské jednoty baptistů, Podolí
 Jiří Svoboda, duchovní Církve československé, Michle
 Jiřina Kubíková, farářka téže církve, Vyšehrad
 Svatomíra Mendelová, farářka téže církve, Libeň
 Josef Hermach, administrátor farního úř[adu] kat[olické] církve v Podolí
 Vladislav Žák, kazatel církve metodistické evangelické, Jihlava
 Jan Švábenický, farář Církve československé, Kobylisy

Tento výčet je podán v časové posloupnosti. Jan Švábenický napsal velmi rychle, napsal i mě, že svůj dopis odeslal. Divil se v dopise, že volba padla zrovna na něj. Ano, jeho jako posledního jsme jediného volili losem. Dostala jsem dále striktní lístek od farářky Jiř[iny] Kubíkové, že dotyčná nešťastná žena se má obrátit na linku důvěry a potom dopis od St[anislava] Švece, v němž vysvětluje, proč nemohl mé přítelkyni napsat. O něco později napsal však do Vrchlaví mé přítelkyni Dr. [Dušan] Kafka z nábož[enské] spol[ečnosti] unitářů také velmi pěkný dopis.

Proč jsem psala dvanácti farářům? Nejsm dnes už tak naivní, abych si myslela, že každý z nich napíše. Přesto však zůstávám naivní v představách, v nichž je mi samozřejmostí, že by bývali všichni mohli napsat. Já je neznám a tak se mohu jen domnívat, proč tak neučinili. *Jestliže se báli* – jak mohou sami

sobě říkat, že chodí s Ježíšem? A nechodí-li s ním sami, proč tedy chtějí, aby druzí chodili? A čeho se báli? Že to je provokace či nějaký chyták? Od koho? Od státu, od nevěřících, nebo mysleli, že to je nějaký chuligánský kousek? *Jestliže zchladněli, když zjistili, že ta, které by měli psát, je katolička*, jak pak to tedy je s tím ekumenismem, hlásaným ze všech stran a proklamovaným v Kostnických Jiskrách? Jak může věřící zanevřít na víru, jiným způsobem projevovanou, to je nepochopitelné. Ale věřící, prosím, dejme tomu. Ale jak může kazatel? *Jestliže měli málo času* – je pravda, že nemám představu, čím se celý den kazatel zabývá, i když tuším že o své děti se stará tak minimálně jako každý jiný muž, ale moje představa o kazateli je ta, že by měl, pokud může, bez meškání konkrétně pomoci, kde se jen naskytne příležitost. To tolik ti kazatelé a faráři úradují, že jsou více úředníky, než kazateli (a to ještě jen od 9 do 12)? Zbývá snad už jen napsat, o kolik poklesli v mých očích. Mluví jen a mluví. Jedno, dvě, tři kázání týdně, které přednesou více méně bez osobního zaujetí. Co si odnášíme my, kteří posloucháme, co si zapamatujeme? My, ten plebs v lavicích, nepotřebujeme ani tak vědomosti z Bible, ale potřebujeme cítit, víc cítit osobní zaujetí faráře, jeho víru. A je-li i tento projev opravdový a farář na prosebnou žádost o dopis příteli nereaguje, nerozumím tomu. Vůbec.

S J. Švábenickým jsme mluvili jen chvílička. Byli jsme pro něj cizí a spěchal do města. Řekl, že farář by měl vždycky pomoci, když je možnost. Asi ještě nepoztrácel ideály, které snad má a své poslání bere opravdu vážně.

44. Sbor v Košířích, Plzeňská 194⁴¹

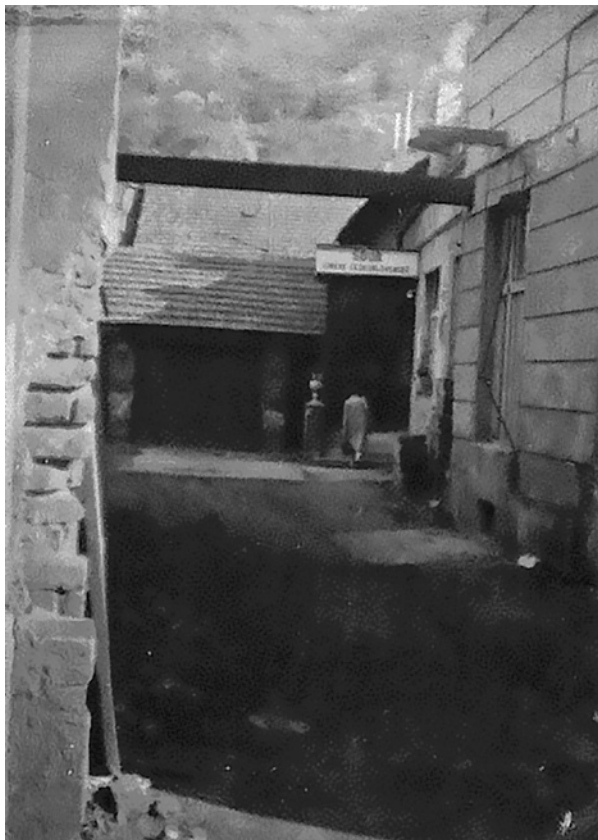
16. 4. 67 přítomno asi 60 lidí, kázala farářka Dagmar Wienerová

Udivilo mne, jak pěkná místnost se skrývá v těchto starých domech. Široká, prostranná, sedadly, resp. židlemi určená asi tak pro 80 lidí. Dnes ještě zůstalo dost míst volných, ale v tak nepřístupných koutech, že by to znamenalo požádat mnoho lidí o dovolení, seděla jsem tedy v druhé řadě. První zůstala prázdná. Celé popředí bylo řešeno dřevem a umělou hmotou, velmi vkusně. Vlevo Farský, vpravo kazatelna. Uprostřed za stolem těžký, silný dřevěný kříž, za ním na stěnu vržené světlo. Varhany jsou umístěny vzadu na kůru, odtamtud také zpíval sbor, ostatně nepříliš sezpívány.

Bohoslužby u této církve začínají zpěvem a tak návštěvník nejprve kněze slyší zpívat. Nemám dojem, že by zdejší farářku, ani ne čtyřicátnici světlých

⁴¹ Náboženská obec fakticky zanikla v roce 2002 kvůli ztrátě bohoslužebné místnosti.

Provizorní sbor Církve
československé (husitské)
v nádvorní stavbě
v Košířích na Plzeňské ulici.
Foto J. David, asi 1967.

vlasů, zpěv nějak zvlášť uspokojoval. Výšky zpívala těžce a jen letmo. Po první modlitbě (pronesené se zavřenýma očima a jedním dechem) jsem závrtně cítila, že Pán Ježíš je opravdu uprostřed nás. Nedá se to popsat. Chci jen říct, že tato žena neudělala jediný pohyb, neřekla jediné slovo bez hluboké opravdovosti. Šel mi až mráz po zádech nad možností takové víry, takové vroucnosti. Když jsem potom vyšla ven, nechtělo se mi věřit, že jsem něco takového cítila, a přikládala jsem velký dojem, který na mne farářka udělala tomu, že jsem seděla v její bezprostřední blízkosti. Ale to si jenom namlouvám.

Text, na který kázala, je zapsán u Jana 21, 1–14. Zde je můj hrubý výpis myšlenek z kázání. Bylo proneseno spatra, plynně, ale ne akademicky, vroucně a naléhavě. Paní farářka je jistě i filosoficky vzdělaná. Nemám ponětí, jak dlouho kázání trvalo, zůstala jen ona se svými slovy:

Současný stav bývalého košířského sboru – po opuštění prostor ČČSH byly pronajaty jako vietnamská tržnice. Foto Z. R. Nešpor, 2021.

V našem životě je mnoho věcí, mnoho událostí, které normální lidé nazývají náhodou. Nač přemýšlet o tom, co se děje, co se prostě stane s naším očekáváním a bez našeho přispění. Náhoda – a je to odbyté. Snažme se zamyslet nad takovými událostmi, jako je ta, že vůbec žijeme, že se narodí dítě, cožpak je tak samozřejmé, že se narodí zdravé dítě? Což je samozřejmé, že strom napřed rozkvetne a potom má ovoce? To jenom my jsme tak zobyčejněli, že takové věci už nevidíme, nebo je považujeme za samozřejmou obyčejnost. Ale v našem všedním životě je mnoho příhod a dějů a i docela malých věcí, které jsou stejně neuvěřitelné, jako je neuvěřitelný rozkvetlý strom. Sejdou se dva cizí lidé, začne mezi nimi láska, která je neuvěřitelná stejně tak, jako jistoty, kterou oni dva vytvoří. Jen zkuste s někým mluvit o neuvěřitelných věcech! Co řekne? Blbost.

Řekne blbost, protože je to lehčí a je to krátké. Jak dnes člověk vypadá, o čem lidé mluví na ulici, v obchodě, v tramvaji. Zeptáte se, jak se máš, jak se máte? Co uslyšíte? Nářky, pláče, nářky, stížnosti. Mluví dva lidé a neodpovídají si, mluví každý sám. Každý sám si stěžuje, aniž by ho druhý vyslechl a každému z nich je to jedno. Stalo se neuvěřitelné: okruh myšlení lidí se zredukoval tak, že skutečnou starost mají jen o obživu, holou existenci a zábavu a to v těch nejhrubších a nejjednodušejších podobách. Starost o tyto primární věci ústí a krystalisuje ve věčný strach: Co zítra? Obstojím zase? Nebude z této horečky něco horšího? Vyhraji? Udělám tyto zkoušky? Co za to dostanu? Co jestli umře? Co bude se mnou, jestli mi umře? – Všimněme si učedníků v našem příběhu. Lovili celou noc a nevylovili jedinou rybičku. To bylo přinejmenším neuvěřitelné. Znali přece dobře svoje řemeslo. Co o tom faktu může říct moderní člověk? Jak vyložit to, že za celou noc nic nechytily. Tehdy neznali pojem neuróza, ale my si můžeme myslet, že značně znervózněli, když ani k ránu nic nevylovili. Neuvěřitelné. Bylo to neuvěřitelné jako zjevení Pána Ježíše, jako zázrak, který učinil. Neuvěřitelné. – Víte, hodně záleží, jak se na to člověk dívá. Když řeknu, že někdo jel autem, naboural a vyvázl bez zranění, jeden řekne – náhoda, druhý – štěstí. Ale což je toto vysvětlením? Což je vysvětlitelné, že někdo umí napsat báseň a jiný píseň a ještě jiný namalovat obraz? To všechno je přece neuvěřitelné, jako láska dvou lidí, jako její trvání, jako květy, jako ovoce, jako cokoliv, nač se jen podíváme. Vždyť samotné stvoření a trvání světa stojí na neuvěřitelné lásce a oběti a na velkém společenství lidí.

Já vím, že vy, kdo tyto řádky čtete, že pro vás je to jen pár nějakých myšlenek. Ale v to nedělní dopoledne to nebyla jen tak obyčejná řeč. Já se přiznávám, že o tomto kázání se mi ještě v noci zdálo – a to se mi ještě nestalo. A pevně věřím, že kdyby tu se mnou byli všichni z naší projekce, že by se něco stalo. I kdyby to bylo jen tak malé pomyslení, že něco na tom musí být! A taky jsem viděla, že tu byli starší lidé, mladý ani jeden, z toho usuzuji, že to zde nemá paní farářka lehké. A taky jsem si pomyslela, že žena, když je dobrá kazatelka, je lepší než ten nejlepší muž, protože ona je více spjata se životem, se zemí, s obyčejnými povinnostmi a může tohle, tento život víc promyslet a víc spojit, pevněji spojit se záležitostmi nezemskými. To muž – kazatel nemůže, protože praktický život nezná. A tak mám stále zatím ještě před očima její pevné ruce, její naprostou odevzdanost do Boží vůle, její vroucnost, prostě hlavně to, o čem vůbec nemluvila – její vzor opravdovosti. Vidím také čím dál jasněji, že vůbec nelze říci, ta a ta církev je dobrá nebo správná, vidím, že záleží jen na osobním přístupu a vztahu k Bohu kazatele církve, které, to už je lhotejně.

45. Sbor v Krči, Antala Staška 42⁴²

28. 5. 67 přítomno asi 40 lidí, jméno kazatele neznáme

Sbor je přestěhován z čísla 54 do čísla 42 v téže ulici. Je velmi pěkně umístěn ve vile s malou zahrádkou kolem, a je odtud vidět na děti, hrající si v sousední zahradě. Sedm minut zbývá do 8.30, ale nikdo už nepřichází, jen jedna pomalá babička vchází ze sluncem osvětlené ulice do tmavé místnosti sboru. Je to místnost velmi široká a krátká, tak široká, že je rozdělena lavicemi na tři části a tak krátká, že kazatelna se stává zbytečnou, protože kněz, stoje za ní, je na dosah první lavice. Je to starší člověk s brýlemi, pleš a zvláštěně utvářenými ústy. Celé bohoslužby jsou závislé na jeho četbě. Čte všechno – obřadní věty, svůj zpěv i své krátké kázání. Vzadu v místnosti je pěkné harmonium, u něho žena. A toto je konečně první sbor československé církve, kde není umístěn Farský ani nikdo jiný a to už je co říct. 40 lidí to ano, ale z toho jeden mladík, ostatní většinou a převážně starší a staré a velmi staré ženy, mnoho, mnoho těchto ne už žen, ale věchýtků. Čtení bylo z Matouše 11, 29–30, Jakub 3, 6–10, Mat[oušovo evangelium] 5, 29, Mat[oušovo evangelium] 7, 1–5. Nejsilnější výrazový prostředek kněze či faráře byl úsměv. Usmíval se, když mluvil o vylupování očí, usmíval se, jakmile se podíval do lavic, úsměvem se snažil udržet kontakt. Začal obrazy, a to obrazně i doslovně. Rubens namaloval obraz s dvěma hrbáči, z nichž ten, který má hrb větší se směje tomu, jenž má hrb menší. Potom je ještě jeden obraz se slepci, které vede poloslepý. Slepci se mu smějí. No a teď začal kněz rozvíjet obrazy o břevnech v očích posluchačů, pro které nevidí sami na sebe, ale soudí druhé. Tuto vadu, tento sklon zlého jazyka máme všichni. Nejprve musíme vymýtit břevna ze sebe, ze svých očí, a potom můžeme, ale láskyplně, posuzovat své bližní. To jsou zhruba myšlenky. Kázání jistě pěkné, normálně pěkné. Všimněme si ale, kdo sedí v lavicích. Stařenky. Lidé, kteří každým dnem mohou odejít. Stařenky, o nichž si dovolím říct, že už dávno je tomu, co ztratily pojem o lidské zlobě. A ani sami už se – vyrovnány – neumějí zlobit, vždyť už fyzicky by je něco takového porazilo. Připadá mi nemožné, absurdní, takto mluvit k těmto babičkám. Vždyť snad si může dospělý člověk představit život těchto staroušek. Vždyť žijí samy! Sami, bez bezprostředních bližních. Nežijí už intenzivně a nemůžeme po nich chtít nějakou změnu; žijí spíše jako květiny, prostě jsou! Jsou tu kvůli nám, kvůli mladým lidem, kvůli dospělým lidem. My

⁴² Náboženská obec ztratila svoji modlitebnu na přelomu osmdesátých a devadesátých let kvůli nové výstavbě. Náhradou získala původně římskokatolickou kapli sv. Anny v Dolnokrčské ulici, k níž si přistavěla polozapuštěné další sborové prostory.

si musíme urovnat a ujasnit svůj vztah k nim, ne oni k nám! Nemohu pochopit, jak může farář předstoupit před tyto staré lidi s normálním kázáním. Nemohu pochopit, že kněží občas neodejdou ze svého vyvýšeného, učeného místa, nechápu, že si nesednou do první lavice nebo vůbec mezi lidi, že nevezmou do svých rukou vysušené upracované ruce nejbližší stařenky a že jim docela neoficiálně neřeknou – já vás mám rád, ale Bůh vás miluje víc a nebojte se smrti ani trochu a nemyslete stále na své nemoce, vždyť utrpení vás táhne k Bohu výš, žádné utrpení nebylo tak velké, jako bolest Ježíše, ale každý, kdo vytrvá, je mu blíž, On chce, abyste mu byli blízko, proto vás navštěvuje. Staří lidé potřebují víc lásky. Kdy jim ji který kněz projeví, osobně projeví? Vždyť jak kázal Kristus? A určil snad Ježíš ten nemožný, dlouhý, vyčerpávající pořad obřadu třeba československé církve, nebo katolické, nebo pravoslavné? Pořad vhodný snad pro ukáznění dvacetileté mládeže. Cožpak je důstojné Boha přinášet mu stále totéž, stejné řeči mu říkat? Snad se tady mohou odvolat na Vzkříšení L. N. Tolstého. Já vím, že toto mé malé pobouření je zbytečné a zároveň malicherné, ale chci, aby si někdo (ten kdo to čte) uvědomil, že je podezřelý, odejde-li z pobožnosti normální obyčejný člověk do hloubi duše rozhořčen nad chladností bohoslužeb a nad předepsaným vztahem faráře k těm, k nimž mluví.

46. Sbor v Libni, U pošty 6⁴³

9. 4. 67 přítomno asi 35 lidí – kázala farářka Svatomíra Mendelová

Tak svět světlo vaše před vámi... na tato slova, jež se dnes četla z evangelia, jsme vešli, čili pozdě (dnes nezaviněně – nejely tramvaje), ale ještě z chodby jsme slyšeli velmi pěkný zpěv zdejší farářky. Kázání bylo velice pěkné: Ježíš všechno svým životem, svou existencí prosvětluje. Jeho narození znamená světlo, dokonce i Jeho smrt znamená světlo. Nelze se stále jen spoléhat na milost Boží. Ale bylo řečeno také – vy jste světlo světa! Dříve když neexistovala elektřina se stavěly svíce na kbelec [!] a jen jedna svíce osvětlovala místnost. Jakákoliv izolace a ústraní křesťanů není správné. Dokonce ani izolace pomalého, tichého, nenápadného, ale i třeba o nic méně obtížného vnitřního sebezlepšování, není správná. Svítit se má, ne tvořit sekty různých nuancí, rozdílů a tradic. Ano, křesťanství je výsadou určitých lidí, ale nemělo by se z této výsady přecházet

⁴³ Náboženská obec se scházela v modlitebně Českobratrské církve evangelické. Později získala vlastní prostory v suterénu činžovního domu na náměstí Dr. Hollého 2, avšak po roce 2000 je opustila a dnes se schází v prostorách karlínské obce ve Vítkově ulici.

do povýšení a povyšování. Křesťané zde nemají nějaká privilegia od ostatních lidí, spíše mají výsadu větší námahy. Chceme prokázat, že křesťanství je nutné také pro inteligenty. Všechny naše rozhovory s ateisty a marxisty jsou však jen a jen slova.⁴⁴ Podstatou a silou křesťanství jsou skutky. –

To jsou zhruba myšlenky, farářka mluvila naléhavě, doufáme, že bylo kázání i účinné. Člověk si uvědomil, jak všechno ostatní, třeba forma bohoslužeb, modlitby, jsou lhostejné. Ale to nejtěžší – skutky – je jediné nutné. Skutky spolu s vnitřní změnou. To co je tak obtížné. A vždyť jak ze srdce mluvila farářka a mé přítelkyni nenapsala. Proč?

Zpěv při bohoslužbách byl neobyčejný. Paní farářka má vynikající hlas, spíše operní projev než bohoslužebný úkon, který se poslouchá s požitkem.

47. Sbor na Malé Straně, v kostele sv. Jana na Prádle, Říční ul.

4. 12. 66 přítomno asi 80 lidí – kázal farář Bohuslav Lohnický

Starobylý kostelík je pěkný ne jen zvenku, ale také uvnitř. Nové lavice (v nichž se špatně stojí), nové osvětlení, renovované fresky, kolumbárium ve velkém výklenku a nad ním varhany s malým kůrem. Starý varhaník zrovna shlížel dolů, když jsme vešli a v kolumbáriu mísili popel zemřelého majora s popelem jeho matky, jak jsme se pak dověděli. Toto malé zastavení nad mrtvým ukazovalo typické prostředí čsl. církve. Ihned po skončení obřadu začaly bohoslužby. Starý, šedivý kněz otevřené tváře, silnější a menší postavy. Ke čtení potřeboval brýle. Četl adventní text, na přesné určení si nemohu vzpomenout. Kázání bylo krátké, beze všech dramatických či řečnických vrcholů. Prosté, naléhavé, upřímné: Krista máme v sobě tak maličko. To by náš život vypadal úplně jinak. Naše starosti by byly méně těžké, naše trápení by byla minimální. Tento advent je naším adventem. My čekáme na Krista. Teprve čekáme. Ochota přijetí je úměrná jakosti našeho života. Což není psáno: Uval na Hospodina cestu svou a on zajistí všechno správi? My se připravujeme na úplné přijetí Pána.

To jsou tak hlavní myšlenky. Naštěstí je vždycky jasně k poznání, kdo své náboženství žije a kdo je jenom mluví. Tento kazatel patří k těm prvním. Loučil se potom s námi velmi srdečně, přál nám šťastný život a hlavně docela chápal, že jsme úplně odjinud a z jiných církví a měl prostě radost, že jsme přišli. Dal nám dva obrázky tohoto kostela.

⁴⁴ Narážka na dobově (nejen v Československu) populární dialogy intelektuálů různého přesvědčení; viz Mojzes 1981: 110–128, 263–325; Landa, Mervart a kol. 2017.

48. Sbor v Michli, Leninova⁴⁵ 82

5. 3. 67 přítomno asi 40 lidí, kázal pravděpodobně duchovní Jiří Svoboda

Vstoupili jsme váhavě, poněvadž už zdálky jsme viděli, jak je ta nízká a krátká místnost plně obsazena. Místo k stání nebylo veškeré žádné, proto jsme si sedli těsně k varhanům na snad poslední dvě židle a byli jsme tak velmi na ráně. V popředí místnosti za kazatelnou kříž a na něm Kristus, vše v sádře jako plastika, po straně hlava Farského. Na přední straně nápis: Nebojte se, já jsem. Nápis jistě vhodný, doufám, že ho nikdo nevztahuje k Farskému. – Vahany jsou umístěny na pravé straně a jsou příliš velké do místnosti; hrál starší pán a nepříliš valně, i duchovního pletl svou hrou. Věřící byly většinou ženy, jen asi pět mužů.

Za kazatelnou vešel mladý člověk, překvapivě hezký s moderně upravenými vlasy, kotlety mírně prošedivělé. Četl z Malachiáše a základ kázání tvořily texty Marek 7, 9–13 a Koloss [= epištola Koloským] 3, 18–21. Kázání celé se týkalo lidských vztahů.

Teď v této době před Velikonocemi, bychom si měli dát do pořádku své vztahy k lidem. K lidem, s nimiž žijeme nejtěsněji, ke své rodině. A to je daleko obtížnější, než být vlídný k cizím lidem. Přirozenost člověka je taková, že je snazší být dobrý k někomu cizímu, koho vidíme jen jednou nebo zřídka a do něhož spíše vkládáme své představy a před nímž také máme šanci pěkně vypadat, kterého tedy neznáme a v němž milujeme sebe sama. Ale je velmi těžké být vlídný ke své rodině, kterou známe dokonale i s jejími chybami. Často slyšíme: Já mám rád lidi. Ale co to jsou lidi? Musíme mít rádi člověka, ne nějaké abstraktní lidi, které si nejprve vysníme, ale svého bližního. Říká se, že si dnešní mladí lidé neváží rodičů a vůbec starých lidí, ale dávají jim ti starší k úctě důvod? Mladí nevědí, že si staří lidé zaslouhují úcty a lásky už jen proto, že je těžké být stár. Musíme však vidět, že lidské vztahy jsou teprve druhotné, nejdůležitější je vztah k Bohu. Máme-li poměr k Němu vyřešen, je všechno ostatní jasné, snadné. Proto kdykoliv se nám zdá, že se náš vztah k blízkým změnil k horšímu, pospěšme přezkoumat náš osobní vztah k Bohu!

To jsou tak hlavní myšlenky kázání. Kazatel mluvil velmi civilně, obyčejně, ale jeho věty byly víc než rozvité a nikdy se nezapletl. Na první pohled chytrý,

⁴⁵ Dnes ulice U Plynárny. Náboženská obec zde sídlila jen do demolice domu na konci šedesátých let, pak se scházela v pronajatých prostorách na Michelské (dnes Nuselské) 94 a od roku 1990 sídlí ve vlastním sboru v ulici U Michelského mlýna 27.

imponující mladý muž. Protože neměl snubní prsten, domníváme se, že to je Jiří Svoboda, uvedený v ročence Blahoslav jako duchovní tohoto sboru spolu s farářem Fr. Nepovímem, jenž má však manželku ve smíchovském sboru. Na shromáždění nebyl ani jeden mladý člověk, jen dvě děti. Je záhadné, že tento sbor je tak malý i přes výborného kazatele. Také jeho modlitby byly pěkné. Jedna myšlenka: i když my sami a svévolně se odkláníme od Tvé tváře, Ty při nás zůstávej. Silným stiskem ruky se s námi rozloučil a byl jedním z mála, kdo se neptal, kdo jsme a odkud jsme.

49. Sbor na Novém Městě, Resslerova 6

3. 4. 66 přítomno asi 60 lidí – kázala farářka Blanka Švehlová

O Květné neděli jsem se zúčastnil bohoslužeb v tomto sboru. Popadala mne z počátku hrůza z tohoto prastarého románského stavení,⁴⁶ se schůdky, bran-kami a ochozy. Provázen sykotem svíček zdejšího kolumbária, které ovládá hlavní loď, našel jsem konečně vchod do sakristie, kde se konaly bohoslužby. Prostorná, úzce klenutá, útulná místnost s radiem a knihovnou, kam se pohodlně vešlo asi 60 lidí. Kazatelka středních let a trochu víc než střední postavy, četla z ev[angelia] Matoušova text o Jidášovi a přibližovala tuto událost v souvislosti s blízkou Večeří Páně, k níž přistoupí o Velikonocích věřící. Máme se ptát s apoštoly: Či snad já, pane, Tě zradím? Kázání více méně rekapitulovalo a vysvětlovalo text a posluchače, kteří v příjemně vytopeném sále klímali, příliš nezaujalo. Víc se nechali vytrhnout příchodem i odchodem opozdílů, na příklad mým, a to nebylo příliš příjemné.

50. Sbor v Nuslích, Tábořská 65

28. 8. 66 přítomno asi 80 lidí – kázala duchovní, asi Věra Spisarová

Tentokrát jsme zde byli my včas, ale bohoslužba začínala pozdě. Úvod byl pro mne hezký, nebo zpívali zrovna naši, metodistickou píseň: Důvěřuj se v Pána. Velká čtyřhranná místnost, po levé straně okna s barevnými skly, vpředu prostý kříž, ale poblíž zase nezbytné hlavy Farského a snad Husa. Vzadu kůr, varhany a u nich velmi zručný varhaník. Mnohalisté ústřední topení po obou stranách,

⁴⁶ Kostel sv. Václava je ve skutečnosti gotický, románský dojem snad vytváří masa kamenného zdiva – jeho podstatná část je ovšem novodobá, terasa kolem kostela byla vybudována teprve ve dvacátém století kvůli snížení nivelety okolních ulic.

sedadla sklápěcí, na stropě větrání. Po pravé straně jakési tajemné dveře, zastřené závěsem a pak vlys s výjevem z N[ového] Z[ákona]. Nápis na stěně jeden z nejhodnějších, jaké jsme viděli, viz Izaiáš 55, 6. Lavice dost obsazeny, dokonce i mladými.

Všechna čtení měla duchovní připravena z Nového Zákona: Jan 15, 1 a Filipenským [= epištola Filipským]. Kázání četla. To by snad nevadilo tolik, jako to, že každou hlavní myšlenku podepřela vždy několika vedlejšími větami, znovu zdůrazňujíc hlavní myšlenku, čímž ji rozmělnila do ztracena. Kázání nebylo špatné jen díky starým známým křesťanským pravdám, které se dají poslouchat do ztracena. Po kázání uprostřed bohoslužeb bylo pietně vzpomenuo všech zemřelých. Minuta ticha trvala dlouho, lidé plačíc vzpomínali. I varhaník se snažil seč byl, aby zvýšil dojem. Vypadalo to, jako by právě toto bylo středem bohoslužeb. Po skončení všeho lidé vycházeli ven, kazatelka stála u dveří, ale ruku nepodávala. Peníze se házely do kasičky při vycházení. U dveří po obou stranách je umístěné kolumbárium. Lidé urny se jmény svých rodů křižovali a modlili se u nich.

51. Sbor v Podolí, Podolská 31⁴⁷

30. 4. 67 přítomno asi 30 lidí – kázala duchovní Eva Javorská

Kázání na Žalm 33, 10–11, I. ep[ištola] Jana, 2. kap. a Jan [= Janovo evangelium] 1, 29. Naše zamyšlení se bude týkat hříchu. Máme sklon cítit se spíš oním samolibým farizejem, ale hřích, to není jen veřejný špatný čin, vražda a podobně. Hříšní jsme všichni. Člověk je jaksí neustále v opozici proti Bohu, dost necítí Jeho svrchovanost. Myslet si, že nejsme hříšní, to bychom nepotřebovali obět Ježíšovu a vlastně bychom nebyli křesťany. My nejsme tak odlišní od ostatních lidí, máme slabosti, ale nejsme pro ně odsouzeni, ač Bůh ustanovil za hřích smrt. Neboť máme přimluve u Boha. A proto i když jako církev jsme víc lidská instituce a vypadáme často bedně, jako jednotlivci jsme na tom jinak než ostatní. Ne tím, že bychom byli bez hříchu, ale tím, že o nich víme. Víme, že Bůh si přál naše vykoupení a jeho Syn dobrovolně přijal na sebe utrpení, jímž nás osvobodil.

Kazatelka je velmi mladá, kázání má v malém notýsku a místy jej čte. Úzkostlivě se drží projevu naučeného ve škole a během kázání si k posluchačům nedovolí v nejmenším jiný vztah než úřední. V 10 hodin potom má bohoslužby

⁴⁷ Náboženská obec o svůj sborový dům přišla v roce 1977, scházela se pak v Podolské ulici 110 a po ztrátě této modlitebny v devadesátých letech fakticky zanikla.

v Braníku, kde jsme ji již slyšeli. Po ohlášení služeb Božích na příští neděli vznikl dotaz, jestli dopolední hodina zůstane bez změny, když je to neděle pracovní. Ale mezi přítomnými není jistě již žádný pracující, sami pensisté, tak proč by ne?

52. Sbor na Smíchově, Na Václavce 1

7. 11. 65 přítomno asi 80 lidí – kázal farář František Kalný

Navštívili jsme tento kostel jako jeden z prvních této církve ne proto, že zde byla československá církev ustavena (tedy alespoň na Smíchově, ne přímo zde), ale proto, že stojí vedle evangelického sboru faráře Betky. A protože naše zápisy [z]počátku, to bylo jen pár poznámek pro oživení paměti, je i tento tak ubohý.

Velká místnost, lavice třemi řadami dost řídké obsazené. Z celkového počtu asi pět mladých lidí. Velká galerie s varhanami. Za kazatelnu bílý, hranatý, zevnitř osvětlený kříž, na kazatelně jako vždy jediná rozžatá svíčka. Po stranách sálu zářivky, které když bylo ticho, zvučně vrčely. Zpěv věřících však byl chabý a sotva je přehlušil a jakmile kněz přestal zpívat, zanikl. Byl to starší člověk zvučného hlasu, pěkně zpíval a zřetelně vyslovoval, což je zde nutností, neboť akustika sálu není moc dobrá. Text ke kázání četl z Žalmů, epištoly k Filipenským [= Filipským] a z Matouše – o světle. Člověk že má být světlem, že má chodit ve světle atd. Kázání, které netrvalo ani čtvrt hodiny, nebylo výrazem valného zájmu a osobní přesvědčenosti.

53. Sbor na Spořilově, Jihovýchodní VII

29. 10. 67 8.30 hod., přítomno asi 35 lidí, kázal farář Miroslav Čepelka

Na samém konci Prahy, ve vilce, která se dívá do polí, je malinká místnost se čtyřiceti místy k sezení a už žádnými k stání. Kazatel je středních let a příjemného projevu, pochází podle přízvuku patrně ze severní Moravy. Po evangelicku se na počátku a na konci bohoslužby vroucně modlil a i liturgii místy malinko přizpůsobil („...aby nám pozůstavil smysl svého utrpení...“ místo „smysl životního utrpení“). Kázání bylo na krásný žalm 73, který přečetl celý a na Jana 12, 24. Ukazoval, jak tři tisíce let málo mohly přidat hloubce problémů, kterými se trápil žalmista i krása jeho víry. I dnešní člověk pochybuje často právě proto, že nevidí spravedlnost ve světě. Je mnoho bolu, jednak zaviněného lidmi, jako jsou války, jednak nezaviněného. Ten první vysvětlíme tím, že Bůh respektuje lidskou vůli, chce, aby člověk si zasloužil spasení. Svět není loutkové divadlo, člověk je dramatikem. Bůh jistě používá i zlo k dobrému pro své vyvolené, ale netrestá zlo

na tomto světě ihned. Těžší je chápat zlo nezaviněné, nehody, přírodní pohromy, nemoce. Utrpení matky, které zemře dítě. To je tím, že lidské tělo je podřízeno přírodním zákonům, jež sice vcelku vedou k dobrému, ale mohou i působit smrt. Bůh tyto zákony nemění – to by byla anarchie. Život kolem nás, život hmoty, těla, se rodí z bolesti – všechno veliké se ostatně rodí z utrpení. Kristus říká: nezahyne-li zrno, nepřinese užitek.

Kázání bylo upřímné, ale ve druhé části dost nepřesvědčivé. Pan farář oznámil na závěr mimo jiné i výsledek minulých sbírek, v kazatelské stanici Záběhlicích činila o něco víc než zde, musíme tedy počítat také asi se 40 lidmi tohoto sboru, kteří chodí do Záběhlic.

54. Sbor na Starém Městě u sv. Mikuláše, Staroměstské nám. 27a

17. 4. 66 přítomno asi 35 lidí – kázal dr. Václav Kadeřávek

Prší celé ráno. Snad proto je zde v kostele tak málo lidí. Snad také proto, že je uvnitř zima – a ne jen fyzická. Kazatel daleko vpředu, kdesi nahoře varhany. Mohutný barokní prostor je přefat lustrem a sochami Farského a Husa. Uprostřed velké plochy kněžiště kazatelná, asi šedesátiletý kněz činí dojem nesmělého, citlivého člověka. Při kázání vždy na půl věty zavře oči.

Začíná dost akademicky, srovnává evangelia a pak připomíná rozdíl mezi ostatními náboženstvími a křesťanstvím: Kristus vstal, žije, je stále přítomný. Čistotu života požadují mnohá náboženství a i filosofie. Křesťanství učí, že čistí nemůžeme být bez Krista. Kristus přichází k hříšníkům, odvrací se od těch, jež se cítí dobrými. To sledujeme v celém Jeho životě. Text před kázáním: Jan 20, 19.

55. Sbor ve Strašnicích na starém evangel. hřbitově⁴⁸

14. 5. 67 přítomno asi 60 lidí, jméno kazatele neznáme

Kaple na zarostlém hřbitově, pěkně zvenku i zevnitř upravená. Káže asi pětadesátiletý muž s brýlemi, pleší a silným hlasem. Text jak ze Skutků, tak z Jana o selhání Ducha Svatého (jsou svatodušní svátky) je týž, který se čte tuto neděli u katolíků. Kázání podle poznámek má asi tyto etapy: Letniční svátky byly u Židů poděkováním Bohu za úrodu a za všechna dobrodiní. Na Letnice 40 dnů

⁴⁸ Jedná se o někdejší hřbitov německé evangelické církve na rohu Vinohradské a Počernické ulice. Strašnická náboženská obec ČČS(H) získala hřbitovní kapli v roce 1955 a dodnes ji užívá jako Sbor dr. K. Farského.

Čtvrtý patriarcha Církve československé (husitské) Miroslav Novák (ve funkci 1961–90), na fotografii uprostřed, byl rozporuplnou postavou, mnohými odmítanou kvůli svému konformnímu vztahu ke komunistickému režimu. Přesto byla jeho návštěva každé náboženské obce velkou událostí, v tomto případě navštívil kapli ve Strašnicích. Foto J. David, 1967.

po ukřižování, sestoupil na učedníky Duch Svatý a oni počali svou neohroženou činnost. Jeho působení se v životě církve projevuje i dnes. V naší čl. církvi hned několika způsoby, na př. péči o rodinný život. (Chystá se zde křest dítěte a tak přichází na pořad zřejmě po léta stejná promluva k rodičům.) Rodina není účel, je prostředek působení Božího, On musí být ideálem, nesmí se vše točit jen kolem muže, ženy, nebo (nejčastěji to tak bývá) kolem dítěte. Hlavou židovské rodiny byl muž, ale v křesťanské společnosti záleží na lásce a na duchovní krásce člověka a proto je hlavou křesťanské rodiny žena. Také, když odejde muž, odejde živitel, ale když odejde žena, je konec rodiny. Do rodinného kruhu se věřící nemá uzavírat, Kristus nazval všechny své posluchače svou matkou, svými bratry. Pak pan farář ještě říkal, jaké mají být vztahy v rodině; normální, známé řeči. Po kázání, tam kde je v bohoslužbě přijímání kněze, byla vysluhována Večeře Páně. Příprava i postup je stejný jako u evangelíků: společné zpytování svědomí,

podle knížky z níž kněz čte; společné vyznání víry i vůle se polepšit. Lidé jsou ale, zdá se, již dlouho pasivní účastí a kázáním dost unaveni a nepozorní. Sebe-menší událost (odchod nebo příchod někoho, pláč novokřtěnce) vzbudí mezi nimi ohlas větší, než slova kněze. Při přijímání přicházejí lidé dopředu, kněz hostii namočí v kalichu a podává. Zpívá se při tom píseň („Pojď k Spasiteli“) s doprovodem harmonia.

15. 10. 67 přítomno asi 110 lidí, sloužil patriarcha Mir[oslav] Novák

K 40. výročí trvání sboru byly zde slavnostní bohoslužby za účasti čtvrtého patriarchy československé církve. Muž se zlatým řetězem na krku, který seděl zpočátku skromně v pozadí, je bodrý šedesátník vysoké postavy, otevřené mírné tváře a zcela šedivých vlasů. Vypadá trochu jako Eisenhower, člověk by řekl: měkké srdce a tvrdá hlava. Má mírný hlas a oč, hledající kontakt s lidmi v prvních lavicích. Káže na text Žid[ům] 11, 6 a Lukáš[ovo evangelium] 6, 1–5. Vzpomíná dnešního krásného rána, kdy vyšel na balkon, všude plno slunce, a také v srdci radost z toho, když jde do milého strašnického sboru. Radost ze života, pochopení jeho plnosti a uchopení všech Božích darů – to je naplnění křesťanství. Zákoníci – ale i my – máme snahu převtélit Boží vůli v řadu příkazů a tak je i dnes aktuální text, který jsem přečetl ve shodě s jednotným kazatelským plánem, který jsme vypracovali. Kristus je ve jménu života pánem soboty. Není to jen Jeho zvěst, je to v duchu Starého zákona: příkazy si více mně vymysleli lidé; Bůh chce jen jedno: abyste činili soud a milovali milosrdenství a pokorně chodili s Bohem svým, jak je napsáno už u Micheáše (6, 8).

Pak vzpomínal na dobu, kdy byl ve Strašnicích farářem, kolem roku 1932.⁴⁹ Učil v té době na gymnasiu ve Vršovicích. Strašnice byly oázou lásky po farářování ve Slaném, kde zpočátku sbor byl plný rozporů. Později vystřídal ještě několik sborů, přednášel na bohoslovecké fakultě, byl biskupem v pražské diecézi, ale i teď, jako patriarcha, zůstává srdcem stále uprostřed svých oveček, je farářem všech svých sborů. Na závěr hovořil o duchovním pokladu v církvi. Ten je jednak v lidech, obětavých a dobrých křesťanech, jednak ve Slovu Božím, jež je rozséváno a také v duchovním odkazu církve, která nechce být historickým, uzavřeným společenstvím. Naším jediným krédem je víra v Ježíše Krista, živého a přítomného. Chceme aby Boží slovo skrze církve působilo ve světě. Neuzavíráme se světu; cítíme odpovědnost za náš národ. Člověk, když teď jezdí

⁴⁹ K Novákovu životu Hrdlička 2010.

po různých státech, vidí, jak se teď některé myšlenky, které již prosazuje naše církev, začínají ve světě přijímat. – Kázání bylo plné otevřenosti a lásky. Poněkud mne zarazelo zdůraznění krásy života a dobroty Boží, tedy spíš prožívání Božího spasení než naplnění Jeho vůle. Nejdojemnější částí bohoslužeb je vzpomínka na mrtvé. V každém sboru je přímo i kolumbárium. Chodí sem ponejvíce staré ženy – vdovy. Navíc dnes místní kazatelka oznámila, že dostala neplacené volno na ošetřování nemocného manžela – nevím, kdo se zde raduje. Někomu dá Bůh radostnou zkušenost, vede jej v jeho prosbách, ti pak mohou hlásat radost ze života a ze spasení, někomu posílá nepřijemné – ten by měl spíš zdůraznit svůj úkol: svůj osobní kříž, své konkrétní povinnosti.

Pokud se týká slavnostnosti bohoslužby, spočívala jednak ve křtu, vykonaném na závěr, při němž byl bratr patriarcha obklopený rodiči, dětmi a fotografy, neobyčejně milý, civilně půvabný, a pak právě v přítomnosti fotografů, z nichž oficielní, v kostkovaném saku, s bleskem, byl komik k nepřekonání.

56. Sbor na Vinohradech, Hviezdoslavova⁵⁰ 1

22. 5. 66 přítomno asi 35 lidí – hovořila duchovní Dagmar Krmenčíková

Všechno jsme dnes nějak popletli, tak se nám stalo, že jsme byli přítomni bohoslužbě určené dětem. Tedy Nedělní škole. Přesto však bylo přítomno víc dospělých než dětí v této vedlejší místnosti zvláštní tvaru, určené k tomuto účelu. A tak jsme vyslechli trochu sentimentální příběh o ženě jménem Kristýna a jejím manželovi Olafovi. Kristýna jej očekávala úpěnlivě a s nadějí tak, jak my máme očekávat Ježíše, takže po dlouhém odloučení všechno nakonec dobře dopadlo. Zájem dětí o vyprávění nebyl velký, to spíše dospělí poslouchali, protože duchovní vyprávěla s velkým soustředěním, dělala co mohla a dokonce děti v závěru pochválila za to, že tuto neděli strávili raději ve sboru a neodjeli do chat.

11. 12. 66 přítomno asi 90 lidí – kázal farář Ludvík Fuček

Dnes jsme tedy navštívili normální ranní bohoslužby. Síň, do které se vstupuje nahoru po schodech, je příčně obdélníková, což je sympatické, protože kazatel je tak blíže lidem. Vpředu nápis: Hleďte nejprve království nebeského... Po stranách proti lavicím, které jsou umístěny v šesti proudech visí veliké reliéfy

⁵⁰ Dnes Dykova.

s postavami: Mojžíš, Amos, Jeremiáš a Izaiáš na jedné straně a Cyril a Metoděj, Hus, Komenský, Farský na straně druhé. Všichni samozřejmě se svými výroky. Osvětlení bylo špatné, skleněná střecha a jediná svíčka, jako vždy. Varhany jsou umístěny nahore nad místem, kde se pohybuje farář. Lidí bylo mnoho, poněkud starých. Zato kněz mladý, silný, módně vousatý člověk, jenž nás překvapil velmi jemným, tichým zpěvem vždy v závěrech hudebních frází. Jeho intonace při hlasitém zpěvu je však nejistá.

Kázání na I. Tess[alonickým] 4, 9–11 a Jan[ovo evangelium] 14, 27–31 působilo chladně, těžko přesně říct čím, ale jakousi profesionalitou. Všechno zde bylo chladné, špatné osvětlení, nevytopená místnost a chabý zpěv, přehlušovaný varhanami (velmi dobrým nástrojem). Hlavní myšlenkou kázání bylo, že křesťan se nemá příliš zahlubávat do sebe, do svého nitra, že se nemá bránit normálnímu životu, uzavírat se stykům, práci a pod. Poněkud zde byli odsouzeni mniši a jim podobné uzavírání. Potom mluvil o adventu (každý ho chápe jinak). Tento farář mluvil o adventu dost originálně, totiž také jako naše očekávání na sváteční obecnosti pro všední dny, a potom společné očekávání shromážděných na přítomnost Boží u zaslíbení: kde se dva nebo tři sejdete ve jménu mém... Kázání bylo kratinké. Epištola Tessalonicenským byla uvedena jako nejstarší kniha Nového Zákona, tuším ve spojitosti s myšlenkou, že již tenkrát první křesťané měli stejné problémy jako dnes.

57. Sbor ve Vokovicích, V Kruhu⁵¹

28. 5. 67 přítomno 14 lidí – kázala farářka Jiřina Hamerská

Vedle hospody ve stínu jejich kaštanů je ve vilce omšelý vchod do sborové místnosti. Uvnitř harmonium vzadu, křídlo vpředu, omšelé židle, stůl a kazatelský pult. Chybí Farský, chybí Hus, zato skoro jako náhrada, dvě hlavy Krista. Dva mladí lidé (snad děti kazatelky, nějak nevěřím, že by sem chodili mladí lidé z jiného důvodu, než z rodinné úcty) a dvanáct žen, šedesátnic, věkem si velmi blízkých. Přichází sem (mně to alespoň tak připadá) jako na schůzi spolku baráčníků, měšťky a ženy středního stavu, jež přes 30. lety stavěly zdejší vilovou čtvrt' a v návalu víc vlastenecké, než náboženské horlivosti založili i zdejší sbor. Vlastenecká horlivost vyrpchá, zůstane spolek.

⁵¹ Modlitebna byla umístěna v někdejší hostinském sále, po roce 1989 náboženská obec tyto prostory ztratila a fakticky zanikla.

Farářka je asi padesátnice světlých vlasů a kázání je na Žalm 24 a Mat[oušovo evangelium] 5, 33–37. Tento žalm zpívali Židé před králem při výročí korunovace, aby připomněli sobě i jemu, že ne on, ale Hospodin je nejvyšším vládcem. My všichni chceme stanout „na hoře Hospodinově, na místě svatém Jeho“, tak jak po tom toužili již Židé. Zaslíbení, které jim dával tento Žalm: „...ten kdo je čistých rukou a upřímného srdce a kdo nepřísahá křivě, ten stane na hoře Hospodinově...“ dávalo starozákonnímu lidu i podmínky pro jeho chování. Novozákonní zaslíbení nás vedou dál a také od nás více požadují. Kristus již neříká, nepřísahajte křivě, ale nepřísahajte vůbec. Nejen buďte spravedliví, ale buďte dokonalí. Stejně jako Židé si často připadali spravedliví, i my máme sklon si myslet o sobě, že nepotřebujeme milost ke spasení, ale jen Pán ví, kdo je z Jeho vyvolených.

Upřímně řečeno, tyto myšlenky jsem spíš vytušil než vyslechl, kázání bylo jakési dramaticko-poetické pásmo a příliš jasno o tom, co právě má být řečeno, jsem neměl, jistě i mojí vinou (viz níže). Poeticko-dramatické je zřejmě celé založení kazatelky a její zvonivý hlas, jímž čte z Písma i z poznámek by se výborně hodil k recitaci Máchova Máje. Dramatická byla ostatně i moje cesta sem. Věděl jsem jen, že sbor je někde ve Vokovicích, neznal jsem ani ulici, ani hodinu začátku a co horšího: nakonec se ukázalo, že jsem nevěděl ani, kde jsou Vokovice. Když jsem už seděl na židli, byl jsem tak šťastný a tak unavený, že jsem asi nebyl nejlepší posluchač.

58. Sbor ve Vršovcích, Moskevská 34

29. 5. 66 přítomno asi 110 lidí – kázal farář František Adámek

Ve velkém prostorném sále je v průčelí obraz Krista a jeho učedníků. A na podstavci – hlava Farského. Plno světél shora i ze stěn je skoro zbytečně rozsvícených, protože slunce svým světlem vítězilo. Podlaha přízemí pěkně spádová, takže všichni vidí. Vzadu galerie a varhany. Mnoho lidí, ale jen starších, hlavně ženy. A zase jedna píseň vystačí na celou pobožnost a když je píseň dlouhá, tak se prostě nedozpívá. Kazatel starší, šedivý, mohutné postavy. Jeho kázání o svatodušních svátcích je krátké, asi 10 minut, zhurta, spatra pronesené. Způsob podání i hlas robustní, i volba slov jaksi silácká. Zdá se nám, že touto silou projevu a i silou fyzickou ovládá tu stovku žen a i kdyby řekl cokoliv nehorázného, bude přijat vlídně a s láskou. Zvláštní tu byl zpěv sboru po kázání. Náročná píseň pěkně zazpívána, kolísavá intonace vždy zachráněna včas. A jedna z nej-sympatičtějších věcí, že se při bohoslužbě nevybírám.

Do tohoto sboru se jednou přišla podívat moje maminka a nemohla si pana faráře vynachválit pro jeho upřímný a pravdivý poměr k věřícím. Vyprávěla, že mluvil o nedostatku mladých lidí a dětí ve sboru. Úplně se za kazatelnu rozplakal a volal do lavic jmenovitě: „A co vy, bratře Pokorný, kde je dnes vaše vnučka? Proč nepřišla?“ A bratr Pokorný se v lavici ošival a mlčel. A dále farář říkal: Já nemohu jít za vašimi dětmi, jsem pro ně cizí člověk, kterému nemusí věřit, ale na vás všechno záleží, vy je musíte pozvat a dohlédnout na ně, na vás – rodičích a příbuzných záležití, jestli náš sbor, naše církev, bude trvat dál.

A tak je to jistě opravdový člověk.

59. Sbor ve Vysočanech, Sokolovská 211⁵²

13. 8. 67 přítomno 19 lidí – kázal farář Karel Vyskočil

Podzimní počasí, déšť a vítr bylo tím nejsprávnějším předznamenáním k tomuto shromáždění. Starší unavený farář stál před 16 ženami a 3 muži. Přečetl z 11. Žalmu poslední verš a potom ještě text z evangelia Janova. Píseň, která se zpívala po jedné sloce přes celé bohoslužby se jmenovala: Tvá církev chce Ti díky vzdát, hudbu složil J[oseph] Haydn. U metodistů ji znají pod jménem: Tvá Pane Kriste věc to je, jež nám je svěřena. Doprovázelo ji harmonium, ukryté někde vzadu. Překvapivě hezká místnost, podepřená v první třtině dvěma sloupy, na jejíž postranní stěně je trochu nesměle namalován Jan Hus. V nových lavicích se těch několik starých lidí ztrácelo. Kázání působilo bezútešně a unaveně. Spravedlnost, láska i pravda jsou už tak velmi ozřejmenými pojmy, že si ani neuvědomujeme jejich závažnost. Spravedlnost je z nich jediná neoddiskutovatelná, jasná a zřejmá. Za hřích – trest. Spravedlnost, kterou mám na mysli je spravedlnost Boží. Světská je jiná. V Polsku se stalo, že byl odsouzen k trestu smrti muž, který prý zabil svého příbuzného. Jakmile byl trest vykonán, našel se skutečný, pravý viník. Kde zůstala spravedlnost? Zákon postihuje nepoctivé lidi, ale ten, kdo jej tvořil, je také nepoctivý. Je nepoctivý mistr i dělník. My si však můžeme být jisti Boží spravedlností. – Tato poslední jistota našeho života byla panem farářem všelijak, ve všech variacích zdůrazněna. Jen na jedno, zdá se mi, zapomněl. Na Boží milost a lásku, bez které by pro nás Boží spravedlnost dopadla moc špatně.

⁵² Náboženská obec o svoji modlitebnu přišla kvůli nové výstavbě na přelomu osmdesátých a devadesátých let, scházela se pak v Mlékárenské ulici 4 a v roce 1998 kvůli ztrátě bohoslužebných prostor fakticky zanikla.

Československý husitský Sbor Knížete míru, zřízený na počátku šedesátých let v bývalé restauraci v tzv. Ruském dvoře ve Vysočanech na Sokolovské třídě. Celý objekt byl zbořen na přelomu let 1989–90. Foto J. David, asi 1967.

60. Sbor na Vyšehradě, Vratislavova 8

21. 11. 65 přítomno asi 35 lidí – kázala farářka Jiřina Kubíková

Malá místnost v prvním patře s velmi nepohodlnými lavicemi, zvláště při stání. Vpředu prostý nízký stůl, zakrytý bílým ubrusem a sklem. Před bohoslužbou na něj dvě ženy chystaly kalich a hostii, celkem bez velké úcty, překotně. V průčelí podlouhlá plastika, snad to má být Kristus v dnešním světě, jedna postava ve starém oděvu a ostatní v košili a kalhotech, jeden dělník také držící kladivo. Varhany jsou vzadu těsně u lavic.

Kázání bylo na text z Matouše, 22. kapitola, 15. verš: Dávejte co je císařovo císaři... Velmi pěkným hlasem farářka kázání četla z lístků, vložených do Bible. Stála trochu stranou od kazatelny. Mluvila střizlivě, věcně, líčila přesně historickou atmosféru. Vyložila hlavně první část verše a dodala k němu jen to, že člověk obecný má poslouchat vrchnost bez řečí, k čemuž citovala sv. Pavla: ...komu bázeň tomu bázeň. A posluchači? 26 starých a starších žen, 6 mužů,

jeden hluchý, jehož zpět zazníval ještě chvíli potom, když ostatní skončili. Jedna slepá paní. Seděli jsme s jedním starým pánem v poslední lavici, ale občas jsme seděli sami neboť on usínal. Varhaníka jsme neviděli, jen slyšeli kašlat. Hrál opravdu zručně, zvláště improvisace pod kazatelčíným zpěvem, jakmile hrál doprovod k písni, dost se zajíkal. V jedné své improvisaci se dokonce rozběhl motivem ze Smetanovy Hubičky (Jásej ptáčku). Farářka měla vysoký, čistý neškolený hlas, ale uvyklý zpívat. Bylo mi k pláči nad všemi těmito starými, kteří už zřejmě neuslyší žádnou opravdu radostnou zvěst. V této farářce bylo mnoho mnohého, ale málo duchovního. Vede tyto staré docela bezpečně ke smrti bez naděje na naději – a sebe také.

61. Sbor na Žižkově, Kalininova⁵³ 48

5. 2. 67 přítomno asi 50 lidí, jméno kazatelky neznáme

Celkem typický sbor církve v obyčejném činžovním domě. Sál v prvním patře je čistě upravená jednoduchá místnost se židlemi, sochou Farského a Husa. Je zde skoro 50 žen a 5 mužů a všem je kolem šedesáti, jen farářka je mladá. Má úzký, křehký obličej, hojně tmavých vlasů a brýle bez obroučků a právě tak průzračný je její hlas, pohybuje se ve výškách, prostému uchu sotva dostupných. Kázání je na text z Matouše 3, 13: „Vy jste sůl země, jestliže sůl bude zkažena, čím bude osoleno?“ Sůl je vzácná věc, potřebnější než zlato. A tou solí jsou apoštolové, ale také my atd. Text byl vykládán, aniž se schylovalo ke gradaci.

Bohužel, musel jsem dříve odejít. Je to nepříjemné odcházet dříve, ale omluvou je mi, že jsem spěchal na schůzku se Zorkou a nemohl jsem ji nechat čekat. Z mnoha důvodů je pro mne tento úkol nejpřednější z důvodů lidských a je mi i předním úkolem od Boha.

62. Sbor na Žižkově, nám. Barikád 1

23. 7. 67 přítomno asi 65 lidí, kázala duchovní, asi Jana Švábenická

Široká místnost v budově, stavěné jako modlitebna. Kazatelka je velmi mladá a snad je to manželka Jana Švábenického z Kobylis.⁵⁴ Je bledá, hubená, brýlatá, černé, skoro volné vlasy po ramena, má křehký hlas a naučenou intonaci a tím

⁵³ Dnes Seifertova; modlitebna již byla zmíněna v první části edice v souvislosti s křesťanským sborem. Modlitebna – Farského síň přítom nebyla sídlem samostatné náboženské obce, nýbrž jen druhou modlitebnou obce žižkovské, sídlící na náměstí Barikád.

⁵⁴ Ve skutečnosti šlo o jeho sestru, později provdanou Špakovou.

vším je podobná ostatním mladým kazatelkám československé církve a tak trochu všem mladým učitelkám, které mají náhodou to štěstí, že stojí před poslušnou třídou. Jsou příliš nesmělé, nevěří ještě, že tak důstojný úřad byl svěřen jim, obávají se improvizovat, ale sloužit budou do roztrhání a opravdově, protože po tisíce let se na to chystaly, učily se a umí to. Kdo by to uměl líp? Jsou vděčný své církvi, že jim dala tuto možnost. A protože jim není vlastní myslet historicky a politicky, vnáší do ní křesťanství. Čím by se jí mohly odvděčit lépe?

Text pro kázání je vybrán z II. [listu] Kor[intským], 9. kapitola a z 12. kapitoly evangelia Markova, kázáno jest o darech, dárcích a nutnosti darů. Příběh, který jsme četli (vdovin groš) dobře znáte, nemusím jej opakovat, řekla. Pak jej zopakovala (ale to je častý postup řečníků) a rozebrala. – Podle toho, jak rád a kolik člověk dává, podle toho bezpečně poznáte jeho kvalitu (– tála mne do živého. Zorka rozdá i co nemá, já jsem příslovečný skrbílik). Dále hovořila o poměrech v první církvi a zvláště o příčinách chudoby jeruzalémského sboru. Tam byli křesťany jednak lidé, kteří byli v opovržení od bohaté židovské společnosti, jednak starci, kteří se vrátili do svatého města zemřít a upnuli se k nové mesiášské naději. Pavel sám organizuje sbírku a považuje ji za důležitou. Také naše církve je chudá, potřebovala by na ledacos prostředky. Můžeme jen málo podporovat své potřebné, málo stavět chrámy, nebo je i jen opravovat. Ještě nejvíc můžeme dávat duchovní dary a Pavel krásně říká: Očekávající zjevení Pána, nebudete mít žádného nedostatku. A přece: Jak krásná byla obětavost členů naší církve v počátcích! Naše modlitebny byly stavěny právě za takovýto „vdovin groš“; dnes je třeba alespoň je udržovat, zamyslete se nad tím. Mnozí z vás starších platíte salár za své dospělé děti, naučte je, ať to platí sami. Ať pochopí, že to nejsou peníze jako za jiný účet, za elektřinu, za televizi, naučte je platit, oni budou mít i jiný vztah k nám.

V tom je jistě pravda. Čechoslováci platí 5 Kčs měsíčně (tuším) a mají potíže, jak to vybrat. Adventisté platí desátky, tedy v průměru stovku, a to je pak společenství! Lidé se zajímají o svou církev a když přijdou na shromáždění, vědí, že mezi nimi nejsou lakomci.⁵⁵

[Další části edice budou obsahovat popis (bohoslužeb) církve římskokatolické a závěr].

⁵⁵ Snad je vhodné dodat, že zatímco účast adventistů na shromáždění je de facto povinná, Československá církev od počátku deklarovala, že účast na bohoslužbách je jen dobrovolná.

Literatura

- Bendlová, Peluška. 1967. *Pierre Teilhard de Chardin, nová naděje katolicismu?* Praha: Svoboda.
- Butta, Tomáš (ed.). 2010. *90 let Církve československé husitské*. Praha: Církev československá husitská.
- Církev v proměnách času. 1969. *Církev v proměnách času. Sborník k 50. výročí spojení česko-bratrské církve evangelické*. Praha: ÚCN (Kalich).
- Církev v proměnách času. 2002. *Církev v proměnách času. 1969–1999. Sborník Českobratrské církve evangelické*. Praha: Kalich.
- Drápal, Dan. 2008. *Jak to všechno začalo. Historie Křesťanského společenství Praha I*. Praha: Sbor Křesťanské společenství Praha.
- Drápal, Dan. 2009. *Léta růstu. Historie Křesťanského společenství Praha II*. Praha: Sbor Křesťanské společenství Praha.
- Drápal, Dan. 2011. *Zlom. Historie Křesťanského společenství Praha III*. Praha: Sbor Křesťanské společenství.
- Horinová, Barbora. 2015. „Křesťanská mírová konference.“ *Církevní dějiny* 8, 2015, 18: 83–93.
- Hraba, Vladimír. 2018. *Kristus vprostřed nás. Výklad liturgie a malá liturgika Církve československé husitské*. Hradec Králové: Královéhradecká diecéze ČČSH.
- Hrdlička, Jaroslav. 2010. *Patriarcha Dr. Miroslav Novák. Život mezi svastikou a rudou hvězdou*. Brno: L. Marek.
- Jindra, Martin – Sladkowski, Marcel (eds.). 2020. *Biografický slovník Církve československé husitské*. Praha: Církev československá husitská.
- Landa, Ivan – Mervart, Jan a kol. 2017. *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*. Praha: Filosofia.
- Mojzes, Paul. 1981. *Christian-Marxist Dialogue in Eastern Europe*. Minneapolis: Augsburg Publ.
- Morée, Peter – Piškula, Jiří. 2015. „Nejpokrokovější církevní pracovník.“ *Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945–1969*. Benešov: EMAN.
- Nešpor, Zdeněk R. 2009. *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*. Praha: Kalich.
- Nešpor, Zdeněk R. 2020. „Bez slávy i bez diskuse, aneb ordinace žen v českých církvích.“ *Lidé města* 22, 2020, 1: 37–57.
- Nešpor, Zdeněk R. a kol. 2019. *Malý slovník českých nekatolických náboženských osobností 20. a 21. století*. Praha: Kalich.
- Nešpor, Zdeněk R. – Vojtíšek, Zdeněk. 2015. *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*. Praha: Karolinum.
- Noble, Ivana. 2004. „Bůh ani v kalhotách, ani v sukni...“ *Theologie a společnost* 2, 2004, 1: 24–27.
- Opočenská, Jana – Hromádka, Josef. 1984. *V Kristu ani muž ani žena. Sborník k 30. výročí ordinace žen v Českobratrské církvi evangelické*. Praha: ÚCN (Kalich).
- Postup liturgie. 1940. *Postup liturgie patriarchy Dra K. Farského. Definitivní text*. České Budějovice: Rada starších ČČM.

- Roskovec, Jan – Halama, Ota (eds.). 2019. *Sto let evangelické teologické fakulty v Praze*. Praha: ETF UK.
- Šedý, Rudolf. 2008. *Paměti pana vikáře Šedého*. Benešov: EMAN.
- Urban, Rudolf. 1973. *Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche*. Marburg: J. G. Herder Institut.

Kerstina Peza: *Řád bektášija a další mystické řády u albánského obyvatelstva na Balkáně*

Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), Brno 2020, 159 s.

Publikace o bektášijském řádu je knižní prvotinou autorky, soudní tlumočnice z albánštiny a učitelky tohoto jazyka, která působí také na Ústavu etnologie Filozofické fakulty UK. Jak v úvodu sama přiznává, téma je jí blízké díky rodinnému původu a vazbám jak na Albánii, tak na popisovaný náboženský řád. Bektášijský řád je jedním ze súfických společenství, které propojuje islámské prvky s křesťanstvím a tradicí albánského venkova – místního koloritu i náboženských tradic. Autorka prostřednictvím monografie přibližuje postavení bektášijského řádu a okrajově také ostatních náboženských řádů v původně křesťanské Albánii. Informace zasazuje do kontextu albánských dějin, a především dějin řádu samotného. Peza publikaci pojala jako pomyslného průvodce bektášijským učením.

Na úplném začátku monografie je vysvětleno, jak číst albánskou abecedu. Formou terminologického slovníku jsou v abecedním pořadí uvedeny všechny důležité pojmy spojené s bektášijským řádem nebo islámem. První kapitola je zaměřena na dějiny islámu, z nějž bektášijské učení vyrůstá. Věnuje se původu islámu a významným postavám, které jsou s ním spojeny. Druhá kapitola přibližuje šíření islámu. Omezuje se však na popis islamizace na Balkánském poloostrově. Tyto úvodní kapitoly slouží jako seznámení s muslimským učením a jako dobrý základ

pro to, aby mohl být detailně popsán bektášijský řád a aby byly jasně patrné jeho signifikantní prvky v porovnání s nemystickým islámem. Samotnému řádu bektášija se věnuje třetí kapitola: v ní je pojednáno o založení řádu a důležitých osobnostech s ním spojených. Dále přináší vhled do konceptů učení řádu a jeho hierarchie, s čímž se pojí například různé formy odívání, nároků na jednotlivé členy komunity nebo zakládání samostatných lokálních sídel řádu. Jsou také popsány pilíře bektášijského učení a porovnány s pilíři islámu. Popisovaná třetí kapitola je se svými šedesáti stranami tou nejobsáhlejší. V druhé polovině monografie se autorka věnuje dějinám bektášijského řádu v Albánii a krátce představuje všechny významné bektášijské *tekke* (tzn. svatá místa a lokality, kde žijí bektášijští vůdci). Následující drobná kapitola popisuje vývoj řádu bektášija mimo Albánii – v Kosovu, Makedonii a Černé Hoře. Kapitoly o bektášijských zvycích a svátcích a dále o bektášijských spisovatelích z Albánie dokreslují celkový rámec dosahu bektášijského učení. Několik stran o budoucnosti řádu je autorčiným zamyšlením nad dalším osudem bektášiji, při kterém vychází ze současných faktů o řádu. Aby si čtenář mohl udělat o fenoménu náboženských řádů v Albánii ucelený obraz, před závěrem je vložena ještě jedna kratší kapitola o dalších mystických řádech albánského obyvatelstva.

Napříč všemi kapitolami Peza zdůrazňuje rovnoprávné postavení žen a mužů, jež je jedním z pilířů bektášijského učení. Často odkazuje na rozhovory s *dede baby* (duchovními vůdci řádu), které podnikla během mnohaletého výzkumu řádu bektášija v Albánii. Cituje také četné prameny. Sama autorka v textu přiznává, že je velmi

náročné proniknout do tajů bektášíjského řádu pro kohokoliv, kdo není jeho členem, nebo je nízko v hierarchii řádu.

Přílohou je obsáhlý seznam objektů bektášíjského řádu, umístěných po celém světě. Publikaci dále doplňuje dvanáctistránková příloha – fotodokumentace, která mapuje především důležité objekty albánské bektášíji.

Monografie je psána čtivou formou, takže může velmi dobře přiblížit albánský řád bektášíja všem zájemcům o předkládané téma. Zároveň je text zpracován tak, aby čtenář nejdříve získal všechny potřebné znalosti o kontextu (například islámu) a teprve následně se dočetl o specifikách bektášíjského učení. Kapitoly o tomto učení shrnují takřka vše, co lze z pozice nečlena nebo níže postaveného člena o řádu vědět. Čtenáři se tady dostává komplexní pohled na sledované téma kultivovanou formou, která neztrácí na odbornosti.

Anna Jagošová

anickajagosova@centrum.cz

**Martin Demant Frederiksen –
Ida Harboe Knudsen (eds.):
Modern Folk Devils.
Contemporary Constructions
of Evil**

Helsinki University Press, Helsinki
2021, 294 s.

Kniha *Modern Folk Devils* je sbirkou dvacíti studií věnujících se problematice takzvaných *folk devils*. Termín „lidoví ďáblové“ přitom pochází z práce *Folk Devils and Moral Panics* Stanleyho Cohena,

na niž autoři textů navazují či případně reagují, a jsou jím označováni „jedinci, jejichž činy či pouhá přítomnost živí strach populace z obecné degradace společnosti“ (S. Cohen: *Folk Devils and Moral Panics*. London 2021, s. 1). Jde o zastřešující název pro různé jednotlivce či konkrétní jasně vymezené a stereotypizované skupiny, které slouží jako „viditelné připomínky toho, čím nemáme být“ (ibid., s. 2).

Studie recenzované práce jsou rozděleny do tří částí nazvaných *Devils Within*, *Devilry from Above* a *From the Devil's Point of View*. Mimo ně stojí doslov Paula Joosseho a úvodní kapitola editorů knihy. Zatímco úvod představuje obsah knihy a snaží se čtenáře seznámit s Cohenovou prací, závěr shrnuje výtky vůči ní, a zejména se zaměřuje na rozbití souvislosti mezi mladistvými a *folk devils*, kterou Cohen se své práci pozoruje.

První část svým přístupem k problematice asi nejvíce připomíná Cohenovu knihu. Autoři se zaměřují na příklady *folk devils*, kteří jsou vnímáni tak, že ohrožují společnost zevnitř. Jsou to například cukr v kontextu dětské výživy, jak můžeme vidět v textu *The Sugar Devil* Susanne Højlund, či hipsteři ztělesňující negativa gentrifikace, což je případ studie Eliase le Granda *Folk Devils and the Hipster Figure*. Oproti tomu druhá část *Devilry from Above* poněkud mění úhel pohledu. Zaměřuje se totiž na různé instituce a jejich vliv na utváření *folk devils* a jejich vnímání veřejností. Studie jako *A Fish Rots from the Head* Matta Clementa či *From Folk Devils to Modern State Devils* Any Ivasiuc obsažené v této části sledují širokou síť působení masových médií, politické reprezentace a dalších zájmových skupin na demonizaci konkrétních *folk devils*.

Knihu pak uzavírá čtveřice studií *From the Devil's Point of View*, které se od Cohenovy práce odlišují asi nejvíce. Jejich autoři se totiž zaměřují na perspektivu samotných *folk devils*, jíž Cohen ve své knize nevěnoval příliš pozornosti. Texty řeší, jaký vliv má toto označení na život konkrétních osob či jak by tito lidé byli raději mediálně prezentováni. Za vyzdvižení stojí poslední z textů v této části, studie Victora C. de Muncka *When Cryptotype Meets the Imaginary*. Autor v ní pracuje s Whorfovým konceptem kryptotypu jako možným interpretačním rámcem, pomocí něhož lze teorii *folk devils* a „morálních panik“ převést i do roviny sociální psychologie. Dá se říci, že právě tento text z prací v knize posunuje Cohenův koncept *folk devils* nejdále.

Zatímco některé studie Cohenovu koncepci využívají pouze jako základ svého interpretačního rámce, jiné s ním polemizují. Jelikož se Cohen věnoval *folk devils* v podobě skupin mladistvých Britů v kontextu šedesátých let minulého století, v řadě studií se autoři snaží přijít se způsoby, jak tento koncept přizpůsobit materiálu, s nímž pracují. Příkladem může být studie Tomu Bratruda *The Sorcerer as Folk Devil in Contemporary Melanesia* z první části knihy, která ukazuje možný postup pro společnosti bez výrazného vlivu masových médií či s odlišnou historií a způsobem organizace, než jsou imaginární společenství evropských národů.

Je jasné, že některá z témat mohou kvůli své aktuálnosti působit poněkud kontroverzně, a ačkoli je soukromá pozice autorů často zřejmá, texty působí poměrně neutrálně a nezaajatě. Za jistou výjimku lze považovat studii z druhé části *Trump Plays the Devil – the Devil Plays Trump* Kathariny F. Gallantové. Ačkoli celkovému tónu

tohoto textu jistě přispívá volba materiálu – tedy zobrazování Donalda Trampa v německých levicových médiích, i pasáže, které nejsou parafrázemi těchto mediálních textů, často vyznívají poněkud negativně a tendenčně.

Některé z textů, které pracují s více kvantitativním materiálem, obsahují tabulky či grafy. Ty jsou poměrně jednoduché a přehledné s výjimkou sloupcového grafu, který je součástí studie *Gender Activists Will Kidnap Your Kid* Evy Svatoňové (s. 145). Ten je díky svému formátu a černobílému vyobrazení prakticky nečitelný. Jednotlivé sloupce v různých stupních šedě splývají, a jelikož jsou vyobrazeny velice úzce, je bez výrazného přiblížení nemožné rozlišit přechody mezi některými málo kontrastními odstíny.

Kromě komentování Cohenovy práce a další relevantní literatury některé ze studií reagují i na jiné texty obsažené v této knize, což přispívá k dojmu koheze a ze čtenářského hlediska takový detail působí příjemně. Jednotlivé studie působí osobitým stylem, nicméně tato osobitost nevyznívá nijak rušivě. Střídání mezi texty s větším důrazem na pozorování, kvantitativní data nebo práci s literaturou spíše přispívá ke čtenářskému komfortu a dostatek pozornosti je věnován i jistému pocitu jednoty. Kniha tak nepůsobí jako soubor náhodných textů, ale naopak velice uceleně.

Celkově lze knihu hodnotit pozitivně, ať už ji chápeme jako rozšiřující či navazující práci na Cohenův text *Folk Devils and Moral Panics*, nebo jako místo, kde lze najít práce o konkrétních tématech doplněné o optiku konceptu *folk devils*.

Michal Kubelka

michalkubelka16@gmail.com

Profesor Thomas Hylland Eriksen obdržel čestný doktorát Univerzity Karlovy

Jeden z nejznámějších a nevlivnějších sociálních antropologů posledních dekád, profesor antropologie univerzity v Oslu, Thomas Hylland Eriksen, obdržel 22. září 2021 ve velké aule Karolina z rukou rektora čestný doktorát Univerzity Karlovy. Podnět k udělení tohoto čestného ocenění vzešel u Ústavu etnologie Filozofické fakulty UK.

Thomas Hylland Eriksen se narodil 6. února 1962 v norském Oslu. Středoškolské představy o dráze spisovatele či ekologického aktivisty vzaly se vstupem na univerzitu za své a Thomas Eriksen se naplno ponořil do studia hned tří oborů najednou – filosofie, sociologie a antropologie. Právě poslední zmíněná disciplína se v jeho širokém záběru posléze dostala do popředí a v roce 1987 získal Thomas Eriksen v tomto oboru na Univerzitě v Oslu magisterský, v roce 1991 pak doktorský titul. Roku 1995, ve svých 33 letech, byl na téže univerzitě jmenován profesorem a získal akademický post na katedře sociální antropologie, kde působí dodnes.

Do povědomí široké akademické obce vstoupil již v roce 1993 vydáním publikace *Ethnicity and Nationalism*, věnované dějinám studia etnicity a nacionalismu v antropologii a příbuzných disciplínách. Kniha se záhy stala jednou z nejcitovanějších prací věnovaných dané tematicce, vyšla od té doby v několika reedicích a byla přeložena do řady jazyků, včetně češtiny (2011). Podobný ohlas, překračující výrazně hranice oboru i akademické obce, vzbudil záhy svým úvodem do sociální a kulturní antropologie *Small Places – Large Issues* (1995), který je dnes – v dalších a dalších

vydáních – jedním z nejpoužívanějších a nejprekládanějších úvodů do disciplíny (česky 2008, pod názvem *Sociální a kulturní antropologie*). Jistým – neméně úspěšným – pendantem této práce se pak v roce 2001 staly *Dějiny antropologie (A History of Anthropology)*, které Eriksen sepsal společně s Finn Sivert Nielsenem.

Své první terénní výzkumy realizoval T. H. Eriksen od konce osmdesátých let minulého století na Trinidadu a Mauriciu, kde se věnoval politice identit, procesům globalizace a multikulturnímu soužití (1988, 1992, 1998). Právě problematika globalizace a propojujícího se světa se stala další doménou, ve které Eriksen rozvinul svůj badatelský um (2007). A v tomto případě již nešlo jen o práce a výstupy akademické – Eriksen se systematicky zapojoval rovněž do veřejných diskusí spojených s uvedenými tématy. Svě angažmá ve veřejné diskusi přitom chápal jako jednu ze zodpovědností, ne-li přímo povinností společenskovědního badatele. Nakolik se přitom vždy snažil o kultivaci veřejné debaty odborným potenciálem vlastní disciplíny, natolik vždy také usiloval o to, aby antropologie brala vědomě a cíleně v potaz aktuální a ožehavá témata současnosti a vyjadřovala se k nim. Pro kolegy i širokou veřejnost se díky tomuto úsilí stal jednou z nejznámějších veřejných tváří socio-kulturní antropologie. Zároveň se však nezapomínal obracet i do vlastních řad; ve své knize *Engaging Anthropology* (2006), určené odbornému publiku, ukazuje právě možnosti využívání odborného vědění při řešení celospolečenských problémů. Pro mnohé se touto setrvalou snahou o udržování kontaktu s otázkami současného světa stal T. H. Eriksen vzorem moderního akademika.

Foto Michal Novotný

Celosvětový úspěch jeho prací, mezi nimiž dominují ty, věnované problematice kolektivních identit v nejrozmanitějších polohách, společně s jeho veřejným působením, učinily z Eriksena jednoho z nejznámějších antropologů své generace. Na rodném kontinentě tuto pozici stvrdila volba členů *Evropské asociace sociálních antropologů* (EASA), která jej v roce 2015 vynesla do pozice prezidenta této organizace a na následující dvě léta z něj učinila klíčovou postavu evropské sociokulturní antropologie. Po skončení mandátu profesor Eriksen působil další dva roky jako viceprezident asociace.

T. H. Eriksen je autorem více než dvaceti knih, přeložených do více než třiceti jazyků. Z této plejády bylo do češtiny přeloženo šest monografií (viz níže), z nichž některé se již dočkaly druhých i dalších vydání; vedle toho u nás již ve dvou

vydáních (2020, 2021) vyšla též původní práce *Etnické skupiny, hranice a identity*, jejímž je spoluautorem. Za zmínku pak jistě stojí i publikace *Ethnic Groups and Boundaries Today* (2019), shrnující vývoj tematizace etnicity v posledním půlstoletí, kterou T. H. Eriksen uspořádal společně s nížepodepsaným ředitelem Ústavu etnologie FF UK Markem Jakoubkem. Všechny tyto publikace přitom provázely příznivé odborné ohlasy i komerční nakladatelský úspěch. I když recepce Eriksenovy tvorby u nás se zdaleka neomezuje na překladové práce, má Eriksen také díky uvedeným pracím v České republice početnou čtenářskou obec, sahající daleko za hranice akademických kruhů. Prostřednictvím svých publikací, ale i opakovaných veřejných přednášek a diskusí, účastí na konferencích a dalších akcích, jakož i jako školitel našich studentů v rámci výměnných programů tak

T. H. Eriksen již řadu let pomáhá formovat antropologický, respektive šířeji sociálněvědní diskurs v naší zemi.

Třebaže profesní kariéra T. H. Eriksena je ještě v plném běhu a je zřejmé, že mnohého se od něj teprve dočkáme, porce odvedené práce je v jeho případě zcela mimořádná. Dokládá to bezpočet odborných příspěvků všech typů a žánrů, do tisíců jdoucí citace jeho děl, množství mezinárodních *keynote lectures*, obdržенých ocenění a členství v odborných či edičních radách. Profesor Eriksen zásadním způsobem přispěl k pokroku antropologického diskurzu na řadě rovin, od studia etnicity a nacionalismu, přes problematiku politiky identit a multikulturalismu až po rozvoj v oblasti teorie a dějin disciplíny. Zároveň je jednou z nejvýraznějších tváří sociální a kulturní antropologie, která přispívá do celospolečenských diskusí současného světa. Jedná se o jednoho z nejvýznamnějších představitelů oboru v evropských i světových souvislostech. Čestný doktorát Univerzity Karlovy je plně zaslouženým oceněním jeho díla.

Marek Jakoubek

marek.jakoubek@ff.cuni.cz

Překlady prací T. H. Eriksena do češtiny a slovenštiny

Eriksen, Thomas Hylland –Velinger, Jan. 2021. „Pandemie nás zpomalila, teď do doháníme. Třeba nám časem dojde, že dělat všeho méně není špatný nápad“ [rozhovor]. Přeložila Zuzana Válková. *Forum, Magazín Univerzity Karlovy*. Dostupné z <https://smalltalk.ff.cuni.cz/2021/09/30/>

pandemie-nas-zpomalila-ved-to-dohanimе-treba-nam-casem-dojde-ze-delat-vseho-mene-neni-spatny-napad/ [cit. 2022-28-2].

Eriksen, Thomas Hylland. 2020. *Doba horúca: antropológia v horizonte zrýchlených zmien*. Banská Bystrica: Laputa/Literárna bašta. Přeložil Milan Zvada.

Eriksen, Thomas Hylland. 2020. „Příležitosti otevřeného okna po pandemii.“ *Přítomnost* 19. 7. 2020. Dostupné z <https://www.pritomnost.cz/2020/07/19/prilezitosti-otevreneho-okna-po-pandemii/> [cit. 2022-28-2].

Eriksen, Thomas Hylland. 2020. „Pandemie globální, neviditelná, prohlubuje nerovnost a vytváří ji sama globalizace i ekonomický růst.“ *Přítomnost* 19. 7. 2020. Dostupné z <https://www.pritomnost.cz/2020/07/19/pandemie-globalni-neviditelna-prohlubuje-nerovnost-a-vytvari-ji-sama-globalizace-i-ekonomicky-rust/> [cit. 2022-28-2].

Eriksen, Thomas Hylland – Novotný, Roman. 2019. „Společnost se přehřívá. Lidé chtějí zpomalit“ [rozhovor]. *Zprávy z MUNI* 16. 4. 2019. Dostupné z <https://www.em.muni.cz/veda-a-vyzkum/11600-eriksen-spolecnost-se-prehriva-lide-chteji-zpomalit> [cit. 2022-28-2].

Eriksen, Thomas Hylland. 2015. „Role antropologie v přehřívajícím se světě.“ *Journal of Culture* 2/2015: 2–6. Přeložila Zdenka Sokolíčková.

Eriksen, Thomas Hylland. 2016. „Epistemologický status konceptu etnicity.“ Pp. 109–122 in Marek Jakoubek (ed.): *Teorie etnicity. Čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). Přeložil Marek Jakoubek.

- Eriksen, Thomas Hylland. 2016. „Veřejná antropologie ve 21. století, s některými příklady z Norska.“ *Český lid* 103, 2016, 1: 37–50.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2015. *Odpady. Odpad ve světě netušených vedlejších účinků*. Brno: Doplněk. Přeložila Daniela Zounková.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2011. *Etnicita a nacionalismus. Antropologické perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). Přeložil Marek Jakoubek a kol.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2010. *Syndrom velkého vlka. Hledání štěstí ve společnosti nadbytku*. Brno: Doplněk. Přeložila Daniela S. Zounková.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2008. *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost rituál*. Praha: Portál. Přeložila Hana Loupová.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2006. *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*. Praha: Triton.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2005, 2009, 2012, 2018. *Tyranie okamžiku*. Brno: Doplněk. Přeložily Daniela Zounková a Miluše Juříčková.

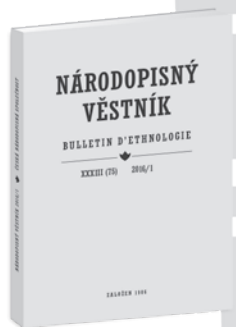
ČESKÁ NÁRODOPISNÁ SPOLEČNOST

Česká národopisná společnost, z. s., je nezávislý vědecký spolek sdružující profesionální etnology, studenty etnologie a zájemce o práci v této disciplíně z příbuzných oborů. Byla založena v roce 1891 a mezi její úkoly náleží podpora, prezentace a popularizace etnologické vědy jako celku.

Od roku 2011 je Česká národopisná společnost, z. s., akreditovanou nevládní organizací UNESCO. Na mezinárodní úrovni spolupracuje s dalšími oborovými organizacemi (World Council of Anthropological Associations, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Národopisná spoločnosť Slovenska).

Z činnosti ČNS

- výzkumné a dokumentační aktivity realizované členy a sítí dopisovatelů tvořenou regionálními spolupracovníky,
- vydávání druhého nejstaršího českého etnologického periodika *Národopisný věstník* (od roku 1906), který je zahrnut do mezinárodních databází vědeckých časopisů (např. Scopus, ERIH PLUS),
- správa bohatého dokumentačního archivu dotazníkových výzkumů a příspěvků dopisovatelů,
- zpřístupnění obsáhlé bibliografické databáze etnologicky profilovaných textů a elektronické badatelný na webových stránkách www.narodopisnaspolecnost.cz,
- organizace prestižní Ankety o nejvýznamnější počín v oboru,
- udělování Studentské ceny ČNS za nejlepší bakalářskou a diplomovou práci na etnologické téma,
- aktivity dvou autonomních profilovaných komisí: Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení a Komise pro lidové obyčeje,
- pravidelné pořádání mezinárodních vědeckých konferencí,
- další publikační činnost, propagace a popularizace etnologie v širší veřejnosti.

Aktuální informace o České národopisné společnosti najdete na:

www.narodopisnaspolecnost.cz

KONTAKT:

Česká národopisná společnost, z. s.

Národní 3, 110 00 Praha 1

E-mail: info@narodopisnaspolecnost.cz

Bankovní spojení: Fio banka, a.s., V Celnici 1028/10, 117 21 Praha 1,

číslo účtu: 2300812413/2010

IČO: 00444928

Lidé města | *Urban People* jsou předním českým recenzovaným časopisem v sociální antropologii. Časopis byl založen v roce 1999 a vychází v tištěné verzi a on-line ve formátu otevřeného přístupu (open access). Jeho cílem je podpořit vysoce kvalitní a eticky odpovědný akademický výzkum v sociální antropologii a příbuzných oborech, maximalizovat otevřenou a bezplatnou výměnu vědeckých poznatků. Časopis vydává Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy a je veden nezávislými redakčními radami složenými z mezinárodně uznávaných odborníků.

Časopis přijímá originální, dosud nepublikované texty do rubrik statí, recenzních statí, esejů, materiálů, knižních recenzí a zpráv. České a slovenské texty jsou zařazovány do českých čísel, anglické do anglických čísel časopisu.

Lidé města | *Urban People* poskytují otevřený přístup k celému obsahu bezprostředně po vydání. Elektronický archiv je trvale veřejně přístupný a je nezávislý na existenci časopisu. Časopis je dostupný v rámci licence Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0). Publikace je pro autory zdarma, nevybírá se žádný poplatek za redakční práci, ani jiný publikační či autorský poplatek. Autor zůstává držitelem autorských práv ke svému dílu.

Jako nejvýznamnější české oborové periodikum je časopis *Lidé města* | *Urban People* vázán dodržováním nejvyšších etických standardů, a to ve všech fázích publikačního procesu. Editoři časopisu, vydavatel, autoři a recenzenti se řídí Etickým řádem a dalšími pravidly Committee for Publication Ethics (COPE) a doporučením Publishing Ethics Resource Kit (PERK) nakladatelství Elsevier.

Časopis *Lidé města* | *Urban People* je řádně indexován v České národní bibliografii, v Bibliografii dějin českých zemí a v databázi Central and Eastern European Online Library (CEEOL). Je zařazen na Evropský referenční index humanitních věd (European Reference Index for the Humanities, ERIH Plus).

Více informací na internetových stránkách časopisu: www.lidemesta.cuni.cz

Urban People | *Lidé města* is a leading peer-reviewed Czech journal in social anthropology established in 1999, and published in a print version and on-line in an open access format. The journal's goal is to foster high-standard and ethically responsible academic research in social anthropology and related disciplines by maximizing the free exchange of scholarly knowledge. It is issued by Charles University's Faculty of Humanities, and is governed by independent Editorial Boards whose members are internationally recognized scholars.

The journal accepts original, as yet unpublished academic texts in the form of articles, review articles, essays, academic editions, book reviews, and short reports. Czech or Slovak texts are published in the Czech editions, while English contributions are issued in the English editions of the journal.

Urban People | *Lidé města* provides open access to all of its content immediately after publication. The electronic archive is permanently open to the public, and it is independent on the journal's existence. The journal is available under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0). There is no article processing charge, nor any other fee for authors or for article submission. The author remains to be the copyright owner of their work.

As a leading national journal in the field, *Urban People* | *Lidé města* is committed to meeting high standards of ethical behaviour at all stages of the publication process. Journal editors, the publisher, authors, and reviewers all follow the Committee of Publication Ethics' (COPE) Code of Conduct and other guidelines, as well as the recommendations of Elsevier's Publishing Ethics Resource Kit (PERK).

The journal *Urban People* | *Lidé města* is regularly indexed in the Czech National Bibliography, in the Historical Bibliography of the Czech Lands, and in the database of the Central and Eastern European Online Library (CEEOL). It is included in the European Reference Index for the Humanities (ERIH Plus).

More information on the journal's website: www.lidemesta.cuni.cz

Asistentka redakce/Secretary: **Karolína Šedivcová** karolina.sedivcova@fhs.cuni.cz

Jazykové korektury/Czech language editor: **Martina Vavřínková**

Obálka/Cover design: **Aleš Svoboda**

Sazba/Text design: **Robert Konopásek**

Tisk/Printed by: **ERMAT Praha, s.r.o.**

ISSN 1212-8112